

НАСЕЉА ЛИМИГАНАТА И СЛОВЕНА У БАНАТУ И БАЧКОЈ*

Станко ТРИФУНОВИЋ, Музеј Војводине, Нови Сад

Рад је хронолошки подељен на два дела. У првом се обрађују насеља 4. а у другом од 5. до 7. века. Приказани археолошки материјал потиче са нових археолошких истраживања, која је већином спровела скипа Музеја Војводине. На основу ових истраживања установљене су археолошке особине Лимиганата 4. века, као и Словена од почетка Велике Сеобе народа до распада Првог аварског каганата. Утврђено је да, и поред бурних збивања током Сеобе народа, постоји континуитет археолошких појава од касне антике до раног Средњег века на простору Баната и Бачке. Преко њих се може пратити и континуитет становништва.

Подсетник историјских података

Панонија има посебан историјски значај због свог географског положаја. Дунав, једна од рајских река, миленијумима је главни природни пут који повезује средњу и југоисточну Европу. Тек од римских освајања постао је Дунав политичка граница, река која раздваја а не спаја. Другим речима успостављањем те границе, становништво са две стране реке од тада је проживљавало различите судбине.

Наспрам Баната и Бачке, од почетка нове ере, образоване су провинције Мезија и Панонија, а са леве обале Дунава, после освајања цара Трајана 106. године образована је провинција Дакија. Није искључено да је и цео Банат улазио у њен састав. Са напуштањем Дакије 270. године, и повлачењем већег дела романизованог становништва јужно од Дунава, створена је могућност за насељавање овог великог

---

* Читаоци могу да се упознају са рецензијама рукописа С. Трифуновића и сарадника "Словенска насеља 4-10. века у Банату и Бачкој - нова археолошка истраживања" на страницама 425-438 овог Гласника САД.

простора народима који су до тада били у њеном окружењу. Колико је до сада познато, простор Бачке никада није улазио у састав Римског царства, али су покушаји освајања и те области вероватно постојали.

Иако је судбина Словена дуго била везана за разне номаде, начин живота једних и других се увек драстично разликовао. То најбоље илуструју цитати из три извора, који говоре о Сарматима, Хунима и Словенима:

Сармати “... *Венеци су примили многе њихове обичаје; они крстаре као разбојници кроз шуме и планине које се уздижу између Пеукина и Фена; ња ипак се ње могу убројити међу Германе, јер граде куће, посе шитице и узивају у покретима лаке пешадије. У свему овоме се разликују од Сарматиа, који проводе живот на колима и коњима...*” (P. C. Tacit, 23).

Хуни “... *Никад се не заклањају ни у каквим зградама, већ их избегавају као гробове. Код њих се не могу наћи чак ни шљасице тиричане колибе... Нико од њих не оре, нићи се прихвата ручице плућа... На колима у којим стицају, жене им шакају ону ружну одећу, њу имају односе са мужевима, њорађају се и доје децу све док не одрасну...*” (A. Marcellinus, 158-159).

Словени “... *Села Словена и Анџа леже на рекама једно до друго и у узајамној вези, иако да међу њима нема размака вредног помена, а у близини су им шуме или мочваре или ритови... Има у њих обиље свакојаким животиница и у камаре спремиених пољских производа, нарочито проса и житица...*” (Pseudo Mauricius, 1955, 131, 139).

Из података које нам даје Амијан Марцелин у 4. веку јасно је да на простору данашње Бачке и Баната живе две групе становништва, које се суштински разликују по начину живота. И једне и друге Амијан Марцелин назива Сарматима. Међутим једне наводи као Слободне Сармате, а друге као Лимиганте, или Ропске Сармате (A. Marcellini, 1958, 123).¹ Лимиганти су некако доспели под власт “Слободних” Сармата пре 332. Године. Тада су Лимиганти добили оружје од својих господара да би их одбранили од германских племена Тајфала и Тервинга. Пошто су их поразили они искористе прилику и протерају своје господаре. Знатно касније, 357. године, Сармати, са германским племенима Квада и Свеба нападају римске пограничне провинције. Када их је цар Констанције II победио, Сармати су се правдали да су их њихови бивши робови Лимиганти протерали, односно да су оставши без извора хране, морали да крену у пљачку. Цар Констанције II организује поход на Лимиганте 358. године, јер су угрозили поредак који је уз своје границе успостављало Римско царство. Тада су страдала племена Лимиганата на простору данашње Бачке и Баната, Амикени и Пикени. У опису ратних збивања Лимиганти су близу вода, тако да они траже спас у реци, пливајући и користећи чамце. Њихови станови су и лаке колибе и чврсте брвнаре. Одлуку о рату и миру Лимиганти доносе на Савету старца. Приликом преговора које су после сукоба водили са Римљанима спомињу се преводиоци, док се у контактима са слободним Сарматима они не помињу. После покушаја да убију римског цара, Констанција II, наредне године Лимиганти се више не спомињу. Логично је претпоставити да су остали да живе на својој земљи у Банату и Бачкој.

¹ Кориштен је бугарски превод, а у међувремену се појавио и превод на српски језик од М.Милин, са којим сам упознат.

Територија Баната и Бачке потпада под власт Хуна крајем 4. или почетком 5. века. У оквиру хунског племенског савеза налазили су се разни народи. Обзиром да су Хуни прошли преко области источних Словена логично је претпоставити да су са собом повели део њих, као што се зна да су довели источне Готе а присајединили Гепиде око 420. године.

То је било време када су Словени могли да населе територију коју су нападали у име Хуна, као и да Хуни и њихови савезници са собом доведу заробљено становништво из римско-византијских провинција на своју територију у Панонији. Необично важан извор из тог периода, јесте Присков опис пута византијског посланства из Цариграда на Атилиин двор, негде у Потисију, 448. године. Опис мештана, овог очевица, врло одређено упућује да је већинско становништво било седелачког карактера, које по својим особинама не може бити друго него словенско (Ф. Баришић, 1952, 52-61). Треба рећи да Приск помиње особине становништва истог простора (Банат и Бачка) које је помињао и Амијан Марцелин описујући Лимиганте непун век раније.

По распаду Хунског савеза, Хуни и већина германских племена напустили су Панонску низију. Гепиди остају да живе у пределима Баната, да би нешто касније, после 473. године, када су источни Готи отишли, заузели Срем. О Словенима из Баната и Бачке, до половине 6. века, можемо судити по податку код Јорданеса, да Словени живе од града Новиедунума и Мурсијанског блата до Дњестра (Iordanes, 1958, 355). Мурсијанско блато се може идентификовати са Копачким ритом у близини Осијека, античке Мурсе, па тако Бачка и Банат улазе у наведени међупростор.

Прокопије бележи да су 551. године Словени направили велики поход на Балкан и вратили се преко територије Гепида у Срему на своје просторе (Procopius, 1955, 49). Ти простори могу бити једино Бачка и Банат. Нешто касније, на позив Лангобарда који су били у сукобу са Гепидима, 567. године долазе Авари у Панонију. Може се претпоставити да се један део Словена тада повукао пред Аварима, док је други део остао у наметнутом савезу са Аварима, и касније са њима учествовао у походима на византијске градове, као и у чувеној опсади Цариграда 626. године.

Следећи податак о Словенима у Панонији бележи Менандар 579. године. Ту се говори о градњи моста преко Саве, приликом аварске опсаде Сирмијума (Menandros, 1955, 92-93). Потом Словени граде мост преко Дунава 593. године, како би Аварима омогућили поход на византијско тле (Theophilactos Simocates, 1955, 112). Симоката описује и четири битке византијске војске са Аварима у Банату и Бачкој 600. године. (Theophilactos Simocates, 1955, 123-124). У последњој бици, мноштво Авара се подавило у Тиси, док се међу заробљеницима помиње највећи број Словена (8000).² Слом аварске моћи 626. године под Цариградом омогућио је Словенима у Панонији слободнији живот и самосталнији развој. Међутим о Словенима Бачке и Баната у 7. и 8. веку нема писаних података код савременика.

---

² Д. Димитријевић у монографији *Шајкашка*, 1975, 89-90, напомена 72, за исти догађај користи податак код Теофана (800 Словена), који за разлику од Теофилакта Симокате није савременик збивања о којима је реч, и кога приређивачи 1 тома *ВИИИЈ* коментаришу као непоузданог за период 6.-7. века.

Подаци које знатно касније, у 10. веку износи цар Константин VII Порфирогенит о насељавању Срба, само наговештавају њихово присуство у средњем Подунављу током Велике Сеобе народа (Constantine Porphyrogenitus, 1959, 49). Решавање хронолошких и географских оквира сеобе Срба решавано је протеклих година археолошким истраживањима (Ђ. Јанковић, 1997а, 382 - 393; 1998б).

Досадашња истраживања

У време настанка модерне историографије, и до почетака археологије, простирање Аустроугарске монархије на Панонију није ишло на руку истраживању порекла Словена на овим просторима. Затим су политичке прилике у 20. веку диктирале успорени ток истраживања ове теме и код тек ослобођених словенских народа. Ипак, још пре век и по, на основу словенских предања о постојбини на Дунаву, настала је теорија о подунавском пореклу Словена (В. В. Седов, 1994, 8-32). Њени творци и присталице, међу којима П. Ј. Шафарик (1999), као и данашњи научници од којих треба споменути руског академика О. Н. Трубачова (1991), своје тврдње заснивају углавном на основу лингвистичких изучавања. Изучавајући лингвистички материјал са наших простора значајне прилоге који потврђују ову теорију дали су још давно Милан Будимир (1930, 1-15) и Фрањо Баришић (1952, 52-61). М. Гарашанин, разматрајући давне 1950. године доказе Ј. Нидерлеа о присуству Словена у Панонији пре 6. века, сматра да су логични али да још увек нису проверени археолошким истраживањима (М. Гарашанин, 1950, 31).

Археолошка истраживања овог периода за сада су скромна. Откривање гробова на неколико налазишта, са препознатљивим особинама Сармата (С. Барачки, 1961, 117-143; D. Batišćić-Popadić, 1985, 59-83), дало је повода да се све до данас културе тог периода у Бачкој и Банату посматрају као искључиво номадске. Документација једва да постоји, антрополошке анализе нису обављене а на основу самих предмета и општих сазнања о историјским збивањима, гробови су протумачени као сарматски, германски или аварски, сходно периоду у коме је неки од ових народа био доминантан, пре свега војно. Зато је проблем остао археолошки нерезрешен.

На простору југоисточног дела Панонске низије, насеља из периода од напуштања римске провинције Дакије 270. године до доласка Хуна на простор Паноније почетком 5. века, истраживана су врло мало. Иако су рекогносцирањем терена забележена многобројна археолошка налазишта из овог периода, за које се сматра да су насеља (V. Dautova-Ruševljan, 1990, 87), објекти и затворене археолошке целине познати су само са малобројних заштитних археолошких ископавања. На простору Бачке и Баната, такви налази су до сада познати из Макошпарга код Суботице, Старе Торине код Палића, Његошева код Бачке Тополе, Врбаса (N. Stanojević, M. Jovanović, 1987, 8), Бачке Паланке, Банатског Карловца код Алибунара (С. Трифуновић, 1994, 63-70) и Црвенке код Вршца (Р. Рашајски, 1957, 39-56; Н. Симовљевић, 1957, 57-66). Колико је из литературе познато, истраженост ове врсте налазишта није боља у Мађарској и румунском делу Баната.

Многобројни налази из насеља 3-4. века сакупљени рекогносцирањем или са уништаваних археолошких налазишта тумачени су по правилу као сарматски (Д. Димитријевић, 1975, 40; V. Dautova-Ruševljan, 1990, 81-94). Околност да ти наводно сарматски налази потичу из великих насеља, често из полузеमुница и трапова, превазиђена је тезом да су се номадски Сармати временом научили седелачком начину живота и земљорадњи. Та теза, која је била доминантна у нашој, и археологији Мађарске, није археолошки проверавана, па такав процес преласка са номадског на седелачки начин живота за сада није доказан у Панонији, а ни на просторима Украјине, где су Сармати много боље археолошки истражени, и где су дуго живели уз Словене. Такве промене су се дешавале у извесним околностима код неких народа (нпр. Бугари или Мађари), по неким биоантрополошким и друштвено-историјским правилима, која су остављала и одређени резултат таквог процеса.

У румунској археологији, насеља 3-4. века у Банату протумачена су као насеља аутохтоног романизованог становништва, Дачана, или Слободних Дачана. Иако логичнији, овакав одговор не објашњава слична насеља са територије ван простора некадашњег насељавања Дачана, као ни како су Дачани тако брзо нестали до 6. века, а тај простор преузели Словени. Насеља 3-4. века у Банату су врло бројна и великих површина, тако да се може закључити да су Банат и Бачка у 4. веку били густо насељени. Где је нестало тако бројно становништво? Нужност промене неких устаљених представа о археологији и историји овог периода је очигледна.

На основу нових археолошких ископавања Музеја Војводине спроведених од 1993. до 1996. године³ у Баранди код Опова, Падеју код Чоке и Банатском Карловцу, сагледана је проблематика насеља касноантичког доба у југоисточној Панонији. Тим налазима придодата је неколицина случајних и површинских налаза из Банатског Карловца и Алибунара, који помажу сагледавање и представљање овог доба у Банату и Бачкој.

Сва ова насеља везана су за воду. Због могућности плављења нису оснивана на обалама река, већ на обалама ритова, удаљених и по неколико километара од главног тока. Оваква врста водене комуникације међу насељима и њихова изолација од непожељних посетилаца омогућавала је једноставну одбрану. Насеља у Баранди, Падеју и Алибунару налазе се на великим острвима у рити, издигнута од 2 до 6 m од нивоа воде. Зато су куће могле бити и надземне и укопане.

У археолошком смислу, простор Баната и Бачке у периоду Велике Сеобе народа је недовољно познат. За разлику од претходног периода насеља све до недавно скоро да нису била позната чак ни по подацима са рекогносцирања.

---

³ Покушаји да се код нас започне рад на проучавању словенских и старосрпских налазишта били су кратког даха, али су ипак дали резултате. Музеј Војводине се од 1993. године прихватио планског истраживања у области словенске археологије. Од 1994. до 1996. године Министарство културе Републике Србије финансирао је теренска истраживања на пројекту "Словенска насеља у северној Бачкој и северном Банату". Истраживана су насеља од 4. до 10. века. Током истраживања, археолошке скипе добијале су скромну али важну материјалну подршку од Извршног већа Војводине, општина Опово и Чока, месних заједница Колут и Падеј и пољопривредних газдинстава у Колуту, Хоргошу, Падсју и Добрици, на чему им се искрено захваљујем. Бројни студенти археологије Филозофског факултета у Београду, својим волонтерским радом знатно су допринели повећању обима истраживања.

Тек заштитним археолошким ископавањима В. Лековића (Завод за заштиту споменика културе Војводине из Новог Сада) од 1986. до 1988. године, добијени су први подаци о стамбеним објектима 5. до 7. века. На налазишту “Магарећи млин” код Апатина откривена је једна кућа 6. века, и у Хоргошу “Стуб 76” насеље 5. века. Судаћи по подацима из литературе, насеља овог периода су врло мало истражена на простору Мађарске (I. Bona, 1973; C. János, 1991b, 157-225; M. Laszlo, 1991, 227-316), а скоро никако на простору румунског Баната.

Већ поменути резултати истраживања, новија ископавања Д. Анђелића са по једним истраженим објектом на налазиштима у Гунарошу и Турији (Завод за заштиту споменика културе Војводине) као и сондажна и систематска ископавања која је Музеј Војводине водио од 1994. до 1996. године у Хоргошу “Стуб 76”, Колуту “Баћан” и “Ритска долина”, и Падеју “Вишњевача”, основа су да се по први пут код нас започне проучавање насеља 5. до 7. века у Бачкој и Банату (карта 1). Позиције насеља се нису промениле у односу на претходни период. Као и раније, то су места уздигнута пар метара од нивоа мочвара. Могу бити сасвим ограђена водом, као што се то изразито уочава у Хоргошу и Падеју, или на обалама где је једна страна насеља окренута води. Разлог за избор сличних места за насељавање као и у 4. веку је лакша заштита насеља.

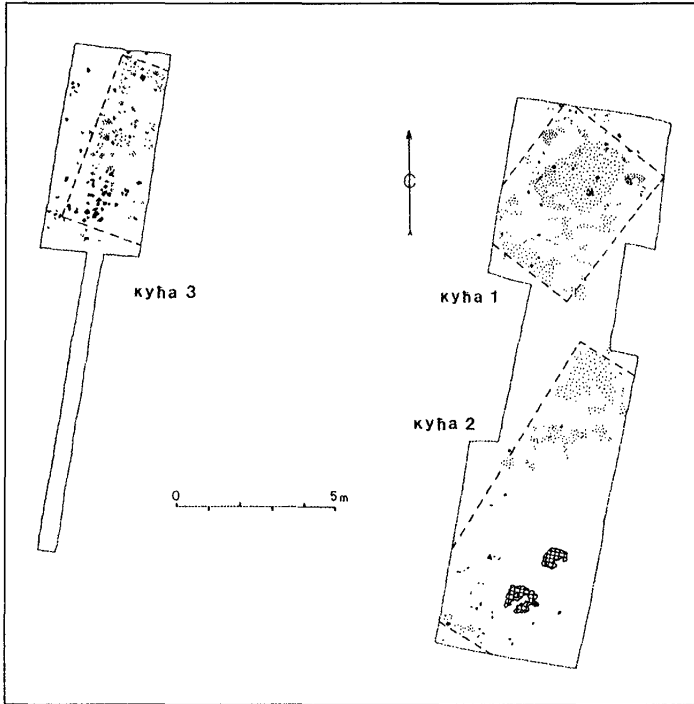
Становање

Надземне куће касноантичког доба нису истраживане у Бачкој и румунском делу Баната, нити у Мађарској. Овакво стање мора се узимати као привремено, зато што систематских истраживања ових насеља није ни било довољно. У ширем окружењу, надземне куће правоугаоне основе познате су са простора Пшеворске (Prahistoria Ziem Polschih, 1981, 313, 384) и Черњаховске културе (Э. А. Симонович, 1993, 265-266).

Надземне куће су до сада ископане само у Баранди. На локалитету “Мале ливаде” код Алибунара концентрација лепа и грнчарије с површине гла такође указује на надземне куће. С обзиром да је на “Циглани” код Падеја истраживан само периферни део насеља, није искључено да су у централном делу насеља постојале и надземне куће. Надземне куће у Баранди су концентрисане у ограђеном делу насеља, скоро су исте оријентације и правилно распоређене. Димензије кућа су до 10x8 m. С обзиром да не постоје трагови од побијања стубова, зидови су грађени несумњиво од водоравно постављене дрвене грађе. Запечени леп који је пронађен унутар кућа има отиске пружа и дасака, што указује да потиче са таванице, с обзиром да нису пронађени трагови коља на правцу зидова. Кровови кућа су вероватно били прекривени трском. Унутар кућа налазила су се ватришта кружне основе пречника до 1 m, са глиним премазом (план 1).

Полуземнице су ископане на свим до сада истраженим локалитетима. Биле су страница од 3 до 4 метра, а укопане су 1 до 2 m од некадашње површине гла. На локалитету “Калварија” код Банатског Карловца, у оштећеном делу полуземнице пронађени су остаци огњишта са глиним

подом, док код других станишта нису пронађене ни пећи ни огњишта. Неки од укопаних објеката имали су у свом саставу трапове за чување хране. Надоградња полуукопаних станишта, као и облагање укопаног дела вршено је дрветом и трском, док су кровови покривани вероватно трском и сламом.

План 1 - Баранда "Циглана" истражени део насеља 4. века
Plan 1 - Baranda "Cigłana" investigated part of the settlement - 4th century

Полуукопане и укопане куће истраживане су на простору Бачке (N. Stanojević, M. Jovanović, 1987, 4), румунског дела Баната (O. Voza, 1990, 162) и Мађарске (С. János, 1991, 108/3-4, 153), а има их у Черњаховској (Э. А. Симонович, 1993, 264), Кијевској (Е. В. Максимов, Р. В. Терпиловский, 1993, 260) и Пшеворској (Д. Н. Козак, 1993, 237) култури. Укопана станишта су можда привидно бројнија зато што се не могу уништити приликом орања.

Трапови су редовна појава на свим насељима Баната и Бачке у ово доба. Служили су као оставе за храну, вероватно најчешће жита. Укопавају се од 70-80 cm до 2,50 m а могу бити цилиндричног, крушколиког или бачвастог облика. Неки од њих могли су садржати и по пар тона жита. На насељу у Падеју примећено је груписање по три трапа у близини куће, као и њихова велика концентрација на периферном делу насеља. На насељу у Баранди примећено је да се налазе ван ограде централног дела насеља. Иако ови археолошки

локалитети нису ископани у целости, ипак овакви подаци указују на промишљену организацију насеља и поделу простора на стамбени и економски.

Из доба Сеобе народа ископана је по једна надземна кућа у Хоргошу и Колуту “Ритска долина”. То не значи да их на овим и другим локалитетима нема више. Један од разлога што не постоје подаци за више таквих објеката је што је већина налазишта истражена само сондажно, а други што се надземни објекти много теже сачувају него укопани, због пољопривредне обраде земљишта. С обзиром да код поменутих објеката нису пронађене јаме за дрвене стубове, произилази да су зидови грађени од водоравно постављених балвана или дасака. У оба случаја постојао је таван који је био облепљен блатом. Доказ о томе су ситнији уломци лепа без отисака облица, релативно малобројни да би потицали са зидова. Овакве куће, будући да су димензија и до 6,40x4 m, могле су бити преграђене неком лаком преградом. У “Ритској долини” код Колута пронађена су два ватришта, израђена на сличан начин онима из Баранде. Колико је познато за сада не постоје такве зграде истражене у Мађарској. Има их у раном средњем веку у окружењу Панонске низије, најближе у области горње Тисе и горње Висле (В. В. Седов, 1982, 14-15).

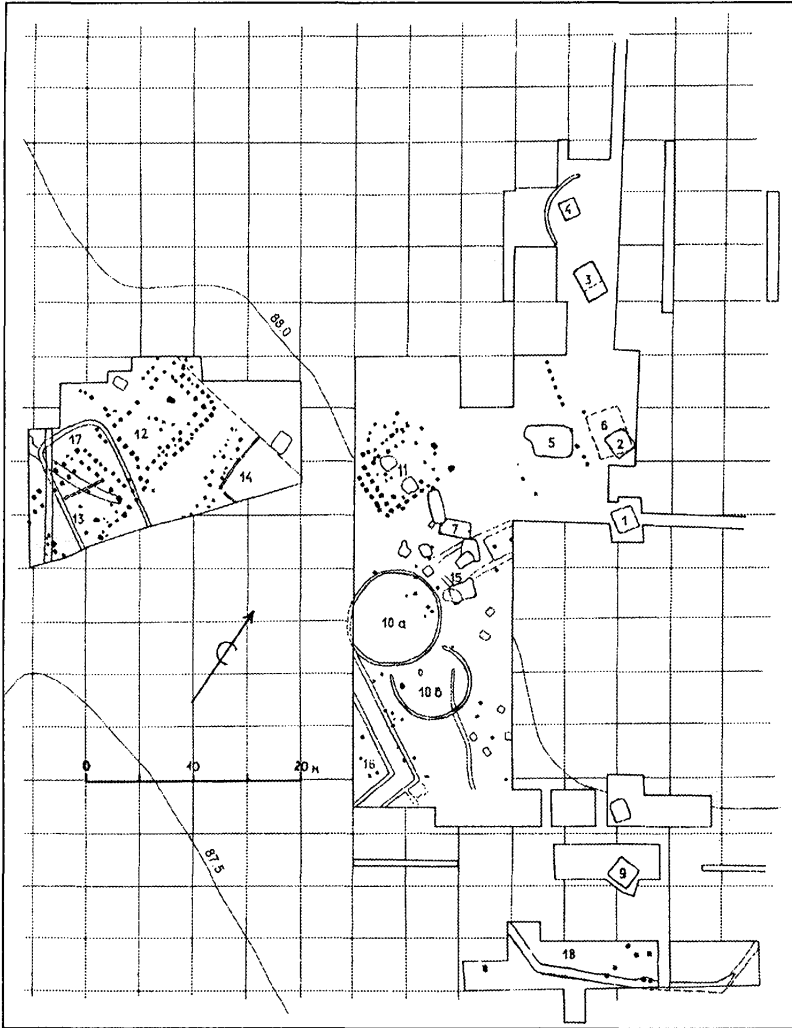
Полуземнице и земнице су откривене на свим ископаваним налазиштима. Биле су страница дужине од 1,80 до 4 m, с тим што је полуземница у “Ритској долини” код Колута, кружне основе, пречника 3,50 m. Углавном су се састојале од једне просторије. У Хоргошу је ископан објекат са две просторије, а у Падеју кућа са две спојене просторије и трапом у продужетку. Куће су укопаване од 70 cm до преко 2 m, од чега је зависила и њихова надоградња. Судаћи по природном околишту, кровни прекривачи су могли бити од трске, али и од сламе.

Неке од полуземница биле су без уоченог ватришта или пећи. Код осталих су ватришта без политуре, и земљане калотасте пећи, биле у углу, или на средини зида објекта, унутар самог укопа или ван њега, са прилазом ка њему из стамбеног дела. Ватришта су неправилно кружног облика, пречника 0,50 до 0,80 m, а калотасте пећи су потковичастог облика, пречника око 1 m. У Хоргошу су у слободном простору, уз светилиште, ван стамбених објеката, пронађена укопана ватришта, квадратне и правоугаоне основе.

Скоро на свим налазиштима пронађени су трапови за чување жита. По облицима и димензијама постоје међусобне разлике, једнаке оним код трапова из претходне епохе.

Сразмерно обиму истражености, планска организација насеља може се сагледати једино у Хоргошу (план 2), док се у Падеју за сада може само наслутити. У Падеју, то је подела на стамбени и занатски део насеља. У Хоргошу је истражен део насеља који је из неких разлога изолован на острвце, са објектима густо концентрисаним у врло организованом простору. У средишту се налазило светилиште са правилном оријентацијом ка странама света, као што су уосталом оријентисани и остали објекти из те фазе. Близу светилишта била је кула. На једном крају насеља простиру се остаци великог грађевинског комплекса - палате (двора), док се на другом крају налазе полуземнице распоређене у редовима. Палата је такође грађена дрветом и земљом. Код те грађевине треба претпоставити спрат с обзиром на дебљину зидова. Кула је вероватно имала и два спрата.

План 2 - Хорџови "Стуб 76" истражени део насеља 5. века
 Plan 2 - Horžoš "Stub 76" investigated part of the settlement from the 5th century

Привреда

Привреда касноантичког доба заснивала се на земљорадњи и сточарству. Археолошка сведочанства о гајењу пшенице, проса и других пољопривредних култура, пре свега потичу од отисака зрнеља на грнчарији и лепу од кућа. Већ је наведено да је жито чувано у великим траповима, а пронађене су и велике глинене посуде које су служиле за складиштење житарица у самим кућама. Прилично су бројни налази камених брусева који су служили за оштрење сечива коса и српова. Пољопривредне алатке за обраду земље, као и за жетву нису пронађене. То је и

разумљиво с обзиром да је гвожђе било драгоцено. У свим насељима пронађени су делови жрвњева за млевење жита. Жрвњеви су прављени најчешће од камена туфа или гнајса.⁴

Кости домаћих животиња потврђују узгој стоке. По подацима са локалитета у Падеју и Баранди у 4. веку становници су у исхрани месом користили приближно 40% говедине, 30% овчине, 20% свињетине. Поред ових домаћих животиња, гајени су коњ и пас. Дивљач је у исхрани учествовала са врло малим процентом, тако да се лов и риболов могу посматрати само као узредне привредне делатности које су обезбеђивале богатију трпезу.

Занати су такође чинили привредну структуру ових насеља. Неки од њих потврђени су археолошким налазима а други се могу претпоставити. На развијен дрводељски занат указују пре свега археолошки подаци о дрвеној архитектури. Такође је предмет рада дрводеља могла бити израда чамаца и сплавова о којима постоје подаци у историјским изворима (А. Marcellini, 1958, 129). Налази гвоздених предмета и гвоздене шљаке говоре о ковању гвожђа, а вероватно и преради гвоздене руде. Жрвњеви од камена правили су специјализовани клесари. Налази пршљенака за вретено говоре о предењу вуне, а могуће је претпоставити и употребу лана и конопље. Заједно са тим, сигурно је, иде и ткање у кућној радиности.⁵ Поред тканина, за одевање је тада коришћена и кожа домаћих и дивљих животиња, о чијој обради говоре малобројни налази коштанних шила. Поред шила, од костију животиња прављени су и други предмети, као што то показује налаз сличуге на "Циглани" у Падеју (Т. 9/1). Већина од ових вештина сасвим сигурно су биле редовна делатност сваке породице. Као пример може се навести ткачки занат, без чијег се знања девојке у неким деловима Србије нису могле удати до најскоријих времена. Међутим, ливење и ковање примењивали су људи са посебним знањима, који су подмиривали потребе једног или више села. Грнчарски занат је упражњаван на оба начина. Традиционална грнчарија рађена гњетањем прављена је у кући (М. Филиповић, 1951), док су посуде рађене на брзом и спором витлу производ лончарских радионица.

Трговина је делатност коју потврђују налази увезене робе, али и подаци из писаних извора. Они говоре о устаљеним местима на Дунаву, на којима су варвари са леве обале трговали са становништвом римске државе (Zos. V 22 према Д. Димитријевић, 1975а, 69). Са те стране увожени су финални производи. То најбоље показују налази римске грнчарије, међу којима уломци амфора говоре о трговини уљима и пићем. Поред тога увозили су се предмети од стакла и стаклене пасте (Д. Venea, 1997, 279-291), накит од метала а можда и други метални предмети. Као извозни производи са простора Баната и Бачке могу се претпоставити житарице, стока, кожа, вуна. Да трговина није била окренута само ка територији Римског царства говоре налази камених жрњева чије је порекло највероватније са Карпата, или перли од ћилибара које се налазе у гробовима (С. Барачки, 1961, 137) а потичу из области

⁴ Детаљније податке о архитектури, пољопривреди, сточарству, текстилу, камсну, металургији и технологији грнчарије потражити у посебним студијама које се објављују у овом броју Гласника.

⁵ Уломци грнчарије 3.-4. века са отисцима текстила забележени су на налазишту "Стари виногради" у Чуругу, тек када је обрада узорака са таквим отисцима већ била завршена за потребе овог рада.

северно и североисточно од Карпата. Велика померања становништва из области североисточно од Карпата у Панонију, изазвана хунском најездом (В. В. Седов, 1994, 304-306), али и она мање упадљива, о којима говори присуство Сармата током целог античког периода у Панонији, говоре да је постојала веза између панонских и закарпатских⁶ области и да су људи који су је одржавали преносили разноврсну робу.

У доба Сеобе народа у привреди се није ништа суштински изменило. И на овим налазиштима пољопривреда је потврђена истим археолошким налазима као и у насељима 4. века. То су отисци зрнења житарица на грнчарији, трапови за чување хране, велике посуде које су служиле за чување хране као и питоси античког доба, бројни брусеви и делови камених жрвњева. Занимљиво је да се жрвњеви, а и брусеви, праве од истих врста камена као и пре, који вероватно потиче са истих лежишта, што говори о континуитету трговачких путева, вероватно према Карпатима.

Према остеолошком материјалу, у овом периоду говече учествује у исхрани становништва око 10% више него у 4. веку, на рачун овчetine и свињetine. Налази костију коња и пса постоје и на овим налазиштима, а кости дивљих врста су као и пре заступљене у занемарљивом проценту.

И у овом периоду занати остају исти као и раније. За неке од њих има још више потврда у археолошким налазима. Архитектура је дрвена, тако да и даље постоји потреба за дрводељама. Умеће ових занатлија изразито је на архитектури у насељу код Хоргоша. Поред уобичајених полузеमुница и надземних станишта, тамо су постојале јавне грађевине великих димензија. То су кула, палата и светилиште, као и још неке грађевине чије је ископавање тек започето. Дрвена грађа је морала бити пажљиво обрађивана, због репрезентативног карактера самих здања, као и због сложених конструктивних захвата. О томе говоре трагови стубова великих размера и њихов квадратни пресек. Подизању ових грађевина морало је претходити озбиљно планирање.

На већини налазишта из овог периода постоје остаци металургије гвожђа. Насеље "Вишњевача" код Падеја дало је изузетну количину шљаке, што указује на могућност постојања металуршког центра, иако топионичарске пећи нису за сада пронађене. Такву претпоставку поткрепљује и налаз грумена хидрогетита, минералне сировине из које се могло добијати гвожђе у Падеју. Иако остаци површинског копа у виду великих, неправилних јама на самом локалитету нису добили дефинитивно тумачење, претпостављам да њихов настанак треба повезати са вађењем тзв. блатних руда, што је археолошки потврђено на просторима јужне Русије и Украјине у знатно старијим периодима (А. С. Островерхов, 1978, 26-36).

Израда текстила од лана и конопље, највероватније и плетење од вуне, потврђени су налазима отисака тканина и плетенине на уломцима грнчарије. Налази пршљенака са вретена за пређу вуне, као и коштаних шила и игала, масовна су појава у насељима где су истраживања обављена у већем обиму. Наравно и кожа као материјал за одевање и у овом периоду има велику улогу.

---

⁶ Са наше тачке гледишта под закарпатским областима треба видети области североисточно и северно од Карпата.

Грнчарија

Грнчарија у насељима 4. века у Банату је разнородна по пореклу, начину израде и украшавања, квалитету и функцији коју је имала. Грнчарија се правила гњетањем, на спором и на брзом витлу, а потребе за квалитетном грнчаријом допуњаване су увозом са римског тла.

Римска грнчарија добављана је вероватно из најближих римских провинција. Она из Мезије до сада није публикована, док она из Паноније није довољно изучена да би детаљно могли да сагледамо њено порекло (О. Врукнер, 1981). Од амбалажног посуђа пронађени су делови амфора са широким ребрима покривени белом енгобом (Т. VII/5-6). Врло ретко се налази на амфоре другачијег изгледа, као што су примерци ископани на локалитету “Селиште” код Алибунара. (С. Трифуновић, 1994, Т. I/5,6; III/4,19). Од кухињског посуђа појављују се лонци светло сиве боје, зрнасте површине са доста ситног шљунка у глини. Нешто другачије фактуре, са ретким зрнима шљунка су лонци ископани на налазишту “Калварија” код Банатског Карловца (Т. VI/9-15). Они су углавном тамно сиве и мрке боје. Стоно посуђе чине зделе, тањира, крчазе и бокали, најчешће са црвеним премазом, иако их има сликаних и зелено глеђосаних (Т. I/1-2; VII/1-2, 4). На неким примерцима појављује се украс изведен печатом (Т. I/3), а има и ретких примерака посуда израђених у техници имитирања тера сигилате (Т. I/4).

Локалне грнчарске радионице откривене су у Банату у Југославији (Р. Рашајски, 1957, 39-56) и у Румунији (О. Воцу, 1990, 163). Њихов масован производ била је грнчарија рађена на брзом витлу, углавном сиве боје, која варира од светлих до скоро црних тонова. Ова грнчарија је по правилу глачана, а и украс је најчешће изведен углачавањем. Мотиви украса су скоро увек геометријски (линије које могу бити валовите, изломљене, водоравне и усправне, снопови линија, мреже, рибља кост). Врло ретко појављују се флорални мотиви, а на неким уломцима се назире и фигурални украс (Т. VIII/14).

Грнчарија сличних карактеристика, у касноантичком добу производила се на широким просторима ван Римског царства. О томе говоре налази грнчарских радионица на територији Пшеворске и Черњаховске културе. Као примери могу се навести налазишта Иголоми у данашњој Пољској (Н. Dobrzanska, 1990, 121, 151, 163) и у Украјини (Э. А. Симонович, 1993, 273). С обзиром да се ради о занатској грнчарији високог квалитета она може бити добар археолошки материјал за датовање али не толико за етничко одређење. С обзиром на велику количину која се налази приликом ископавања и присуство у свакој затвореној целини, стиче се утисак да је била обележје стандарда тог времена, а не било какав луксуз.

Оваква врста грнчарије служила је углавном као стоно посуђе и за амбалажу. За чување хране, најчешће жита, прављени су питоси (Т. IV/1). За посуде које имају облик питоса у малом а по величини одговарају лонцима, тешко је поуздано одредити намену (Т. VIII/2). Приликом ископавања на њима се никада не налази на трагове загореле хране, као што је то случај са лонцима рађеним на спором витлу и гњетањем. Вероватно је да су служиле такође за чување намирница. Провера отпорности на ватру овакве врсте посуда могла би дати одређенији одговор на ово питање.

Међу стоним посуђем доминирају зделе. Најчешћи облик су коничне и полулопасте зделе са задебљалим ободом које имају стопу (Т. II/1; VIII/17,18). Њихова процентуална заступљеност је велика и не мења се током целог 4. века. Зделе и таџири са водоравно избаченим ободом су ретки, али се појављују такође током целог 4. века (Т. II/3; VIII/14-15). Дубоке зделе са равно засеченим ободом, биконичног или лоптастог облика, према досадашњим подацима појављују се у првој половини 4. века (Т. II/6-7; IV/11). Као правило, код њих се по ободу појављује углачана валовита или изломљена линија. Овакве зделе имају сличности са једном врстом здела у Пшеворској култури (Н. Dobrzanska, 1990, 85, сл. 11/15; Т. LXII/6-14). У насељу на “Циглани” код Падеја, које је из друге половине 4. века, уопште их нема. У овом насељу се налазе биконичне зделе са једноставним закошеним ободом (Т. VIII/23-25). Неке од њих као и друге посуде са овог налазишта украшене су усправним или водоравним фасетама. Као најближи примери таквих посуда могу се навести налази из Црвенке код Вршца (А. Н. Vadau, 1985, 32). Овакав начин украшавања не примењује се на посуђу из Баранде, у првој половини 4. века. Крчазе и бокали се јављају у различитим варијантама и прилично су бројни (Т. II/12-14; IV/5-6; VIII/3-4,7-8; X/4). Углавном су једноставног закошеног обода. Неки имају, а неки немају дршку. Поред наведених облика појављују се мале посуде, зделице и пехари, различитих облика (Т. VIII/21-23).

Посебну врсту представљају посуде облика крчага без дршке али са јединим кружним отвором на боку (Т. II/15; IV/4; V/1). Осим налаза из Алибунара, Банатског Карловца и Баранде, за сада нису познати слични налази на другим просторима. С обзиром на контекст налаза у Баранди, где су ове посуде пронађене на поду, заједно са деловима римске амфоре, као и трагове њиховог спајања, може се наслутити да су служиле за производњу или чување неког алкохолног пића.

Следећу групу посуђа локалне израде пре свега одликује израда на спором витлу, иако су неке посуде можда рађене и на брзом витлу. Без обзира на начин израде, повезују их примесе које су додаване у глину. То су најчешће калцит, лискун и песак, тако да по фактури ово посуђе врло подсећа на касније, средњовековно, 8. до 12. века. Врло су ретки примерци здела (Т. VII/21), а са досадашњих ископавања насеља у Баранди и Падеју познато је пар примерака поклопаца и једна цедиљка. Основни облик чине лонци, који су служили за кување. Описана фактура омогућавала је већу издржљивост на ватри. Могла би се претпоставити једна или више специјализованих радионица које допуњују занатску понуду стоне грнчарије. Облици лонаца су прилично стандардизовани, тако да доминира лонац врло израженог врата и равно засеченог обода (Т. VII/25). Скоро сваки лонац је украшен чешљем. Мотиви су снопови водоравних, валовитих, изломљених и гирландоидних линија, као и косо убадање чешљем по рамену или ободу посуде (Т. I/30-36; IV/17-19; VI/2-5; VII/21, 23-25; X/10-12). Као и фактура, и украшавања ових посуда врло личи на касније украшавања словенске керамике у средњем веку. Са друге стране аналогије се могу пронаћи и у “домородачкој” грнчарији преримског и раноримског доба (О. Brukner 1981, Т. III/4-6; О. Brukner 1987, 169, Т. 33/13-14; 1995, 130, Т. XX/205). Најближе истовремене аналогије за сада показује део посуђа Прешовске културе у источној Словачкој, за коју се сматра да је варијанта позно Пшеворске културе

(В. Будински-Кричка, 1990, Т. II/10; В. В. Седов, 1994, 292). Поред лонаца, за кување су се правили и котлићи. У насељима код Баранде и Падеја за сада нису забележени, али је у објекту 1 на локалитету “Калварија” код Банатског Карловца ископан део котлића (Т. VI/1). Сличан примерак прикупљен је као површински налаз рекогносцирањем, на налазишту “Мале ливаде” код Алибунара (Т. IV/21). Као непосредна аналогија може се навести такав котлић из насеља позног 4. века у Црвенки код Вршца (Н. Станојев, 1996, 92). То су котлићи цилиндричног тела, облог дна, равно засеченог обода са вертикално постављеним ушкама. Таквих има и на територији Мађарске, где се такође датују у касноантичко доба (Magyarország Régészeti topográfija 8, 1989, Т. 44).

Грнчарија рађена гњетањем нешто је више заступљена у Баранди него у Падеју. То су посуде које су прављене од глине у чији састав је додавана дробљена грнчарија, а често и органске материје. Као и код претходне врсте, вероватно се посуде пеку на отвореном огњишту, о чему говори неравномерна боја печења. Пошто ова грнчарија, због особина у фактури, одговара више за кување, најчешћи облик су лонци. Код лонаца постоји извесна стандардизација облика, тако да су ободи обично разгнрути и средње дужине. Облик лонца је најчешће јајолик иако има и биконичних (Т. I/14-15, 17; VII/17-20). Изузев ових, појављују се у Баранди лонци чији је обод цилиндричан или чак закошен на унутра (Т. I/9, 16), као и лонци коничног облика код којих је пречник обода знатно већи од пречника дна (Т. I/11-13). Врло су ретки уломци лонаца без врата, као и они са дугим вратом (Т. I/7, 16). Купасти поклопци са дугметастом дршком кориштени су као додаток лонцима, због лакшег кувања (Т. I/20-21; VII/8-10). Неколико уломака из Падеја и један из Баранде указују на могућност постојања кружних плоча, које су служиле за печење хране (Т. VII/11). Мали је број посуда које су по облику коничне зделе (Т. I/22-23; IV/22; VII/7), али с обзиром на постојање великог броја здела рађених на брзом витлу, није искључено да су се користиле за кување у виду плитких шерпи. Овај избор облика допуњују налази малих посуда-чашица које су се могле користити за пиће (Т. I/18, 24, 28; VII/12-14). Украшавање ове врста посуђа је врло скромно. Своди се на ретке примере утискивања јамица по ободу прстом или неком алатком и изузетно ретко утискивање једноструких валовитих линија (Т. I/7, 10, 13; IV/24; VII/14, 16). Посуде рађене гњетањем, иако су понајвише производ локалне традиције, имају неке сличности са гњетаним лонцима из горњег Подњестровља, са простора Черњаховске културе (В. Д. Баран, 1981, 178-187), као и са простора Кијевске културе из средњег Подњепровља и Подесења (Р. В. Терпиловский, 1984, 75, 82, 84, 94-113). Ова врста грнчарије представља кућну радиност коју су одржавале жене. Позната је пре античког периода, али и касније у средњем веку.

Међу посуђем рађеним без употребе витла, посебно се издваја група уломака посуда из објекта 16 у Падеју (Т. X/13-28). Ти уломци нађени су са деловима посуда рађених на брзом и спором витлу које су већ описане. Већина уломака ове групе глачана је, а по облицима и украсу се сасвим разликују од остале грнчарије рађене гњетањем. Међу лонцима препознају се облици са увученим ободом, без врата, као и са дугачким косо разгнрутиим ободом. Најчешћи облик зделе је са увученим ободом, иако их има и коничног облика са једноставним ободом. Украшавање су

најчешће глачањем, утискивањем јамица прстом по трбуху посуде, као и налепљивањем трака и дугметастих дршки у пределу врата посуде. Ова сасвим особена врста грнчарије лако се може издвојити и повезати са примерима сличне грнчарије из северне Мађарске и Словачке, које су у доба касне антике и Сеобе народа контролисала германска племена. Такво посуђе, даље на запад може се пратити до Немачке (К. Végh Katalin, 1985, 98-100; В. Svoboda, 1965, Т. VI/5, 8; LXV/5; CI/16, 17; В. Schmidt, 1976, Т. 16/2, 24/9, 10, 119/1n). Неки примери као што је уломак посуде украшене углачавањем концентричних троуглова (Т. X/25), аналогичне имају на југоисточним просторима Пшеворске културе, око Кракова (Н. Dobrzanska, 1990, 85, сл. 11/19).

За разлику од касноантичког доба, грнчарски занат се у доба Сеобе народа готово угасио. Грнчарија се у овом периоду прави без употребе витла, гњетањем, а врло ретко на спором витлу. Иако је реч о гњетаној грнчарији, питање је да ли је рађена само у оквирима сваке куће понаособ, или је ипак нека сеоска радионица задовољавала потребе више домаћинства.

Трговина је археолошки видљива по налазима грнчарије страног порекла, рађене на брзом витлу. Има је на налазиштима 5. и 6. века, и нема сумње да потиче из византијских градова у суседству. Сасвим сигурно, није се трговало само грнчаријом, али се остали производи не могу археолошки потврдити. Део страних византијских производа и богатстава, у зависности од политичких прилика, прибављан је и пљачком, о чему постоје подаци у савременим византијским писаним изворима (Miracula S. Demetrii I, 1955, 184; Procopius, 1955, 48-49).

Међу грнчаријом 5. и 6. века апсолутно доминирају посуде рађене гњетањем. У врло малом броју појављује се грнчарија рађена на спором и брзом витлу. Међу налазиштима постоје разлике, тако да се у “Ритској долини” код Колута и “Магарењем млину” код Апатина, појављује нешто више посуда са брзог витла него што је то случај на осталим налазиштима. Лонци рађени на спором витлу врло су ретка појава и налазе се само у Хоргошу и Гунарошу из 5. века. Украшавани су чешљем и могу се објаснити као наставак делатности радионица из 4. века. Током Сеобе народа такво посуђе је присутно на простору Доње Аустрије (Н. Friesinger, сл. 6/1-7; 28/1-2, 6, 8) што указује на могуће везе југоисточног са северозападним деловима Паноније. Посуђе рађено на брзом витлу може се поделити у две групе. У прву групу спадају посуде израђене у насељима 4. века непосредно пре хунске најезде. То су посуде сиве боје и глачане. Њихова појава може се објаснити двојачко. У Хоргошу, то је становништво које је преживело хунски долазак и остало да живи на истом простору, чувајући нешто мало квалитетних производа који се због уништених радионица, више нису правили. У Падеју, у насељу млађем око сто година, таква појава се може објаснити сакупљањем неоштећених касноантичких посуда из запуштеног насеља удаљеног свега 1,5 километар. Тамо су становници насеља 6. века копањем великих количина земље, највероватније тражећи сировину за добијање гвожђа, могли да пронађу квалитетније посуде из старијег насеља које се чак и данас могу употребљавати. Другу групу чине посуде израде истовремене са постојањем насеља. До овог посуђа Словени су у 5. и 6. веку долазили трговином или пљачком. Посуде из ове групе разнородне су по свом изгледу. О пореклу не

може много да се каже, с обзиром да је грнчарија ромејских радионичких центара из суседства неистражена и непубликована. Од облика појављују се лонци, као кухињско посуђе, и зделе, крчази, бокали и пехари као стоно.

Главна особина грнчарије рађене гњетањем је додавање врсте. Врсту најчешће чини дробљена грнчарија, односно шамот. Врло често, у глину се додају органске материје (слама, плева и зрневље), а ређе песак, шљунак, калцит и шкољке. Овакве посуде пеку се на отвореном огњишту. Украшавају се врло ретко, а најчешћи мотив су јамице изведене утискивањем по ободу. Поред те врсте украса, повремено се среће урезивање водоравних, усправних или неправилних линија оштрим алаткама. На налазишту “Вишњевача” код Падеја пронађени су уломци посуда са утиснутом фигуралном представом четвороножне животиње (Т. XX/8).

Посуде рађене гњетањем служиле су углавном за спремање хране, иако је било великих лонаца који су могли служити једино за чување жита и других намирница. Зделе су релативно ретка појава, тако да се може претпоставити масовнија употреба дрвеног стоног посуђа. Храна је могла да се спрема кувањем и печењем. За кување су употребљавани лонци, шерпе и котлићи. Лонци се јављају са врло различитим типовима и варијантама. Грубо посматрано, може се казати да се два основна типа, са кратким и дугачким вратом провлаче током целог периода 5. до 7. века, и да су наставак појаве која се може уочити још од касноантичког доба (Т. XI/28-39; XX/22-23, 27-33). Тип лонца без врата јавља се само до раног 6. века (Т. XI/20-23). Међу профилима лонаца, поготово на налазишту у Хоргошу, не постоји стандардизација, која је раније, у 4. веку била у доброј мери уочљива на налазиштима у Баранди и Падеју. Таква разноврсност у облицима лонаца може се објаснити приливом становништва из различитих регија у доба хунске власти и њиховим мешањем са затеченим становништвом.

Као потврда томе могу се навести уломци лонаца из Хоргоша рађени гњетањем, који профилом обода подражавају ободне неких касноантичких лонаца (Т. XII/38-40). Такође су пронађени делови лонаца рађени на брзом витлу који су по факури блиски посудама рађеним гњетањем и лоше су печени (Т. XII/42-43). То само говори да су се у мешавини становништва хунског времена, налазили и Ромеји доведени вероватно као заробљеници на просторе Бачке и Баната. О томе сведоче и подаци из писаних извора. Приск је описао сусрет ромејског посланства са својим земљаком на Атилином двору. Ти Ромеји су у недостатку производа своје културе, покушавали да добију сличне предмете, радећи то са мање или више вештине.

У Хоргошу су пронађене посуде облика шерпе, које могу бити са једноставним вертикалним ободом и ободом разгнутим као код лонаца (Т. XI/9-11). Њихово равно и танко дно, по правилу је полагано приликом израде на подлогу од плеве и зрневља. Овакав облик потврђен је ситним уломцима у Гунарошу (Т. XIV/9-11) као и у “Вишњевачи” код Падеја где шерпе имају нешто другачију фактуру (Т. XX/19). Овакав облик посуде за сада ми није познат са других простора раносредњовековних култура средње и источне Европе.

На налазиштима “Вишњевача” и “Баћан” пронађени су делови посуда сличног пресека као и шерпе, са кружним отворима при ободу, који су служили за качење посуде изнад ватре (Т. XX/18). На неким од њих били су прилепљени штитници, који су

спречавали да се конопац запали, што доказује њихову употребу као котлића. Те посуде су релативно плитке, судећи по неким уломцима на којима је видљив почетак равнoг дна. Такав облик за сада је познат са налазишта у Херцеговини (И. Чremoшник, 1975, 282).

Кружне плоче-дискови појављују се на налазиштима у Хоргошу (Т. XI/5-6), и “Баћану” код Колута (Т. XV/10-12), док су судећи по ситним уломцима вероватно присутне у насељу у Гунарошу (Т. XIV/7-8), а можда и “Ритској долини” код Колута. Са овим обликом заједно треба посматрати и плитке црепуље (Т. XI/2; 20/5). И једне и друге налазе се пре свега на источнословенском простору међу налазима Пењковске и Колочинске културе (Етнокултурна карта, 1985, 89, 96; П. И. Третьяков, 1982, 102) као и у култури Ипотешти-Ђурел-Киндешти (S. Dolinescu-Ferche, M. Constantiniu, 1981, 318). Поред тога, оваква врста археолошког материјала налази се и на средњоевропским словенским просторима у оквиру Прашке културе (G. Fusek, 1991, 321, 324). Вршницима се преклапало месо или тесто за печење, које је могло бити стављано на кружне плоче или на загрејану подницу огњишта или пећи. Жаром су се загртали вршници. Овакав облик није познат са простора било које културе касноантичког или раносредњовековног доба у средњој и источној Европи. Вршници су пронађени на налазиштима у Хоргошу (Т. XI/3-4), “Баћану” код Колута (Т. XV/20) и “Вишњевачи” код Падеја (Т. XX/2-3). Имали су ваљкасту дршку на врху, а пречника су од 30 до 50 cm. Могу бити купастог или полулоптастог облика. Из литературе познати су са простора Мађарске, где се датују у позно аварско доба. Током средњег века вршници се на Балкану јављају код Срба. Пошто су најстарији истраживани локалитети из 9-10. века, не знамо да ли је овог облика посуђа било код Срба и раније. Неки одговори у том правцу могли би се потражити међу недовољно познатим налазима вршника рановизантијског периода, пре свега у тврђавама (Ђ. Јанковић, 1986, 80, сл. 257-258). Топке, односно преклади, за сада су пронађени једино у Хоргошу (Т. XI/1). Имају облик зарубљене пирамиде и крећу се од 20 до 30 cm висине. Када се користе у пару као сталак за ражањ, једна има овални отвор кроз цело тело, а друга само до пола да би ражањ могао стабилно да се окреће. Могле су се користити и као постоље за шерпу испод које се у том случају ложи ватра (М. С. Филиповић, 1951, 81-96). Као и за вршнике, више елемената за њихово порекло постоји на балканском простору него на просторима касноантичких и средњовековних култура средње и источне Европе. Иако су служиле за спремање хране, има мишљења да су кориштене из култних разлога (J. Tejral, 1989, 78, 80).

Од стоног посуђа познате су једино зделе са налазишта у Хоргошу, “Баћану” и “Вишњевачи”. У Хоргошу то су најчешће дубље зделе коничног облика, које су могле бити украшаване јамицама по ободу (Т. XI/7-8). Такве зделе из времена Сеобе народа познате су међу налазима “Злеховског типа” са простора Словачке (J. Tejral, 1989, 77-88). Овај облик у Хоргошу је директан продужетак сличних здела познатих из Баранде и Падеја у 4. веку. Плитке коничне зделе појављују се у “Баћану” код Колута (Т. XV/25) и “Вишњевачи” код Падеја, где се појављују и плитке зделе са ободом посувраћеним на унутра (Т. XX/9-12). Такав облик здела за сада је познат са простора Далмације у 6. веку (И. Чremoшник, 1965, Т. XIII/5-10; 1976, Т. XVII/24-27) а старији узорци су у раноримским облицима (O. Brukner, 1981, Т. 68/46-53).

Поред посуђа и пршљенака, од глине су прављени још неки предмети. Такав је налаз дела играчке из Хоргоша у виду трупа четвороножне животиње. Ноге животиње биле су од дрвета (Т. XIII/1). У “Вишњевачи” код Падеја су пронађени делови глинених плочица чија намена није сасвим јасна. Може се помишљати на култне хлебове који су рађени од глине (Z. Vana, 1983, 21, 93), или на неку другу непрактичну намену.

Датовање

Податке о датовању насеља касноантичког доба добијамо из налаза новца на налазиштима у Баранди и Падеју, анализе грнчарије, података из савремених писаних извора и општих историјских околности. С обзиром на мали број истраживаних насеља, као и ограничен обим тих истраживања, за сада би касноантички период на тлу Баната могли да поделимо на две фазе. Прва фаза обухватала би период после римског напуштања Дакије 270. године до средине 4. века. Насеље у Баранди основали су Лимиганти вероватно крајем 3. века када се указала могућност да се насели територија коју су Римљани напустили. Насеље је трајало током прве половине 4. века, да би страдало изгоревши у рату Лимиганата и римске војске 358. године. О томе сведоче спаљене куће са налазом бронзаног новца Константина I на поду једне од њих. Овој фази одговарала би насеља код Алибунара “Мале Ливаде”, и “Селиште” и код Банатског Карловца “Циглана-стари ископ”. Другој фази припада насеље у Падеју које је основано можда средином, или чак почетком последње четвртине 4. века. Укопани објекти на овом насељу оштетили су старије сарматско гробље које се по налазу бронзаног новца Констанција II (337-361) датује грубо до друге половине 4. века. Упадљиво је да на овом налазишту има знатно мање римске грнчарије, а појављују се и посуде украшене фасетирањем, карактеристичне за период Сеобе народа. Насеље је страдало крајем 4. или почетком 5. века са продором германских и хунских племена на овај простор. То илуструју поменути налази германске грнчарије. Овом периоду вероватно припада насеље код Банатског Карловца “Калварија” где је у напуштenu полузеमुницу сахрањена покојница у положају карактеристичном за време Сеобе народа (D. Mrkobrad, 1980, Т. III/2). Даља ископавања са могућношћу поређења материјала са више налазишта, како са леве, тако и са десне обале Дунава, биће сигурно основа за још прецизније датовање и раздвајање фаза ове културе.

Пошто на налазиштима доба Сеобе народа нема квалитетне грнчарије познате у касноантичко доба, њихов настанак може се одредити у време хунске инвазије. Да ли је то било крајем 4. или почетком 5. века за сада се не може поуздано тврдити, зато што недостају налази за тако прецизно хронолошко вредновање. Најмлађа међу овим налазиштима не би могла да се датује касније од прве четвртине 7. века. Налази из Аргоса (P. Aupert, 1980, 379, сл. 16) и околине Мостара (I. Čremošnik, 1970, 100, Т. II/1) датовање лонаца украшених урезивањем снопова водоравних и усправних линија из Падеја усмеравају ка крају 6. и почетку 7. века (Т. XX/13-15). У исто време датују се такви налази из Словачке (G. Fusek, 1991, Т. VI/17, VIII/5; L. Galuška, 1990, 572, сл. 4/1-2). С обзиром на податак о поразу Авара под Цариградом 626. године, ово насеље, као и насеље у Турији са сличним археолошким материјалом, могли би се датовати најкасније до тог времена.

Период од почетка хунске владавине у Панонији почетком 5. века, до распада аварског каганата 626. године могао би се поделити у три фазе. Прва фаза обухватала би владавину Хуна и период непосредно после њихове власти, оквирно до 460. године. Том периоду припадају насеља у Хоргошу и Гунарошу, с тим што најмлађа од три фазе евидентиране у Хоргошу припада вероватно периоду до краја 5. века. Овакво датовање може се извести на основу занатски рађене грнчарије која потиче са римских односно византијских простора. Она је различита у 5. веку од оне у 6. веку. У Хоргошу се још увек налазе уломци посуда произведених у радионицама 4. века са простора Баната и Бачке, пре њиховог страдања (Т. XII/16-18). Грнчарија ромејских радионица у Хоргошу је често нарандасте боје печења и облика који нам нису познати због неистражености (Т. XII/1-15). У насељима друге фазе, која би трајала од времена после Хуна до доласка Авара 567. године, грнчарија ромејског порекла је другачија. Углавном је сиве боје, другачијег пресека са оштрим преломима и позната је јужно од Дунава као и на простору културе Ипотешти-Ђурел-Киндешти (S. Dolinescu-Ferche, 1986, 133, 142, 144) где се превасходно опредељује у 6. век. Овој фази припадао би најмлађи слој у Хоргошу, као и објекти у насељима “Баћан” и “Ритска долина” код Колута и “Магарећи млин” код Апатина. На свим овим насељима упадљиво је веће присуство византијске грнчарије него у претходном периоду и касније у трећој фази, односно периоду власти Авара од 567. до 626. године. Из објекта ископаног на налазишту “Магарећи млин” код Апатина потиче здела рађена на брзом витлу, биконичног облика (Т. XVIII/2) чије порекло није са византијског простора. Њено порекло могло би се тражити у некој од радионица из међуречја средњег Дунава и Дњепра (Ђ. Јанковић, 1998а). То је период када су Словени више од сто година живели слободно на просторима Баната и Бачке. Немајући стране господаре могли су да успостављају интензивније односе са суседима, било да су они трговачке или пљачкашке природе. Такво стање оставило је трага и на материјалну културу. Трећа фаза заступљена је на налазишту “Вишњевача” код Падеја грнчаријом рађеном на брзом витлу, која се донекле разликује од оне у предходној фази, додавањем више песка у глину и печењем у мрким тоновима (Т. XX/34-39).

Овакво датовање прате промене у грнчарији рађеној гњетањем. Наиме, лонци без врата и са кратким вратом, као и кружне плоче, према аналогијама са источнословенског простора из региона Дњепра и Дњестра (Б. О. Тимошук, 1976, 10, 14, 16, 20) датују се до раног 6. века, што одговара датовању насеља у Хоргошу, Гунарошу и “Баћану”. Примере грнчарије сличне оној у Хоргошу налазимо и у Мађарској у насељу Вашарошнемењи, датоване у 5-6. век (J. Erdelyi, E. Szimonova, 1987, 298-299). За трећу фазу су особени лонци врло дугог обода са јамицама по врху, украса изведеног урезивањем усправних и водоравних линија (Т. XX/13-15) из “Вишњеваче” (Т. XX/22, 32) и Турије (Т. XIX/1-3).

Гњетана грнчарија из “Ритске долине” (Т. XVII/22-28) показује извесне сличности са грнчаријом из насеља типа Ипотешти-Ђурел-Киндешти која се датује у 6. век (S. Dolinescu-Ferche - M. Constantiniu, 1981, 306, 310; S. Dolinescu-Ferche, 1979, 193, 195, 203; 1986, 136, 145). Посуде рађене без употребе витла са дугим вратовима и јамицама по ободу из насеља “Вишњевача” имају одговарајуће примере у насељу Дунајуварош у Мађарској, које је датовано у 7. век (I. Vóna, 1973, Т. 8/4, 9/3).

Део седелачког становништва је у 6. веку именован као словенски, у 5. веку условно их можемо назвати Присковим варварима непознатог језика, а у 4. веку од стране Римљана звани су Ропским Сарматима, односно Лимигантима. Лимиганти су седелачко становништво са дугом традицијом таквог начина живота. Са Присковим варварима, и касније Словенима, повезују их описи насеља уз воду, стална насеља у којима граде куће, лако сналажење на води и коришћење сплавова и монооксида. Поред наведених особина Прискови варвари се хране истим производима карактеристичним за Словене у 6. веку и касније (просо, медовина). Археолошки је потврђено да су позиције насеља уз ритове и реке исте код Лимиганата и Словена, да и једни и други живе у сличним укопаним и надземним стаништима, да се баве земљорадњом и сточарством као основном привредном делатношћу, и да им је најзначајнија пољопривредна култура просо. Лимиганти поред традиционалне грнчарије која се израђује без употребе витла, масовно производе занатску грнчарију на брзом витлу. Она обележава стандард тог времена, а радионице за њену израду пронађене су на територији Баната.

Као и на просторима Пољске и Украјине, где Пшеворску и Черњаховску културу смеђују Прашка и Пењковска култура, тако и на просторима Паноније долази до деградације грнчарске производње. Сада се за разлику од претходног периода грнчарија скоро искључиво прави гњетањем, док су радионице за масовну производњу грнчарије на витлу очигледно страдале. Тако, скоро да нестаје занатски рађена грнчарија, док остаје традиционално грнчарство, преко кога је лакше могуће пратити порекло становништва.

Почетком Велике Сеобе народа настаје један велики хоризонт нових култура, а тај процес се дешава и на простору Паноније (карта 2). На нашем простору за сада се тај процес може пратити на налазишту у Хоргошу, које има три фазе, све датоване у 5. век. Пошто су налази из Хоргоша новина за нашу археологију, а колико је по литератури познато, и у Мађарској и Румунији такви налази су малобројни, ту, хронолошки и просторно још недефинисану појаву, можемо условно назвати "налазима типа Хоргош". Нешто каснија налазишта, 6-7. века, одговарају комплексу Прашке културе. Тако се још неименована археолошка култура источнопанонског простора од 5. до 7. века може поделити на три фазе. У првој, до распада хунског племенског савеза, после Атилине смрти 453. године, Словени су живели под хунском влашћу, а у трећој под влашћу Авара од њиховог досељавања 567. године. У међупериоду Словени Паноније су били слободни. У све три фазе, Словени су основни носиоци установљене материјалне културе. Иако се зна да Гепиди живе у Банату у 5. веку, насеља са германским материјалом за сада нису позната код нас, а подаци о гробљима су врло ретки (D. Dimitrijević, M. Girić, 1971, 190-193). Сличан случај је са Хунима, Кутригурима и Аварима, од којих су само последњи познати по гробним налазима. Поред ова три етничка елемента, треба рачунати са присуством романизованог становништва у свим фазама.

Грнчарија са приказаних налазишта показује сличности са грнчаријом источних Словена, са простора Румуније и Украјине, али и са простора западних Словена у Пољској. За сада се те уочене сличности не могу убедљиво протумачити. Детаљнија истраживања би требала да тачније раздвоје хронолошке слојеве и докажу могуће пресељавање становништва, и укажу на регије из којих је оно дошло.

Ретка производња посуда на спором и брзом витлу, локална израда сличних посуда, као и сличности у делу грнчарије рађене гњетањем, говоре о извесном степену континуитета, односно о становништву које је опстало уз хунску власт и наставило да живи у Банату и Бачкој. Томе у прилог говори и веза која се може успоставити између података које даје Приск у 5. веку, о производњи алкохолних пића (медовина и камон) и налаза посуда на насељима Лимиганата у 4. веку које су служиле вероватно за прављење неког од алкохолних пића.

Поред чињенице да су пољопривреда и сточарство основне привредне гране од којих живе Лимиганти у 4. и Словени у 5-6. веку, треба рећи да је и сама структура тих делатности врло слична. Према отисцима зрна житарица на грнчарији, основна пољопривредна култура током периода од 4. до 7. века, а и касније, је просо, а за њим следи пшеница. Структура сточарења је остала без битних промена у 5-6. веку, као и у 4. веку. Традиција добијања гвожђа из тзв. блатних руда са локалних лежишта, започета у 4. веку или раније, настављена је и у раном средњем веку, што је значајан податак о континуитету привреде и становништва. Специфична врста вулканске стене-туфа, добављана је и у 4. веку и у 5-6. веку са истих лежишта, која су се вероватно налазила на Карпатима. Употреба текстила у обликовању посуда забележена је у 4. веку и у 5. и 6. веку, а чини детаљ у грнчарској производњи, који обележава специфичност одређене традиције која се одржавала вековима.

Као и у Великој Сеоби народа, у југоисточном делу Паноније у касноантичком добу постоји особена археолошка култура. Да ли се та култура ширила и на друге просторе Панонске низије изван римских граница, тек треба истраживати, с обзиром да је до сада тумачена као сарматска. Хронолошки оквири те културе такође у овом тренутку не могу бити јасно сагледани, зато што насеља старија од краја 3. века до сада нису била позната са простора Бачке и Баната. Описана култура показује опште сличности са истовременом Пшеворском и Черњаховском (карта 3). Те сличности се огледају у архитектури, структури и начину привређивања и начину производње и подели грнчарије.

Носилац ове културе је седелачко становништво које очигледно има дугу традицију таквог начина живота. Такав закључак се може извести из сложености привреде којом се баве, као и архитектуре и промишљене организације насеља потврђене у Баранди и Падеју. Према описима датим код Амијана Марцелина, знамо да су Римљани ово становништво називали Лимигантима, као и да се два њихова племена називају Амикенима и Пикенима (карта 3а). Подаци о материјалној култури одговарају оној словенској у Черњаховској, Пшеворској и Кијевској култури. Опис Лимиганата код Амијана Марцелина просто наводи на закључак да је реч о Словенима, с обзиром да се врло слични подаци о Словенима налазе код

писаца 6. века. Лимиганти нису коњаници као Сармати, не носе оклопе од рожнатовине већ се бране штитовима, мачевима и копљима, живе у земуницама и брвнарама, а не на колима, и вични су коришћењу чамца и лађа, као и пливању. Језик Лимиганата је различит од језика Слободних Сармата, на шта указује податак да су за преговоре са њима, Римљанима потребни преводиоци. Забележен је њихов понос и храброст у борби, што их такође разликује од Сармата. Доношење одлуке на Савету старца представља директну везу са устаном Скупштине коју Прокопије помиње код Словена у 6. веку.

Дакле, постоји читав низ података који се црпе из историјских извора и најновијих археолошких истраживања, који недвосмислено раздвајају седелачко, земљорадничко становништво Баната и Бачке од номада као што су Сармати. На налазишту у Падеју, чак је врло упадљиво да насеље земљорадника негира највише 50 година старије сарматско гробље. У том смислу Сармати чине пратећи елемент становништва касноантичког доба у источној Панонији, као што су то и Германи који се од Словена лако распознају по археолошком материјалу (Т. Х/13-28). На основу успостављене археолошке везе између несумњиво словенских налазишта 5-7. века са оним касноантичким, може се рећи да су и Лимиганти били Словени.

КАТАЛОГ

1. Баранда, "Циглана"

Налазиште је на самом улазу у насеље, са јужне стране, уз пут који води из Панчева. То је обала ритског појаса који је водом пунио Тамиш, чији се ток налази 1-1,5 km западно од локалитета. Део налазишта је давно служио као позајмиште земље за грађу кућа. Народни музеј из Панчева је 1961. године обавио мања заштитна ископавања на западном крају локалитета, који је био најугроженији. Са тих ископавања потичу и два цела суда без јасних услова налаза, који вероватно припадају касноантичком добу (М. и Ђ. Јанковић, 1990, 105).

Музеј Војводине је 1993. године обавио археолошка ископавања на источној страни налазишта. Утврђено је да цео локалитет захвата површину од приближно 25 хектара, да је праисторијско насеље ограничено на западну страну платоа, а да се насеље 3-4. века простира на целом платоу. Према ситуацији на терену и добијеним налазима вероватно постоји извесна организација насеља, тако што је главни стамбени део са надземним кућама концентрисан на мањи простор од 100x50 m, а можда и ограђен, док је остала површина служила за помоћне и економске објекте. Од надземних објеката истражена је једна кућа у целости (објекат 1, сл. 1) и две делимично (објекти 2 и 3) - план 1. Све три куће су скоро исте оријентације, која прати обалу. Кућа 1 је димензија 5x4 m, а истражене странице куће 2 око 10 m, и куће 3 око 5,5 m. Подови кућа су се налазили на 0,40 m релативне дубине и били су земљани. У кући 2 истражени су остаци два ватришта или дна земљаних пећи, пречника око 1 m. Већа количина изгорелог лепа потиче вероватно од таванице с обзиром да су зидови кућа били вероватно од балвана или дасака. То произилази из чињенице да нису уочене јаме за стубове. Односно, зидови нису били од плетера.

Сл. 1 - Баранда "Циглана", објекат 1, надземна кућа
 Fig. 1 - Baranda "Ciglaná", object 1, house constructed above the ground

Све куће су изгореле у пожару тако да се инвентар задржао на поду. Међутим дугогодишње орање и околност да су подови објеката врло плитко, учинили су да су налази у великој мери изломљени и развучени. На поду куће 1 пронађен је бронзани новац Константина I, а од осталих предмета најчешћи су уломци посуда, рађених гњетањем, на спором и на брзом витлу (Т. I-II), животињске кости, као и уобичајени избор алатки - делови жрвњева, брусеви, шила, пршљенци, ножеви (Т. III). Пронађен је и један комад гвоздене згуре. У кући 3 пронађени су уломци једне римске амфоре и две посуде необичног изгледа и сасвим посебне намене (Т. II/15). Посуде су облика крчага, али је једини кружни отвор на средини трбуха, са стране. На отворима су видљиви трагови наставка који недостаје (цев од органске материје?). Орање околних парцела открива велике површине пепељасте земље и лепа, што јасно указује на постојање сличних објеката. Западно од ове површине истражен је део дубоког рова, ширине 1 m, који је вероватно био темељ за дрвену ограду око овог дела насеља. За сада није јасно да ли је ограда могла имати и одбрамбену улогу.

Западно од поменутог рова, пробним сондама истражен је део полузеमुнице са трапом, један цео и део другог трапа. Полузеमुница је имала сачувану страну у дужини од 3,5 m, а трапови су били цилиндрични пречника од 1,5 до 2 m и дубине укопавања и до 2,5 метра. Покретни археолошки налази у овим укопима су малобројни и идентични са онима из надземних објеката.

2. Алибунар, “Мале Ливаде”

Локалитет се налази североисточно од насеља на око 300-400 m од последњих кућа. Смештен је на једној од греда које се пружају у “Великом риту” на надморској висини од око 80 m. Према површинским налазима насеље 3-4. века се простире дуж греде бар 500 до 600 m, док је друга димензија ограничена на ширину греде од 100-200 m. Налазиште није археолошки ископавано, али је делимично оштећено прокопавањем канала за плинвод. Повременим обиласком терена од стране аутора, утврђено је да је вероватно реч о насељу сличног типа оном у Баранди. Наиме, на ограниченој површини од око 100x100 m налазе се јасно видљиве површине величине кућа, које се уочавају већом концентрацијом лепа и грнчарије, као и светлијом-пепељастом земљом.

Са локалитета су прикупљени уломци касноантичких посуда (Т. IV) и два цела камена жрвња. Један уломак посуде припада посуди посебне намене (Т. IV/4), истог типа као и оне ископане у Баранди (Т. II/15) и пронађене у Банатском Карловцу (Т. V).

3. Банатски Карловац, “Циглана - Стари ископ”

Старим ископом циглане “Југобанат” који је употребљаван до 70-их година овог века захваћен је археолошки локалитет који се налази са леве стране пута Београд-Вршац, на изласку из Банатског Карловца. Налази са овог локалитета који су сакупљени повременим обиласком терена од стране археолога Народног музеја у Вршцу, чувају се углавном у том музеју. Положај локалитета је на високој обали према Великом риту, на око 90 m надморске висине. Налази углавном упућују на постојање некрополе, иако има и оних који се могу везати за насеље. У Музеју Војводине чува се једна посуда са овог налазишта, коју је прибавио Никола Николин 1942. године. Посуда типолошки сасвим одговара посудама са кружним отвором на трбуху, ископаним на насељу у Баранди, само је знатно мања и може се датовати у период 3-4. века (Т. V).

4. Банатски Карловац, “Калварија”

Ово археолошко налазиште смештено је око 400 m северно од железничке станице у Банатском Карловцу. Локалитет има слојеве од енеолита до позног средњег века и простире се на високој лесној тераси изнад Вршачког рита на површини од неколико хектара (С. Трифуновић 1990, 213-220). На великом делу налазиште је уништено новим ископом циглане “Југобанат”. Известан број археолошких предмета са овог локалитета чува Народни музеј у Вршцу. У оквиру повремених обилазака локалитета истражио сам део једног укопа, полугеометрије са грнчаријом 4. века. Прва археолошка ископавања заштитног карактера обавио је Завод за заштиту споменика културе из Панчева, 1996. године (М. Брмболић, В. Манојловић-Николић 1998, 127-135).

Очувани део истраженог укопа био је димензија 4x1 m тако да се може претпоставити да се ради о полугеометрији димензија 4x3 до 4x4 m. Укоп је био испуњен тамно мрком земљом са уломцима посуда рађених на спором и брзом витлу (Т. VI), и врло мало животињских костију. Изнад дна укопа уочавао се нешто

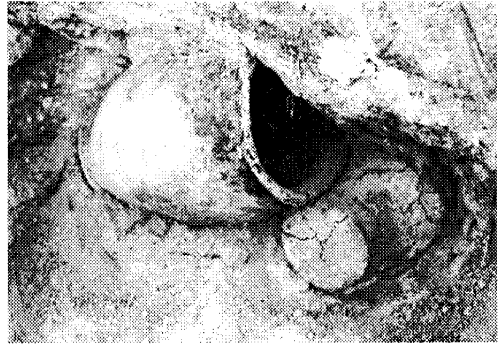

другачији слој дебљине око 30 cm. У самој полузеमुници пронађен је скелет старије жене положен на леђа са савијеним ногама, у коленима, обореним на десну страну. Руке су вероватно биле савијене у лактовима, али под тежином земље оборене лево и десно од трупа. Укоп за гроб се на пресеку није примећивао, тако да се стиче утисак да је покојница била убачена у јаму од полузеमुнице која је већ била запуштена и делимично затрпана.

5. Падеј, “Циглана”

Локалитет се налази источно од села, на путу према Кикинди. Смештен је на северној страни елипсоидне греде која носи топоним “Смеђа леђа”. Греда је дужине око 6 km и у односу на околни ритски терен некада је чинила острво које се издизало 3-4 m изнад нивоа вода, до надморске висине од 80 до 81 m. Од после II светског рата на локалитету ради циглана. Локалитет чини насеље Баденске културе и енеолитска хумка које је 1978-1980. године истраживао Музеј у Кикинди (М. Girić, 1987, 72, 76), као и касноантичко насеље и некропола. Централни део касноантичког насеља и некрополе, површине 3,5 хектара, уништен је дугогодишњим радом циглане. Праћење радова на овој циглани и интервентна заштитна археолошка ископавања предузела је екипа Музеја Војводине 1994. године. До сада, у три наврата истражени су остаци од 27 стамбених и економских укопаних објеката и 5 скелетних гробова.

Неки укопи обиловали су изломљеним археолошким налазима (Т.VII-X) док су други били скоро празни. На дну неких укопа пронађене су целе посуде (сл.2) или трагови пожара. По стратиграфском односу насеље је млађе од гробља, које се по налазу новца Констанција II датује до друге половине 4. века. У том периоду од неколико деценија трајања насеља, судећи по запажањима о карактеру испуне самих објеката, у насељу би се могли издвојити старији и млађи објекти, са малом хронолошком разликом која на грнчарији за сада није видљива. Старији објекти су они испуњени отпадом у време док се у насељу мирно живело у нешто млађим објектима, а млађи би били они са траговима горења и целим посудама из времена брзог напуштања и страдања насеља. Поред врло бројних уломака животињских костију, најбројнији археолошки налази су уломци грнчарије. У самом насељу су прављене посуде гњетањем, док су посуде рађене на спором и брзом витлу рађене у некој од радионица у Банату или Бачкој. Посебну групу грнчарије чине увезене римске посуде, које су у овом насељу прилично ретке (Т. VII/1-6). Преостале предмете чине целе или поломљене алатке. Од камена су прављени жрвњевци и брусевци а пронађен је и један камени пршљенак. Жрвњевци су прављени од тамносивог туфа а брусевци од пешчара и кречњака. Једини коштани

Сл. 2 - Падеј “Циглана”, лонци на дну штраја
Fig. 2 - Padej “Ciglanа”, pots at the bottom of the pit

предмет је клизаљка направљена од кости говечета (Т. IX/1). Глинени пршљенци су врло ретка појава (Т. IX/2), што је чудно с обзиром на велики проценат костију оваца. Од металних предмета пронађено је гвоздено сврдло и гвоздени нож (Т. IX/4-5).

Археолошке налазе чине и комади камена различитих врста, као и један комад гвоздене згуре. Необликовани камен могао је служити за прављење огњишта, као тег, или као сировина која се додавала у глину приликом прављења посуда. Гвоздена згура сведочи о металургији гвожђа.

Стамбени и економски објекти

Остатке кућа чине објекти 1, 6 и 16. Због малог процента очуваности код објекта 16 није могуће ништа више рећи него да је био земуничког типа, док су за објекте 1 и 6 познате димензије од приближно 3x3 m, и да су били земуничког (објекат 1) и полуземуничког (објекат 6) типа. Објекат 6 је испод дрвеног пода имао подрумски простор крушколиког облика, и трап цилиндричног облика коме се прилазило кроз отвор на северном зиду укопа. Ниво пода ове куће налазио се на 1,50 m релативне дубине, док је подрум био укопан још 0,80 m. Дно укопа објекта 1 налазило се на око 2 m дубине.

Остала 24 објекта чине остаци трапова који се најчешће срећу у бачвастом или крушколиком облику, иако има и цилиндричних. Најчешће су укопавани од 2 до 2,5 m дубине, иако има и оних који су укопани само до 1,2 m. Пречници на најширем делу се крећу од 1,5 до 2 метра. С обзиром на димензије, највероватније су служили за чување хране, пре свега жита.

Грбови

На северном профилу циглане истражен је део једног гроба а на јужном профилу удаљеном од северног око 160 m остаци од још четири гроба. Покојници су сахрањивани у правоугаоне раке без посебних конструкција, положени на леђа са рукама опруженим уз тело. С обзиром да су раке знатно веће него што је висина и ширина покојника, може се закључити да су покојници пре сахране полагани у дрвене сандуке. Грбови 2 и 5 су плачкани а у раци гроба 5 сачувано је свега неколико костију скелета. Према обављеној антрополошкој анализи могло би се рећи да се највероватније ради о сарматском становништву. Антрополошку анализу обавио је проф. др Живко Микић са Филозофског факултета у Београду.⁷

6. Хоргош, “Стуб 76”

Ово археолошко налазиште смештено је северозападно од Хоргоша око 1 km од југословенско-мађарске границе. Налази се на греди, која је некад била острвце у ритском појасу, који су чиниле воде повезане са оближњим “Птичјим језером” на мађарској страни границе. Ниво воде у том појасу зависио је вероватно од нивоа подземних вода повезаних са током Тисе, која је удаљена неколико километара. Површина средњовековног насеља је око 1 хектар, али су последња детаљнија

⁷ Закључак о антрополошком типу гласи: “Скелети припадају групи мезокраних лобања са рељефним и широким лицем. По свом антрополошком типу највише указују на људе северноцрноморског и прикавказског простора”.

рекогносцирања показала да се локалитет можда простире и даље на оближња слична сува места. Надморска висина налазишта је око 85 m.

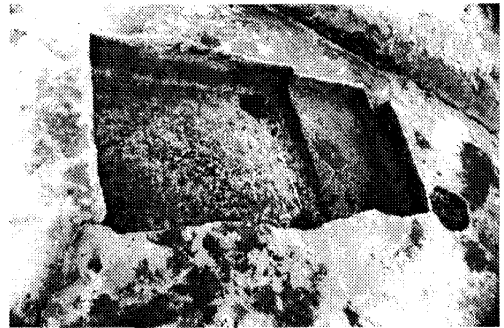
Локалитет је откривен приликом заштитних радова због успостављања електродалековода Суботица-државна граница 1988. године. Теренским истраживањима руководио је Владимир Лековић из Завода за заштиту споменика културе Војводине, Нови Сад. На месту далеководног стуба, тада је истражена површина од око 200 m².

Даља истраживања, која је преузела екипа Музеја Војводине, вршена су од 1994. до 1996. године као систематска заштитна археолошка ископавања, с обзиром да је локалитет врло угрожен даљом обрадом земљишта. Ископавања су до сада обављена на укупној површини од око 2.000 m². Дебљина културног слоја на локалитету се креће од 0,5 до 1 m. У оквиру тог слоја издвојене су три грађевинске фазе, које прате и одговарајући археолошки слојеви. Вредност овакве стратиграфске ситуације знатно је умањена чињеницом да су на великом делу локалитета постојали виногради. Приликом риголовања земљишта тада су слојеви умногоме поремећени, чак до дубине 0,70 m.

Објекти 1-9 и 15

Истражени објекти били су грађени од дрвета, а низ станишта био је укопан у земљу. Истражени део насеља показује да је густина објеката знатна, као и да су објекти распоређени по одређеном плану (план 2). Објекти су оријентисани по странама света. Кућа је до сада истражено девет (објекти 1-9), док за објекат 15 није јасно да ли је служио као кућа или је имао неку другу намену. Већина кућа, осим објеката 6 и 15, грађена је делимичним укопавањем у земљу и дрвеном надоградњом преосталног дела објекта. Димензије укопа за куће су од 2x1,80 до 3x4 m, а дна укопа су била на дубини од 0,80 до 1,30 m од савремене површине тла. Подови су у неким објектима вероватно били земљани, док су у другим јасно уочени отисци дрвеног пода. Надземни објекти су вероватно грађени од балвана и дасака. По количини, изгледу и распореду лепа објекта 6, закључује се да је таван вероватно био премазан блатом.

Овакви објекти, који нису имали укопани темељ, врло се тешко уочавају, тако да је могуће претпоставити њихов већи број него што је уочено. Надземни објекат 15 имао је јаме за стубове и ровове за темеље зидова. Само у неким објектима откривена су ватришта. То су објекти 3 (сл. 3) и 8, код којих су се ватришта овалне основе налазила у углу. У објекту 1 пронађени су остаци ватришта на средини зида станишта.

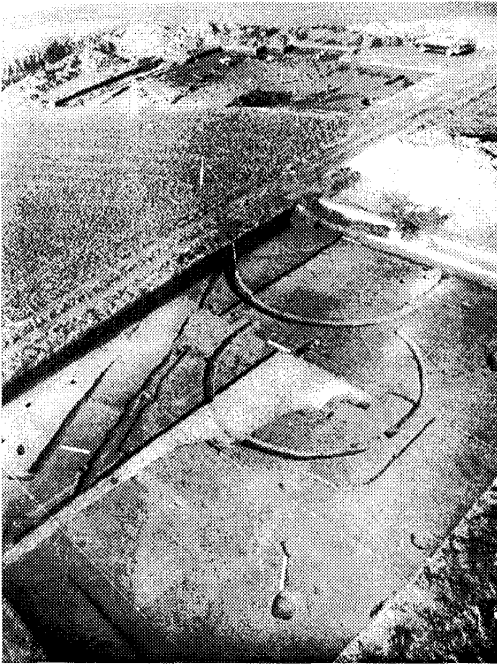

Сл. 3 - Хорџиш "Стуб 76", објекат 3, полуземуница
Fig. 3 - Horgoš "Stub 76", object 3, semi dugout

Најстарији од укопаних објеката је вероватно објекат 7. Главну фазу, средишњу, на локалитету представљају објекти 1-4, 9, док је најмлађа фаза представљена објектима 5 и 6. Објекат 15 је вероватно постојао у средњој фази. Објекат 8 припада другој или трећој фази. Све три фазе могу се датовати према грнчарији у 5. век.

Објекти 10 и простор око њега (сл. 4)

Основу објекта 10 чини круг пречника 9 m и трочетвртински део круга пречника 7 m, који се налази са источне стране овог првог. Од објекта је сачуван темељни ров ширине 0,50 m у који су усправно постављани балвани. Дно темељног рова се налази на око 1 m дубине од савремене површине тла. Приближно наспрам

Сл. 4 - Хоргош "Стуб 76", гео основе објекта 10 и 16
Fig. 4 - Horgoš "Stub 76", objects 10 and 16

улаза у источну просторију ископана је јама за дрвени стуб који је у пресеку био правоугаон, димензија 1x0,30 m. Приликом ископавања, пре него што је уочен темељни ров, запажене су две кружне површине тамно мрке земље. Може се претпоставити да слој тамно мрке земље, потиче од рушења дрвене конструкције. Са северне и источне стране објекта 10 до сада је ископано девет ватришта. Сва ватришта осим једног, оштећеног риголовањем винограда, имала су квадратну, односно правоугаону основу, страница од 0,70 до 1 m. Осим пепела и гаражи, у неким су пронађени делови кухињског посуђа-лонаца, топки и вршника.

Може се претпоставити да је ова грађевина била култног карактера, односно светилиште. То произилази из њеног средишњег положаја у насељу, особене основе која је разликује од свих осталих објеката, великих димензија, оријентације ка истоку. Темelj дрвеног стуба у источној просторији чинио је вероватно суштину овог

објекта, иако можемо само да нагађамо његову намену. Могао је бити постоље олтара, али и доњи део статуе божанства. Ватришта су упадљиво концентрисана око објекта 10, а нема их у близини кућа, што наводи на помисао да су била суштински повезана са светилиштем. На њима јесте припремана храна, али је тај чин поред практичне намене могао имати и неки обредни смисао.

Објекти 11-14

Објекти 11 до 14 грађени су на исти начин, исте су дебљине зидова и по положају у насељу и међусобној повезаности, може се рећи да представљају јединствен архитектонски комплекс. Овај комплекс на југозападној страни насеља до сада је истражен на површини од око 500 m². Зидови ових објеката грађени су побијањем балвана у два паралелна реда, између којих је насипана земља. Балвани су претходно били обрађени тако да су четвороугаоног пресека, ширине 40 до 60 cm. Чинили су зид дебљине око 1,50 m. Унутрашње димензије објекта 11 су приближно 5x4 m док су димензије објеката 12 и 13 око 7x5 m. Може се претпоставити, због велике дебљине зидова, да су зграде имале спрат. Објекат 11 могао је имати и више спратова с обзиром на мали простор који уоквирују дебели зидови. Приликом ископавања објеката 12 до 14, уочено је да археолошки слој који припада овим зградама има светло сиву боју. С обзиром да здравицу на овом налазишту чини чисто бела глина, чини се вероватним да су зидови ових грађевина испуњавани и премазивани том глином, тако да су фасаде морале бити беле. Рушењем ових грађевина настао је светло сиви археолошки слој.

Уз објекат 12 и 14 биле су откривене две јаме правоугаоне основе, димензија 1,40x1 и 1,80x1,40 m. Јаме су биле укопане у слој беле глине, до дубине од 1,50 m. Приликом ископавања у њима је избила вода.

Чини се вероватним да су објекти 12 и 13 били стамбени, а вероватно и објекат 14, чије ископавање није довршено. Величина стамбеног простора, заједно са спратном конструкцијом и пролазима између зграда или посебних одељења једног здања, говоре да се ради о некаквом двору. Да ли је реч о двору и чији је он могао бити, или је реч о некаквим заједничким грађевинама треба да покаже наставак ископавања. Објекат 11 је остатак куле - осматрачнице, с обзиром да је могао бити висок преко 10 m.

Старију фазу од ових објеката представља ров на простору објекта 13. Ров је истражен у дужини од 9,60 m, ширине је 0,80 m, и наставља се према западу. Његова намена није јасна. Млађу фазу од групе објеката 11-14, представља објекат 17, који није истражен до краја. Он је правоугаоне основе, и приближних унутрашњих димензија 10,40x6 m. Зидом је био подељен на две, приближно једнаке просторије. Од објекта је сачуван темељни ров ширине 0,80 m.

Од објекта 16 истражен је само угао, са управним зидовима дужина 14 и 6,60 m. Димензије објекта као и његова намена се за сада не могу одредити. Техника градње је донекле слична градњи зидова објекта 11-14 зато што се и овде између два реда балвана набија земља. Међутим, у овом објекту су балвани полагаани водоравно а не побијани усправно. Ширина зида је око 2 m, односно 0,5 m већа него зидова објекта 11-14.

Објекат 18

Темељни ров који ограђује већу површину чини објекат 18. Истражен је само делимично приликом заштитних ископавања заједно са објектом 9 и још неким мањим укупима. Облик основе није сасвим јасан иако се може наслутити да је био

шестоугаон. Дужина стране која је ископана у целости је 17 m. Са унутрашње стране објекта, наспрам средине ове стране, истражено је 7 јама од стубова, обрађених на исти начин као и код објекта 11-14. Стубови су трапезоидно распоређени. Вероватно су носили дрвену конструкцију прислоњену уз један зид објекта 18 са унутрашње стране. Намена овог објекта није сасвим јасна. Може се претпоставити да је реч о одбрамбеном објекту, а конструкција уз његов југоисточни зид имала је улогу куле-осматрачнице.

*

Међу покретним археолошким налазима са овог налазишта доминира грнчарија (Т. XI-XII) и велики број уломака животињских костију. Више од 99% грнчарије је рађено гњетањем. Уобичајен је избор алатки за популацију која се бавила земљорадњом и сточарством. То су делови жрвњева и брусеви рађени од камена, коштана шила и игле, глинени пршљенци за вретена, гвоздени ножеви, длета, играчке у виду четвороножне животиње (Т. XIII). У трупу животиње од глине остављени су мали отвори за ноге од дрвета. Пронађено је више комада гвоздене шљаке, што сведочи о металургији гвожђа и ливачком и ковачком занату.

Међу костима препознато је и неколико уломака људских. На овом налазишту до сада није откривено старије гробље, што значи да су те кости савремене насељу. Делови људских костију у археолошком слоју припадају погинулим током битке у самом насељу, који никада нису сахрањени.

7. Гунарош, “ПГ Победа”

Локалитет се налази на путу између села Гунароша и Светићева, у непосредној близини Пољопривредног газдинства “Победа”. Заштитним археолошким ископавањима Драгана Анђелића (Завод за заштиту споменика културе Војводине из Новог Сада) 1995. године, истражена је једна полузеमुница. Димензије су биле 2,50x1,80 m а укопана је око 0,80 m. У једном углу сачувани су остаци земљане калотасте пећи. Испуну објекта, поред тамно мрке земље, чинило је врло мало ситних уломака грнчарије рађених већином гњетањем (Т. XIV).

8. Колут, “Баћан”

Североисточно од Колута, на старој обали речице Плазовић, удаљен око 6 km од центра села, налази се археолошки локалитет “Баћан”. На благој падини оштре окуке реке, екипа Музеја Војводине открила је ово налазиште 1994. године. Пошто ток Плазовића врло кривуда и вода се разлива, околни амбијент је и до данас барски. Археолошко ископавање обављено је на површини од 35 m². Утврђено је да на локалитету постоје бар два слоја. Старији припада праисторији, вероватно периоду Старчевачке културе, док је млађи раносредњовековни. Његово ближе датовање за сада се може одредити у 5. - почетак 6. века.

Истражен је један средњовековни објекат. То је укоп за кућу правоугаоног облика која је била дуга 4,70 а широка 3 m. Кућа је била укопана око 0,70 m од површине тла. Под је морао бити дрвени, зато што се испод њега налазе два укопа, који су могли имати намену трапова односно подрумског простора. Већи укоп је

димензија 2,80x2,60 m, а мањи 3x1,40 m. Дно ових укопа налазило се на 1,85 m релативне дубине, тј. 1,15 m испод нивоа пода куће. Укопи су били испуњени отпадним материјалом: животињским костима, уломцима грнчарије, пепелом, гарезом и лепом, што говори да је укуп за кућу изгубио своју првобитну намену, и да је служио за отпадну јаму. Керамика нађена унутар укопа не може се раздвојити на ону из времена употребе куће и ону из времена засипања њеног укопа. То указује да се живот у насељу није прекидао по њеном напуштању.

Грнчарија је већином рађена гњетањем и печена на отвореној ватри. Од облика распознају се лонци и вршници у највећем броју, док су кружне плоче знатно ређе, а зделе врло ретке (Т. XV). Специфичан налаз чини дугачка цилиндрична дршка која је вероватно припадала посебном облику амфоре (Т. XV/17). Неколико уломака говори о употреби глинених котлића. Много мање је заступљена грнчарија рађена на брзом витлу (Т. XV/1-9). Од облика је представљају углавном лонци и бокали. Пронађен је и један уломак лонца рађеног на спором витлу (Т. XV/19). Поред овог, пронађени су уломци два жрвња и два бруса.

9. Колут, “Ритска долина”

Ово налазиште смештено је на око 2 km северно од села Колута код Сомбора. Од главног тока Дунава удаљено је 7 до 8 km а од најисточнијег рукавца Дунава 2,5 до 3 km. Надморска висина је 89 m што је око 5 метара више од околног ритског терена са западне стране локалитета. На обали је “Доњег Рита” који се простире источно од воденог тока. После II светског рата локалитет је знатно оштећен одношењем земље за прављење насипа, као и проласком асфалтног пута и железничке пруге. Данас налазиште захвата површину од око 4 хектара.

Локалитет је откривен 1994. године рекогносцирањем које је спровео Музеј Војводине. Исте године обављена су археолошка ископавања на површини од 130 m². Закључено је да се ради о насељима из бар два периода. Старији период може се датовати малобројним налазима у касни латенски или раноримски период. Из млађег слоја са налазима 6. века, ископано је 4 објекта. Објекти 1 и 4 били су куће, а објекат 2 је велики трап. Намена објекта 3 није јасна; ради се о мањој цилиндричној јами, дубине 0,65 m, са неколико уломака грнчарије и животињских костију, од којих су неке гореле.

Грнчарија пронађена у “Ритској Долини” израђивана је гњетањем (око 80%) и на брзом витлу (20%). Међу посудама рађеним гњетањем налазе се скоро искључиво лонци, осим једног уломка кружне плоче и 2 уломка вршника (Т. XVI/15; XVII/22-38). Од украса, на лонцима је присутно отискивање јамица прстом по ободу и ретко урезивање валовитих линија чешљем. Међу посудама рађеним на брзом витлу, присутни су лонци, зделе, пехари и крчази (Т. XVI/4-14; XVII/1-13). Ове посуде се украшавају урезивањем водоравних и валовитих линија, као и глачањем.

Објект 1

Кућа (Т. XVI) укопана око 1 m од садашње површине тла имала је кружну основу, димензија 3,50x3,60 m. Дуж ивица укопа, незнатно закошених пронађено је осам јама за дрвене стубове, правоугаоног и кружног облика. Јаме су биле пречника

0,25 до 0,40 m и укопане испод пода куће за 0,30 m. По њиховом уједначеном размаку, који је дупло већи једино између две јаме на југоисточној страни, закључује се да је са те стране био улаз. Зидови су били вероватно од плетера облепљеног блатом, што показује већа количина пронађеног лепа са отисцима прућа. Кров куће је био купаст или калотаст, зато што су стубови који су чинили костур зида били побијани под оштрим углом. На североисточној страни пронађена је површина лако запечене земље, која сведочи о постојању огњишта на том месту. Ту је пронађен део каменог жрвња (Т. XVI/1), као и камени брус (Т. XVI/2). У испуни објекта пронађене су малобројне животињске кости и делови посуда. Посебан налаз је део земљане перле (Т. XVI/3).

Објект 4

Манифестовао се правоугаоном површином лепа, димензија 6,40x4 m (Т. XVII). Ради се о кући која је зидовима била оријентисана ка странама света, и земљаним подом на 0,55 m релативне дубине. Зидови куће су вероватно грађени од плетера облепљеног блатом, обзиром на налазе лепа са отисцима прућа. Неки делови зидова или таван повезивани су гвозденим клиновима. Унутар куће пронађено је кружно огњиште или дно калотасте пећи, очуваног пречника 0,40 m. Слично огњиште нађено је и са спољне стране јужног зида. На површини куће пронађени су уломци грнчарије, животињске кости, гвоздени клинови и други предмети - брусеве, пршљенци за вретено, гвоздени нож и део гвоздених жвала (Т. XVII/15- 21).

Објект 2

Трап у виду бачвастог укопа, дубоког 2,40 m и највећег пречника 1,65 m. У испуни укопа пронађено је свега неколико уломака грнчарије и животињских костију, неколико ситних комада бронзаног лима и оклоп корњаче.

10. Апатин, “Магарећи Млин”

Ово налазиште смештено је око 4 km јужно од Апатина, на потезу “Магарећи млин”. Потез се налази на старој обали једног од рукаваца Дунава. Од нивоа воде у некадашњем кориту уздигнуто је 2 до 3 m. Једина археолошка истраживања на овом локалитету вршио је Владимир Лековић 1987. године, као заштитна ископавања Завода за заштиту споменика културе Војводине. Локалитет је вишеслојан, са културно-хронолошким распоном од неолита до средњег века. Од раносредњовековних налаза истражена је једна полуземуница, укопана 1,1 m од савремене површине тла. Полуземуница је била неправилно правоугаоне основе, димензија 2,6x2 m. На североисточној страни укопа је био отвор за земљану пећ, која се налазила ван зидова куће. Пећ је вероватно била кружне основе, пречника око 1 m. У засипу укопа од покретних налаза били су уломци грнчарије и животињске кости. Грнчарија се може поделити на ону рађену гњетањем (Т. XVIII/9-24) и посуде рађене на брзом витлу (Т. XVIII/1-8). Поред грнчарије из 6. века пронађени су уломци грнчарије 4. века, као и енеолитских посуда.

11. Турија, “Подбара”

Локалитет је смештен на греди у ритском појасу званом Подбара, у атару Турије код Србобрана. Сондажна заштитна археолошка ископавања водио је Драган Анђелић 1995. Тада је истражена једна полузеमुница, укопана 1 m. Димензије укопа су биле 3,70x3,20 m. Испуна објекта је чинила тамно мрка земља са врло мало уломака грнчарије рађене гњетањем и један глинени пршљенак (Т. XIX). У полузеमुници није уочено огњиште или пећ. Према налазима, објекат се може датовати у крај 6-7. век.

12. Падеј, “Вишњевача”

Локалитет се налази око 3 km источно од Падеја, на једној од греда у ритском појасу, око ушћа реке Златице у Тису. Греда је ширине 200 до 250 m и у односу на околни терен издигнута је 2 до 2,5 m, до надморске висине од 81 m. Налазиште је регистровано 1994. од стране екипе Музеја Војводине. По површинским налазима може се закључити да се насеље пружа око 500 m дуж греде. Археолошка ископавања сондажног карактера обавила је током 1994. и 1995. године екипа Музеја Војводине на укупној површини од 300 m².

Према досадашњим истраживањима, на локалитету доминирају налази са краја 6. - почетка 7. века. Унутар објекта 2 нађена је на једном ограниченом месту грнчарија 9. века. Вероватно се ради о плитко укопаном објекту преко укопа 6. века, који није могао бити јасно одељен.

Објекти 1-3

На југоисточној страни налазишта истражена су три укопа великих димензија, са малим међусобним растојањем. Укопи су били неправилних основа следећих димензија: објекат 1 - 7,5x4,2 m, објекат 2 (сл. 5) - 14x5,60 m, објекат 3 - 8,80x8,10 m. Зидови и дна ових укопа су били врло неправилни, сужавали су се или поткопавали у страну. Доње коте укопа су се кретале од 0,5 до 2,20 m релативне дубине. Испуна свих укопа била је од тамно мрке земље прошаране слојевима пепела и гаражи, обиљем уломака грнчарије и животињских костију, а поред њих пршљенци, део жрвња, брус, ножеви, шило, игла (Т. XXII). Пронађено је и испод 1% уломака касноантичких посуда 4. века. С тим у вези треба напоменути да се насеље 4. века на локалитету “Циглана” код Падеја налази на око 1,5 km удаљености од овог налазишта. Посебну занимљивост чине бројни налази гвоздене шљаке и чести налази камена различитих врста.

Сл. 5 - Падеј “Вишњевача”, објекат 2
Fig. 5 - Pađeј “Višnjevača”, object 2

Описани укопи су затрпани отпадним материјалом. Како су настали и чему су служили није сасвим јасно. На тим местима копано је лесно тле, али није извесно да ли због саме земље, или због неке сировине која се у њој налазила. Трагови металургије гвожђа указују на могуће постојање тзв. блатних руда гвожђа и њихову експлоатацију. Такву претпоставку поткрепљује и налаз грумена хидрогетита са око 30% гвожђа. Вађење земље за облепљивање зидова од плетера за сада није потврђено у једином истраженом стамбеном објекту, зато што леп није нађен.

Објект 4 (сл. 6)

На западној страни налазишта истражена је једна кућа-земуница укопана до релативне дубине од 2 м. Кућа се састојала од две стамбене просторије спојене ходником, димензија 3,20x2,60 м и 2,50x2,10 м. У наставку је био трап кружне основе, крушколиког пресека, отворен према мањој просторији. Дно трапа је било пречника 1,5 м. У већој просторији, уз западни зид била је укопана калотаста пећ, пречника основе 1 м. Стране просторија нису сасвим равне, па се може претпоставити да су зидови били дрвени (Т. XXI).

*

Грнчарија 6-7. века заступљена је домаћим посудама рађеним гњетањем, као и посудама рађеним на брзом витлу, које су вероватно производ византијских радионица. Међу увозном грнчаријом разнају се лонци и крчаци (Т. XX/34-39). У домаћој производњи присутни су лонци, зделе, вршници, питуличарке, бокали, амфоре (Т. XX/1-33).

Сл. 6 - Пажеј "Вишњевача", објект 4, земуница
Fig. 6 - Padej "Višnjevača", object 4, dugout

ЛИТЕРАТУРА:

- Aupert, P. 1980. Céramique Slave à Argos (585 ap J.C.), *Bulletin de Correspondance Hellénique* Suppl. VI, Paris, 373-393.
 Баран, В. Д. 1981. *Черняхівська култура*, Київ.
 Барачки С. 1961. Сарматски налази из Вршца, *PBM* 10, 117-143.
 Баришић, Ф. 1952. Приск као извор за најстарију историју јужних Словена, *Зборник радова Византолошког института* 1, Београд, 52-61.
 Batistić-Popadić D. 1985. Sarmatska nekropola Vojlovica - Pančevo, *PBM* 29, Novi Sad, 59-83.

- Benea, D. 1997. Die Glasperlenwerkstatt von Tibiscum und die Handelsbeziehungen mit dem Barbaricum, *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen, Actes des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim, Kolloquien zu Vor- und Frühgeschichte Band 1*, Bonn 279-291.
- Bozu, O. 1990. Așezarea Daco-Romana de la Grădinari-“Săliste” (jud. Caraș-Severin), *Banatica X*, Reșița, 147-186.
- Bóna, J. 1973. *VII. Századi Avar Települések és Árpád-kori Maguar falu Dunaujvárosban*, Budapest.
- Boroneanț, V., Stinga, I. 1978. Cercetările privind secolul al VII-lea de la Ostrovul Mare, comuna Gogoșu din zona Hidrocentralei “Porțile de Fier II” Drobeta, Turnu Severin, 87.
- Брмболић М, Манојловић-Николић В. 1998. Заштитна археолошка ископавања на локалитету Калварија у Банатском Карловцу 1996, *Гласник САД* 14, 127-135.
- Brukner, O. 1981. *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd.
- 1982. The Sixth Century Necropolis at Vaiska, *Sirmium IV*, Beograd, 29-42.
- 1987. Importovana i panonska keramička produkcija sa aspekta društveno ekonomskih promena, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*, Beograd, 25-44.
- 1995. Домородачка насеља, *Археолошка истраживања дуж аутопута кроз Срем*, Нови Сад, 91-136.
- Будимир, М. 1930. Pathissus - Тиса, *Гласник Историшког Друштва* II/1, Београд, 1-15.
- Будински-Кричка, В. 1990. Новые материалы для изучения древнеславянской керамики на поселениях восточной Словакии, *Slovenská archeológia XXXVIII/1*, Bratislava, 89-144.
- Vaday, A.H. 1985. A bagi lelet újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez, *Archaeologiai Ertesítő* 112/1, Budapest, 25-35.
- Vána, Z. 1983. *Svet davnyh Slovanov*, Praha.
- Werner, J. 1950. Slawische Bügefibeln des 7. Jahrhunderts, *Reincke Festschrift*, Mainz, 150-172.
- Вулић, Н. 1930. Ратовање цара Констанција у данашњој Бачкој, *Гласник Историшког Друштва* II/1, Београд, 16-23.
- Galuska, L. 1990. Časne slovanské sídlište ostrožske nové vsi (okr. uh. hradište) a otázka osídlení středního Pomoraví prvními Slovany, *Archeologické rozhledy XLII/5*, Praha, 564-586.
- Гарашанин, М. 1950. Ка најстаријим словенским културама наше земље, *Сџаринар* I, Београд, 27-37.
- Girić, M. 1987. Die erforschung de äneolithischen hügelgräber im nördlichen Banat, *Sahranjivanje pod humkama u karpatsko-podunavsko-balkanskoj zoni u eneolitskom periodu*, Međunarodni simpozijum - Donji Milanovac 1985, Beograd, 1987, 71-76.
- Група аутора 1981. *Prahistoria ziem Polskich V*, Wroclaw-Warsawa-Kraków-Gdansk.
- 1985. *Этнокультурная карта территории украинской ССР*, Киев.
- 1989. *Magyarország régészeti topográfiája* 8, Budapest.
- 1993. *Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н.э. - первой половине I тысячелетия н.э.*, Москва.
- Dautova-Ruševljan, V. 1990. Dosadašnji rezultati istraživanja i problemi pri proučavanju sarmatske kulture u Vojvodini, *PMB* 32, Нови Сад, 81-94.
- Димитријевић, Д. 1975а. Сармати и Римљани, *Шајкашка (историја)* 1, Нови Сад, 34-67.
- 1975б. Доба великих миграција, *Шајкашка (историја)* 1, Нови Сад, 68-96.
- Dimitrijević D., Girić, M. 1971. Pesak près de Vočar - nécropole Gepide, *Recherches et Resultats*, Beograd, 190-193.
- Dobrzanska H. 1990. *Osada z poznego okresu rzymskego w Igołomi, woj. krakówskie*, Wroclaw.
- Dolinescu-Ferche, S. 1979. Ciurel, habitat des VIe-VIIe siècles de notre ère, *Dacia XXIII*, București, 179-230.
- Dolinescu-Ferche, S. i Constantiniu, M. 1981. Un établissement du VIIe siècle à Bucarest, *Dacia XXV*, București, 289-329.
- 1986. Contributions archéologiques sur la continuité Daco-Romaine, Dulceanca,

- deuxième habitat du VIe siècle de notre ère, *Dacia XXX*, București.
- Erdélyi, J., Szimonova, E. 1987. Ausgrabungen in der Gemarung von Vásárosnameny-Gerglyigorna, *Acta Archaeologica XXXIX/ 3-4*, Budapest, 287-312.
- Живковић, Ј. 1997. Нека нова открића у јужном Банату, *РМВ* 39, 143-154.
- Иванишевић В. 1997. Дискусија на рад Ђ. Јанковића, Словенске особине касноантичких насеља у југоисточној Панонији, *Труди VI Међународног Конгреса славјанској археологији, Новгород 1996*, Москва, 375.
- Јанковић, Ђ. 1986. *Сџановништво Балкана у VI-VII столећу, Археолошка истраживања* (докторска дисертација), Београд.
- 1996. Slovenske kulture kasnoantičkog doba, *РМВ* 37-38, 77-82.
- 1997 а. Погреб код Срба у раном средњем веку, *Труди VI Међународног конгреса славјанској археологији 1 (Проблеми славјанској археологији)* Новгород, 1996, Moskva, 382-393.
- 1997 б. Словенске особине касноантичких насеља у југоисточној Панонији, *Труди VI Међународног Конгреса славјанској археологији 3, Етноџенез и етнокултурне контакти славјани*, Новгород 1996, Москва, 362-375.
- 1998а. Кућа VI столећа код Апатина, *Archaeoslavica 3*, Kraków, 157-169.
- 1998б. *Српске зромиле*, Београд.
- Јанковић М. и Ђ. 1990. *Словени у јужословенском Подунављу*, Београд.
- János, C. 1991а. A keső-romai kori (szarmata) telep, Régészeti ásatások Morotvarton. *Szolnok Megyei múzeumi adattár 32*, Szolnok, 97-156.
- 1991б. A bora-népcéandorlaskori (gepida) telep, Régészeti ásatások Tiszafüred Morotvarton, *Szolnok Megyei múzeumi adattár 32*, Szolnok, 157-225.
- Козак, Д. Н. 1993. Пшеворская культура, *Славяне и их сосеги...*, Москва, 53-66.
- Kont, F. 1989. *Sloveni 1*, Београд.
- László, M. 1991. Az avar falu, Régészeti ásatások Tiszafüred Morotvarton, *Szolnok Megyei múzeumi adattár 32*, Szolnok, 227-316.
- Максимов, Е. В. и Терпиловский, Р. В. 1993. Киевская культура, *Славяне и их сосеги...*, Москва, 106-122.
- Милошевић, Г. 1997. *Сџановање у средњовековној Србији*, Београд.
- Mrkobrad, D. 1980. *Arheoloski nalazi seobe naroda u Jugoslaviji*, Београд.
- Островерхов, А. С. 1978. Про чорну металургию на ягорлицькому поселенні, *Археологія* 28, Київ, 26-36.
- Рапајски, Р. 1957. Сарматска лончарска радионица из Црвенке крај Вршца, *РМВ* 6, 39-56.
- Rusu, M. 1977. Transilvania și Banatulul în secolele VI-IX, *Banatica 4*, Reșița, 169-213.
- Седов, В. В. 1982. *Восточные славяне в VI-XIII вв.*, Москва.
- 1994. *Славяне в древности*, Москва.
- 1995. *Славяне в ранем средневековье*, Москва.
- Симовљевић, Н. 1957. Сарматски стратум на Црвенки крај Вршца, *РМВ* 6, 57-66.
- Станојевић, Н. 1996. *Средњовековна насеља у Војводини*, Нови Сад.
- Stanojević, N., Jovanović, M. 1987. Titov Vrbas, Izložba "Šestotina godina grada", Novi Sad.
- Сымонович, Э. Л. 1993. Черняховская культура, *Славяне и их сосеги...*, Москва.
- Schmidt, B. 1976. *Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa*, Berlin.
- Tejral, J. 1989. K otázce pozdne římských sídlist "zlechovského typu", *Časopis Moravského muzea LXXIV*, Brno, 77-88.
- Терпиловский Р. В. 1984. *Ранние славяне подесенья III-V вв.*, Киев.
- Тимошук, Б. О. 1976. *Слов'яни Північної Буковини V-IX ст.*, Київ.
- Третьяков, П. Н. 1982. *По следам древних славянских племен*, Ленинград.
- Трифунувић, С. 1990. Рекогносцирање територије општине Алибунар - локалитет

- Калварија, *Гласник САД* 6, 213-220.
- 1994. Археолошка ископавања локалитета Селиште код Алибунара, *РМВ* 36, 63-70.
- 1997а. Словенска насеља V-VII века у Бачкој и Банату, *Труди VI Међународног Конгреса Славјанској археологији 1 (Проблеми славјанској археологији)*, Новгород 1996, Москва, 173-185.
- 1997б. Археолошка истраживања словенских насеља у северној Бачкој и северном Банату, *РМВ* 39, Нови Сад, 113-135.
- Трубачев О. Н. 1991. *Етногенез и култура древниших славян. Лингвистическе истраживања*, Москва.
- Филиповић, М. С. 1951. *Женска керамика код балканских народа*, Београд.
- Friesinger, H. 1981. Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niderösterreich, Ein Betrag zur Völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4. - 6. Jahrhundert N. Chr.) in Niderösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland, *Archaeologia Austriaca* 65, Wien, 193-266.
- Fusek, G. 1991. Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore, *Slovenska archeológia XXXIX/1-2*, Bratislava, 289-330.
- Hensel, W. 1965. *Die Slawen in frühen mittelalter*, Berlin.
- Herman, J. 1986. *Welt der Slawen*, Leipzig.
- Čremošnik, I. 1965. Rimska vila u Višićima, *Glasnik Zemaljskog muzeja XX*, Sarajevo.
- 1970. Die chronologien der aelsten slavischen Funde in Bosnien und Herzegovina, *Archaeologia Jugoslavica XI*, Beograd, 99-103.
- 1975. Налази керамике у облику котлова на нашој територији, *Зборник Народног музеја VIII*, Београд, 277-285.
- 1976. Rimsko naselje na Paniku kod Bileća, *Glasnik Zemaljskog muzeja XXIX*, Sarajevo, 41-164.
- Шафарик П. Ј. 1999. *О пореклу Словена*, Нови Сад.
- Черних, Е. Н. 1989. *Естествонаучние методы в археологии*, Москва.

КОРИШЋЕНИ ИСТОРИЈСКИ ИЗВОРИ:

- Ammiani Marcellini, *Rerum gestarum libri*, Berolini 1910-1915, *Извори за Българската историја*, Софија, 1958, 116-190; *Историја* (превела М. Милин), Београд, 1998.
- Chronicon Anonymi regis notarii, *Gesta Hungarorum, Scriptores rerum Hungaricum I*, *Грађа за историју Београда у средњем веку*, Београд, 1951.
- Constantini Porphyrogeniti, *De Administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, Budapest, 1949, *ВИИИЈ II*, Београд, 1959.
- Jordanis, *Getica*, Recensuit Th. Mommsen, MGH V, 1, AA Berolini 1882, 1-200, *ИБИ II*, Софија, 1958, 326-367.
- Menandros, *Excerpta de legationibus*, ed. C. de Boor, Berlin, 1903, I, 170-221, II 442-447 *ВИИИЈ I*, 1955, 85-98.
- Miracula S. Demetrii I, ed. C. Byeus, PG 116 (1891) col. 1203-1324, *ВИИИЈ I*, 1955, 173-184.
- Prisci, *Fragmenta*, ed. L. Dindorf, *Historici graeci minores I*, Lipsiae 1870, 275-352, *ВИИИЈ I*, 1955, 7-16.
- Procopius, *Bellum Gothicum*, ed. J. Haury, Lipsiae 1906, *ВИИИЈ I*, 1955, 17-72.
- Pseudo Mauricius, *Strategicon*, ed. J. Scheffer, Upsaliae 1864, *ВИИИЈ I*, 1955, 127-141.
- Tabula Peutingeriana, *Monumenta Cartographica Jugoslaviae I*, 1974.
- Tacitus Publius Cornelius, *Germania, Agricola, Razgovor o govornicima*, Beograd 1969.
- Teophanis, *Cronographia*, rec. C. de Boor I, Lipsiae 1883, *ВИИИЈ I*, 1955, 217-237.
- Theophylacti Simocatae, *Historiae*, ed. C. de Boor, Lipsiae 1887, *ВИИИЈ I*, 1955, 103-126.

С К Р А Ћ Е Н И Ц Е:

РВМ Рад војвођанских музеја, Нови Сад

РМВ Рад Музеја Војводине, Нови Сад

Гласник САД Гласник Српског Археолошког Друштва, Београд

ВИИНЈ Византијски извори за историју народа Југославије, Београд

УДК: 904(497.113)''03/06''

SETTLEMENTS OF LIMIGANTES AND SLAVS IN BANAT AND BAČKA

In the 4th century Ammianus Marcellinus gave information about two groups of inhabitants that he named Limigantes or Sarmatian slaves and Free Sarmatians (Sarmatae Liberi). Described characteristics of Limigantes are corresponding to farmers while characteristics of Free Sarmatians are corresponding to nomads - Sarmatians the horse-riders. After the year 332 Limigantes managed to liberate themselves from their masters Sarmatians by driving them away. Roman army attacked Limigantes in 358 in order to defend the existing order and interests of Sarmatians that were Roman clients. Limigantes in Banat managed to retain their territory and after that they not mentioned under that name in the historical sources.

At the beginning of the Great Migration the conditions were favorable for immigration of some new Slavs in Pannonia. The itinerary of rhetor Priscus describing the journey of a Byzantine delegation to Atilla, in 448, suggests that Slavic population was the majority in Banat and Bačka. In the middle of the 6th century Jordanes is explicit that Slavs live from the mouth of the Drava river (Mursijansko blato) to the Dniestar, which means also in Banat and Bačka. When Avars arrived in 567 part of the Slavs withdrew before them while others surrendered to them. Under Avarian rule the Slavs in Banat and Bačka are mentioned by Menander and Theophilactus Simocata in connection with fights between Avars and Byzantine army. The collapse of the Avarian power in 626 made possible more independent development of the Slavs.

The archaeological investigations of the sites dating from the 4th to the 7th century in the territory of Bačka and Banat are, for the time being rather modest. The finds from the 4th century cemeteries and settlements, which generally do not come from archaeological excavations, were explained as Sarmatian as a result of the uncritical reading of written sources. Such interpretation originated in Hungarian archaeology while in Romanian archaeology the finds from this period were attributed to the autochthonous Romanized population. In contrast to the previous period the settlements from the period of Great Migration were almost unknown in Banat and Bačka until recently. The Museum of Vojvodina conducted between 1993 and 1996 archaeological excavations on several new sites. New finds, for the first time with complete archaeological documentation, make possible the new comprehension of this period in Bačka and Banat.

The problems of the Late Roman settlements in the southeastern Pannonia were considered on the basis of investigations conducted in Baranda near Opovo, Padej near Čoka, Banatski Karlovac and Alibunar. It was established that these settlements were situated by

large marshes, even a couple of kilometers far from the main river course. Houses constructed above the ground were, up to now, excavated only in Baranda while semi dugouts were investigated at all the sites. Both types were constructed of timber and roofs were covered with reeds or straw. In some of them the remains of hearths with clay floor were discovered. The dugout houses had sides 3 to 4 meters long and they were up to 2 meters deep. The above ground houses in Baranda had sides 4 to 8 meters long. Additional, economic features in these settlements were pits for food storage. They could have been inside the houses as well as in their vicinity. There are analogous dwelling structures in the adjacent regions in Hungary and Romania but also in the far away regions, within Chernyahov, Kiev and Pševorsk cultures.

The settlements from the period of Great Migration discovered in Banat and Bačka are 'Stub 76' near Horgoš, 'Bačan' and 'Ritska dolina' near Kolut, 'Višnjevača' near Padej, 'PG Pobeda' in Gunaroš and 'Podbara' in Turija. The positions of the settlements remained similar to those from the 4th century. The above ground houses were investigated at Horgoš (one) and in Kolut (also one). They were probably constructed of horizontally laid logs or planks. The sides were up to 6 meters long. The semi dugouts were discovered at all the sites. They were excavated in the ground from 0.7 to 2 meters. In the houses were hearths, earthen or stone ovens. At almost all sites pits for food storage were discovered. Planned organization of the settlement could be examined in Horgoš where the settlement was situated on a small island. In the center were shrine and a tower, palace made of timber was at one side and the semi dugouts were on the other side of the islet. Representative buildings from Horgoš give to this site a specific importance.

The economy of the inhabitants was based on agriculture and cattle breeding. It is confirmed by the pits and pithoi for food storage, querns, whetstones, imprints of millet, wheat and other cereals on the pottery and the bones of domesticated animals (cattle, sheep, pig). The archaeological finds confirm practicing of various crafts - carpentry, blacksmith's trade, casting, weaving, leather working as well as pottery making. The trade was carried out with the regions of the Roman Empire but also with the regions across the Carpathians. From the period of Great Migration there are many data about metallurgy (iron slag near Padej, imprints of textiles on the pottery from Horgoš, Padej and Kolut 'Bačan').

During the 4th century locally produced pottery was made by throwing on the slow and fast wheel. Imported Roman pottery was mostly tableware but high quality cooking pots were also found. As for the architecture, the analogies for the vessels could be found in the other regions of the Pannonian basin and in the contemporaneous cultures of central and eastern Europe. Among the 5th-7th century pottery predominate the vessels produced by throwing. The vessels made on the slow and fast wheel produced before the Hunnish invasion or in some of Byzantine centers in the 5th and 6th century appear in a very small proportion. The main characteristic of the pottery produced by throwing is adding of various additives, most frequently chamotte and organic materials and rather infrequently sand, gravel, calcite and shell. The food could have been cooked in pots, saucepans and cauldrons or baked on various types earthenware utensils (crepulja, disk, vršnik, topka). Large pots for food storage were produced and as tableware, bowls were sometimes used. Great diversity of the pot shapes could be explained by mixture of population from different regions, what is an expected situation for the time of Great Migration. Romaic inhabitants among the Slavs in Horgoš are confirmed by the fragments of pots produced by throwing and similar in shape to the Late

Roman vessels produced on the fast wheel and fragments of pots produced on the fast wheel but of coarse fabric and poorly fired.

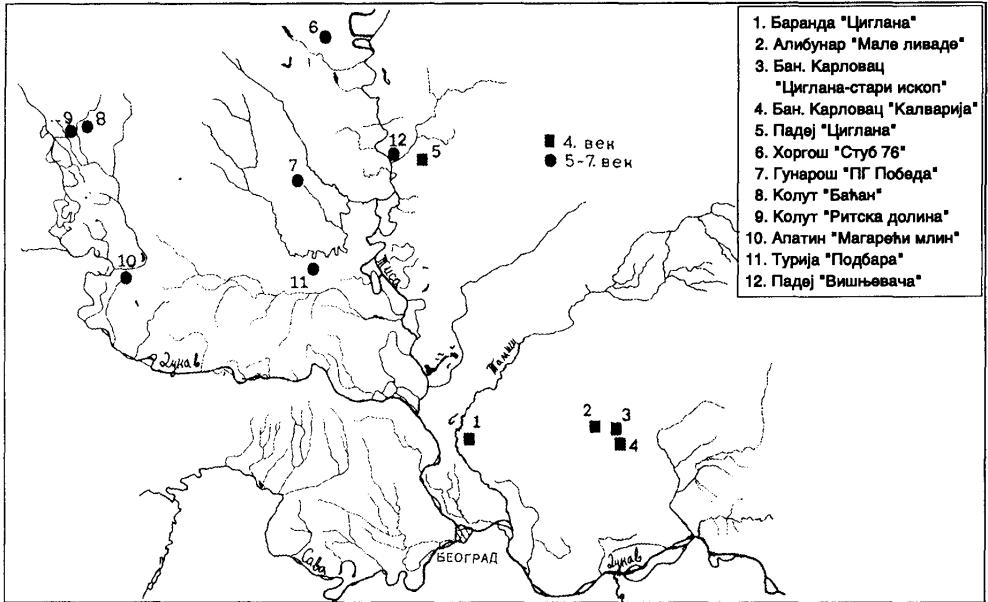
The vessels of saucepan type discovered in Horgoš, Gunaroš and Padej have no analogies. The vessels of similar shape but with lugs for suspension above the fire were used as cauldrons. The analogies are known from the sites in Hercegovina. Circular plates and shallow baking trays ('crepulja') are most frequently found in the areas of Pen'kovka and Kolochin culture and on the settlements of Ipotești-Ciurel-Cindești type although they are rarely found also on the sites of the Prague culture in central Europe. Analogies for 'vršnik' type utensils are known from Hungary where they are dated into the late Avarian period and on Serbian sites in the Balkans. 'Topka' vessels shaped like a truncated pyramid discovered exclusively at Horgoš are closer to the models found in the Balkans than in the central and eastern Europe. Deep bowls of conical shape from Horgoš are the continuance of the similar shape from Baranda and Padej dating from the 4th century. Such bowls from the time of Great Migration are known among the finds of 'zlechovského typu' from the territory of Slovakia. Shallow bowls with inverted rim found at Višnjevača near Padej are very similar to the 6th century bowls from Dalmatia.

For the time being the duration of the Late Roman settlements could, roughly, be divided in two phases. The first, from the end of 3rd up to the middle of the 4th century, belong settlements at 'Ciglana' in Baranda, 'Male livade' and 'Selište' near Alibunar and 'Ciglana-stari iskop' near Banatski Karlovac. To the second phase, from the end of 4th century to its end or the beginning of the 5th century, belong settlements 'Ciglana' near Padej and 'Kalvarija' near Banatski Karlovac. Period from the beginning of the Hunnish rule until the disintegration of Avarian khaganate in 626 could be divided in three archaeological phases. To the first phase, up to approximately the year 460 belong the first of three layers at the settlement at Horgoš and perhaps the settlement at Gunaroš. Next phase, until the arrival of Avars in 567, is the period of independent Slavic culture. To this period should be ascribed settlements at Horgoš (second and third horizon), 'Bačan' and 'Ritska dolina' near Kolut and 'Magareći mlin' near Apatin. To the third phase belong settlements 'Višnjevača' near Padej and 'Podbara' near Turija.

These investigations confirmed the continuity of the sedentary way of living from the Late Roman period until the Early medieval period in Banat and Bačka. Economy based on agriculture and cattle-breeding, consistent use of millet in the diet, position of settlements near the water, semi dugout dwelling structures, efficient use of monoxyles and rafts and other confirmed data from the written sources distinguish the investigated sites as Slavic. With Slavs in Pannonia almost always lived some of the nomads that shift from time to time (Sarmatians, Huns, Koutrigures, Avars) without any ethnic continuity. They did not left any remains of habitations so they can be investigated only on the basis of their cemeteries. It turned out that supposition of Sarmatians as the only inhabitants of Banat and Bačka in the Late Roman times is untenable. We archaeologically distinguished the culture of Limigantes in the 4th century as well as archaeological characteristics of the Horgoš type sites in the 5th-7th centuries. These results could be just introduction in the future systematic and multidisciplinary investigations of the Slavic archaeology.

Translated by Mirjana Vukmanović

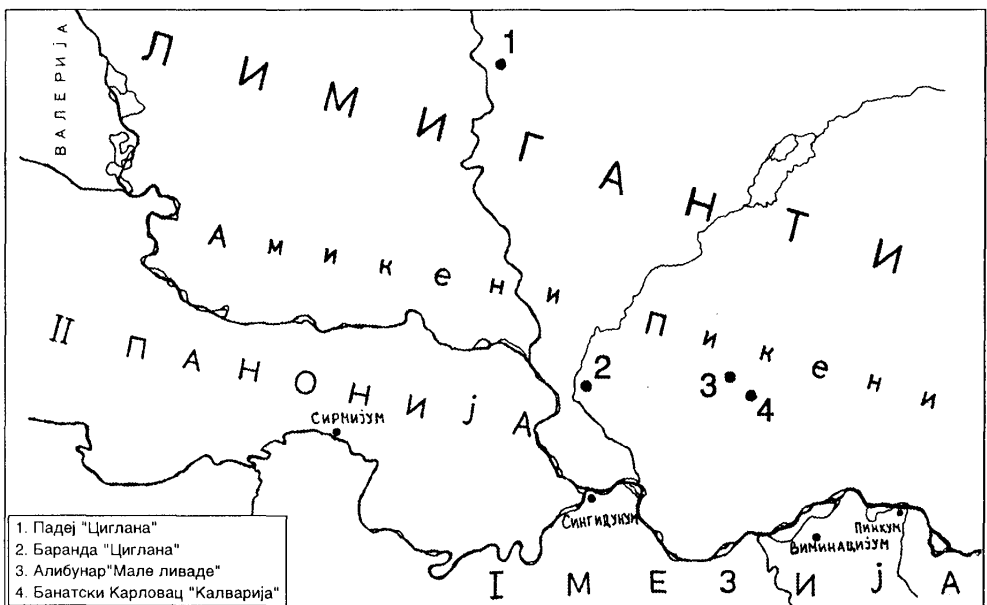
Карта 1 - Насеља Лимиғаната и Словена 4. до 7. века
 Map 1 - Settlements of Limigantes and Slavs from the 4th to the 7th century

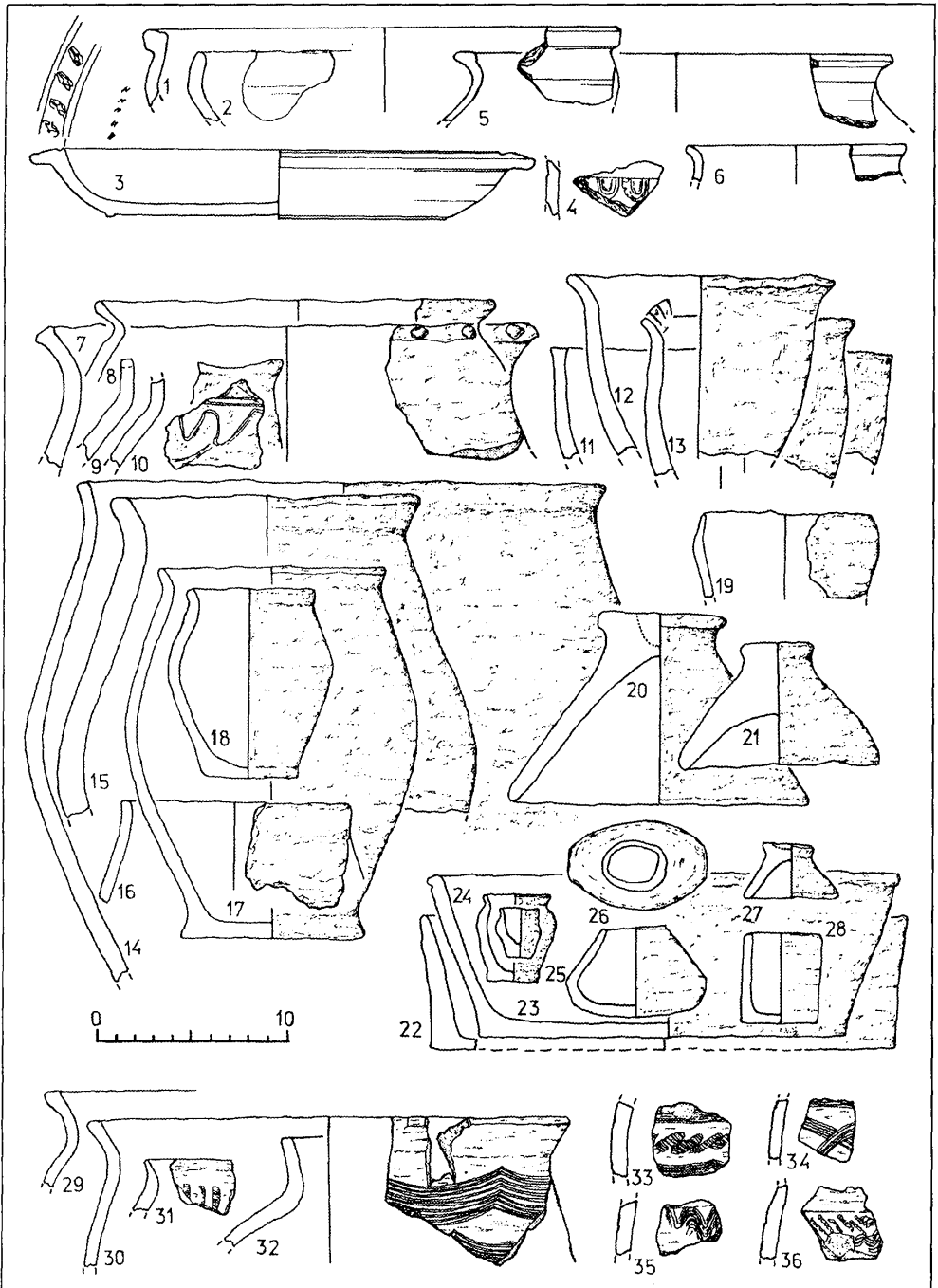
Карта 2 - Славени, Венеди и Анти према Јордану и распоред словенских култура у 6. веку по В.В. Седову
 Map 2 - The Slavs, Venedis and Ants after Jordan and the distribution of the Slav cultures in the 6th century after V. V. Sedov

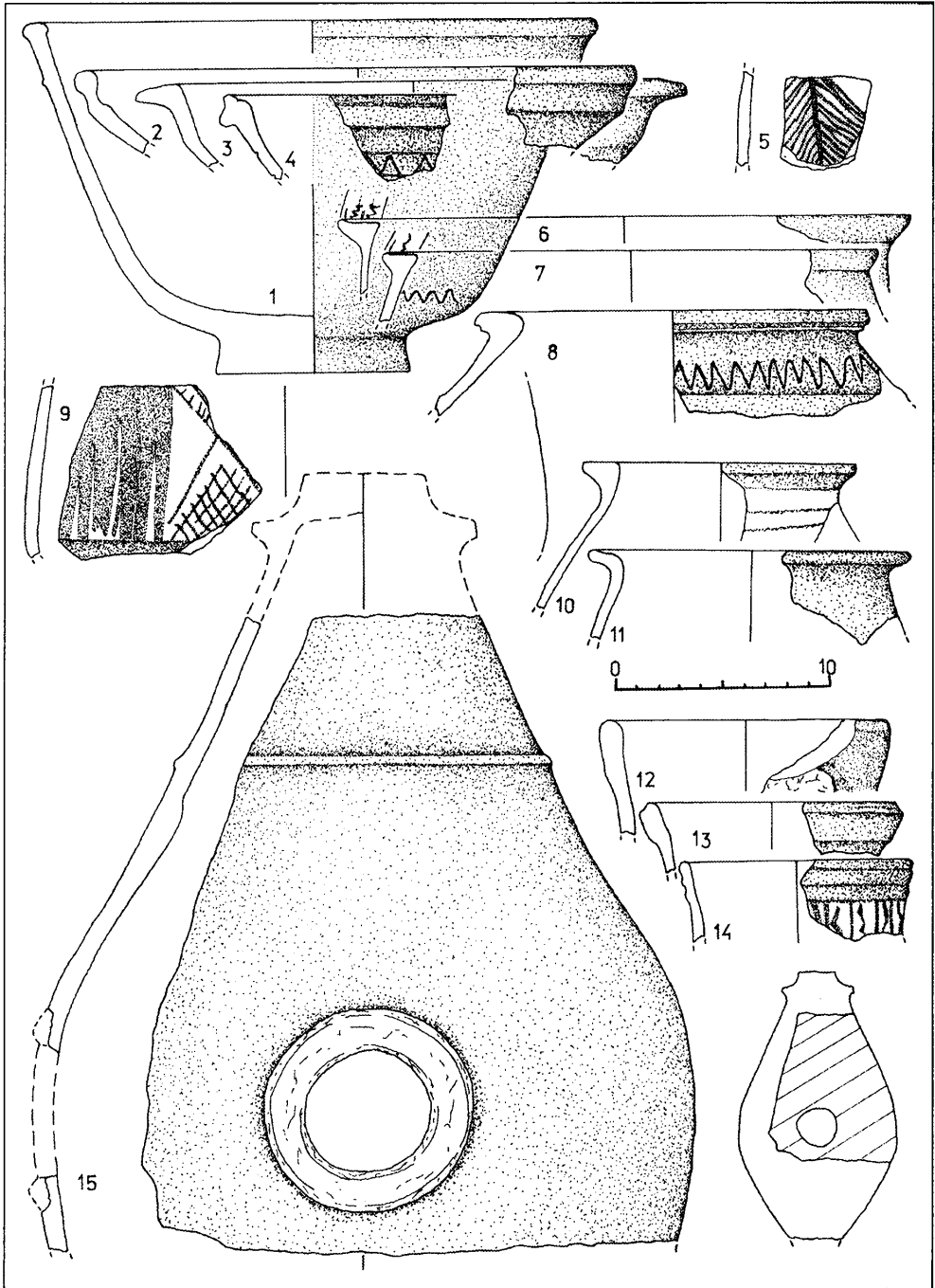
Карта 3 - Касноантичке културе по В.В. Седову и налазишта са аналогном грнчаријом
 Map 3 - Late classical cultures after V. V. Sedov and the sites with analogous pottery

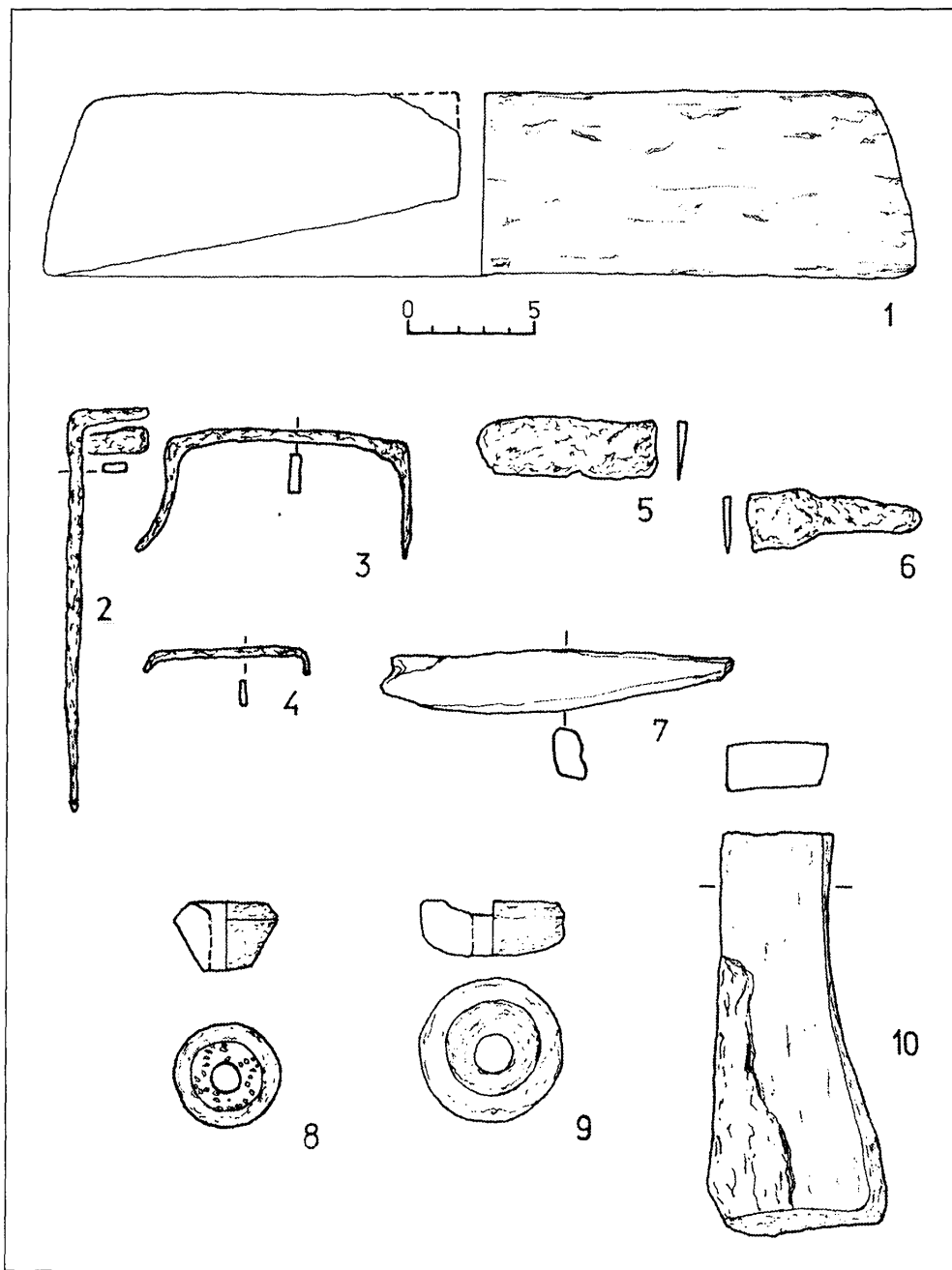
Карта 3а - Детаљ карте 1
 Map 3a - Detail of the map 1

Табла 1 - Баранда "Циглана" 4. век: 1-6 римска зрнциарија; 7-36 зрнциарија домаће израде
 Table 1 - Baranda "Cigłana" 4th century: 1-6 Roman pottery, 7-36 pottery of local manufacture

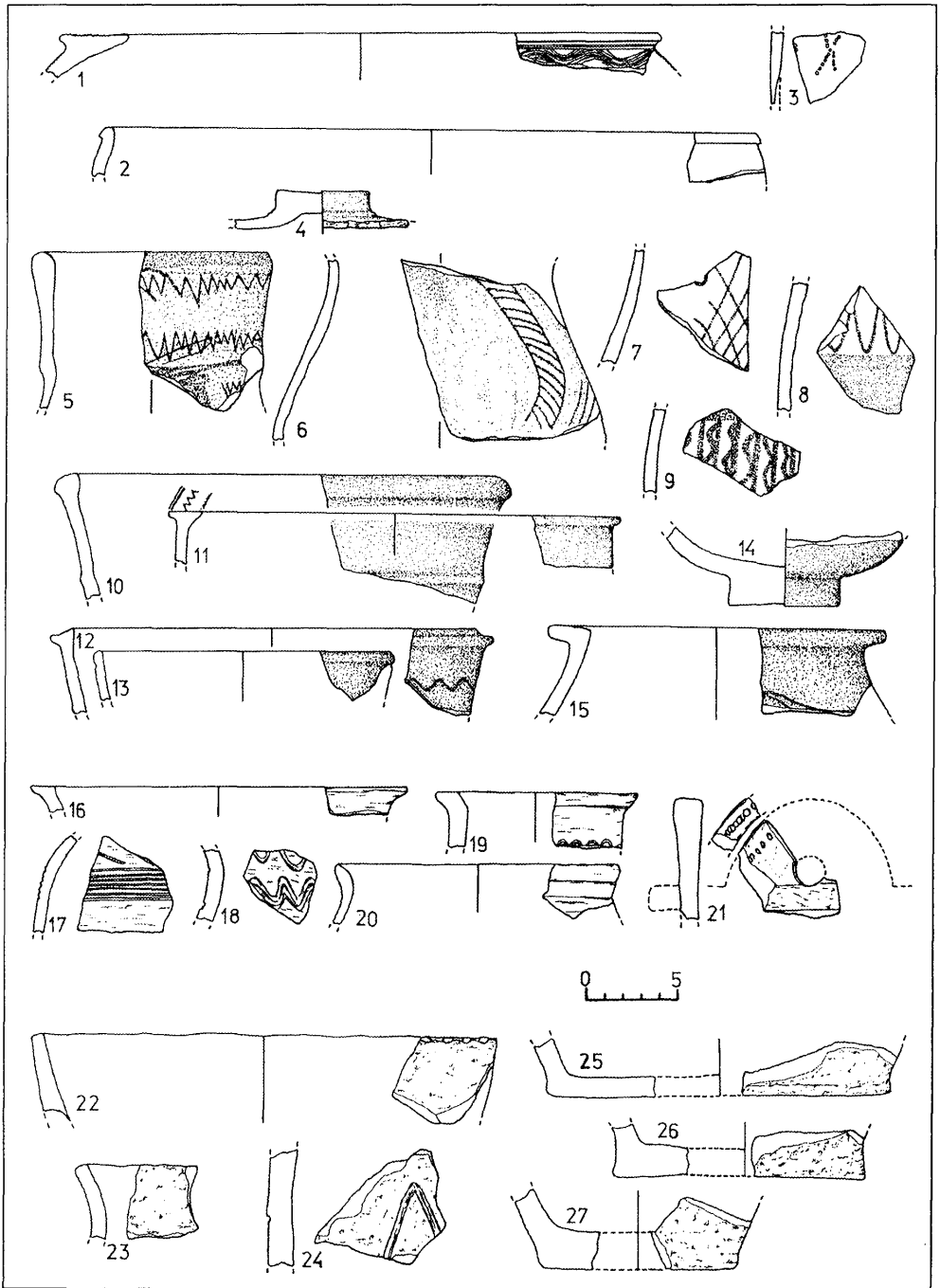

Табла II - Баранда "Циглана" 4. век: 1-15 грнчарија домаће израде
Table II - Baranda "Cigłana" 4th century: 1-15 pottery of local manufacture

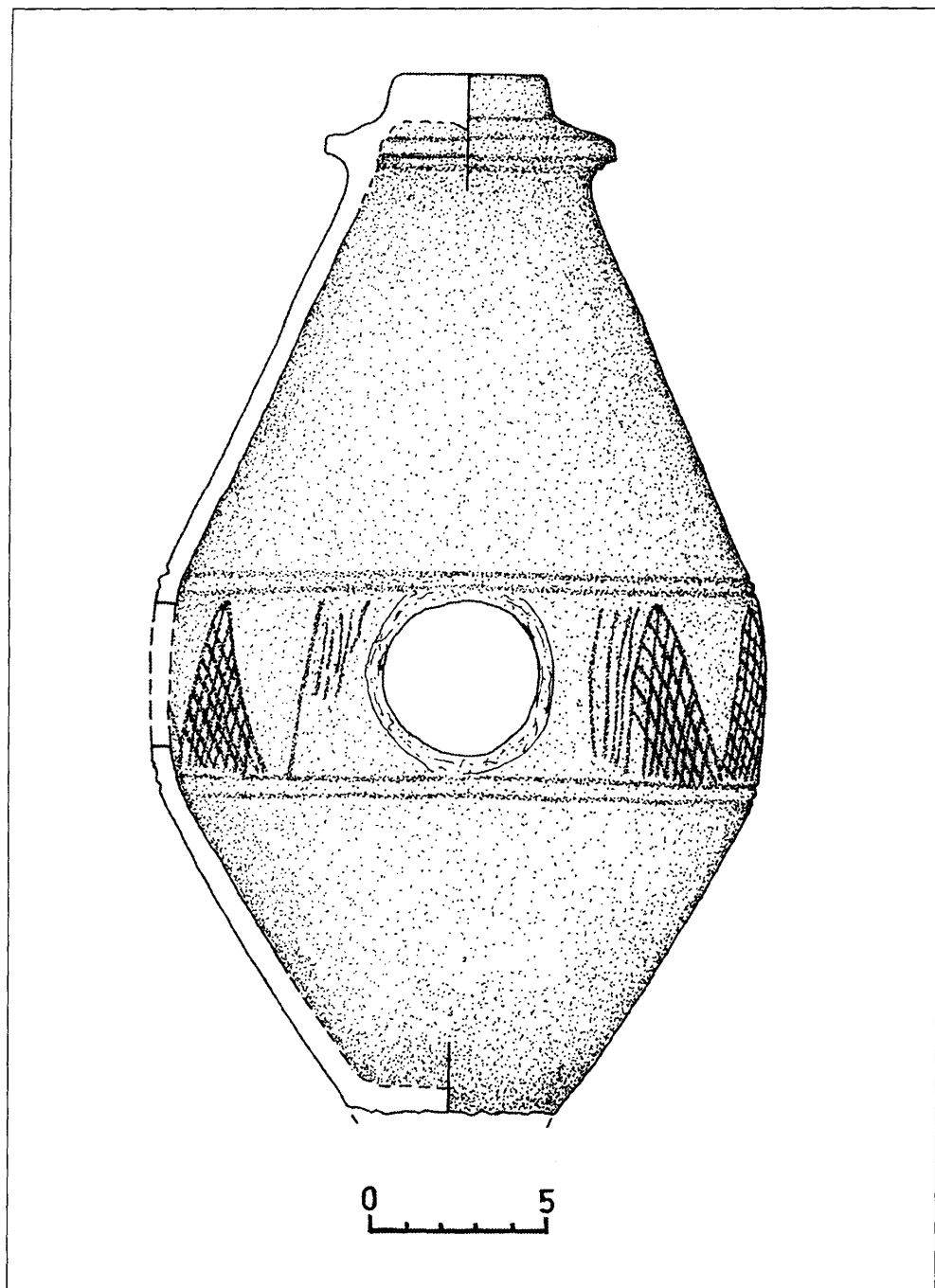

Табла III - Баранда "Циглана" 4. век: 1 жрвањ, 2-4 клин и кланфе; 5-6 делови ножева; 7 ишло; 8-9
 приљенци; 10 брус

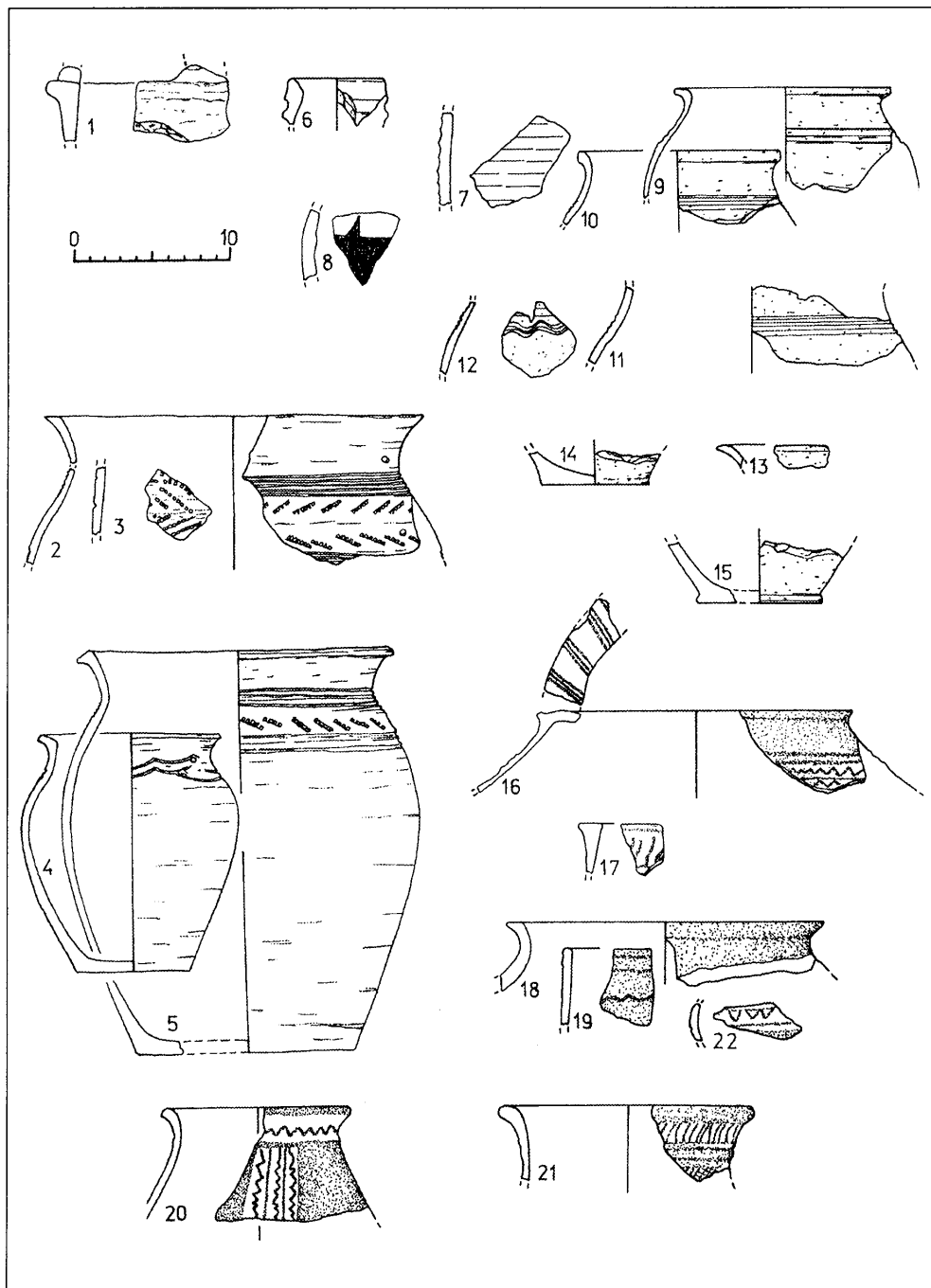
Table III - Baranda "Ciglan" 4th century: 1 grindstone, 2-4 wedge and cramp; 5-6 fragments of knives; 7-
 awl; 8-9 spindle-whorls; 10 hone

Табла IV - Алибунар "Мале ливаде" 4. век: површински налази грнчарије, 1-3 римска; 4-27 домаће израде
 Table IV - Alibunar "Male livade" 4th century: surface finds of pottery, 1-3 Roman pottery, 4-27 pottery of local manufacture

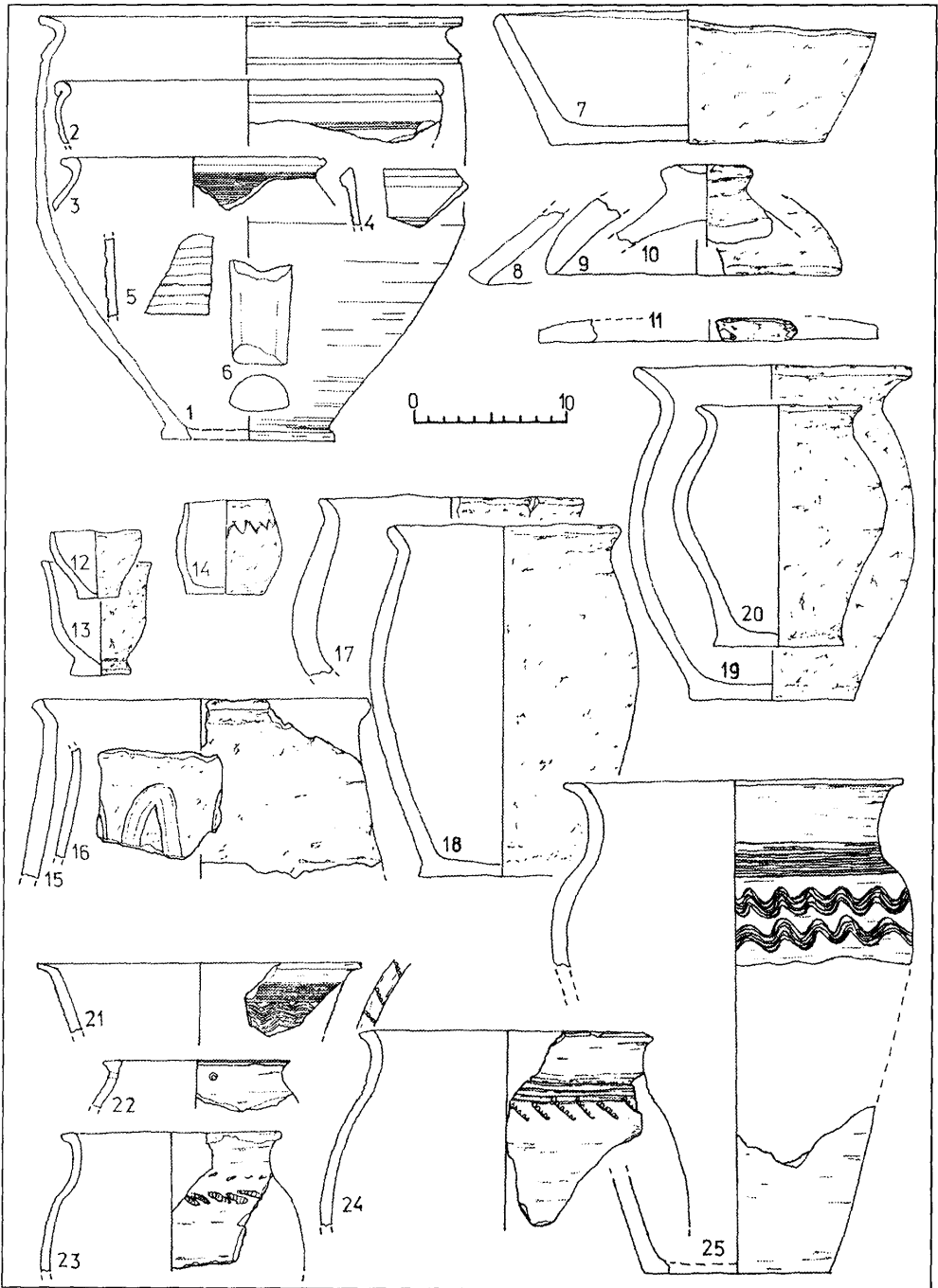

Табла V - Банатски Карловац "Циглана - стари ископ" 4. век: посуда за алкохол
Table V - Banatski Karlovac "Ciglana - stari iskop" 4th century: alcohol recipient

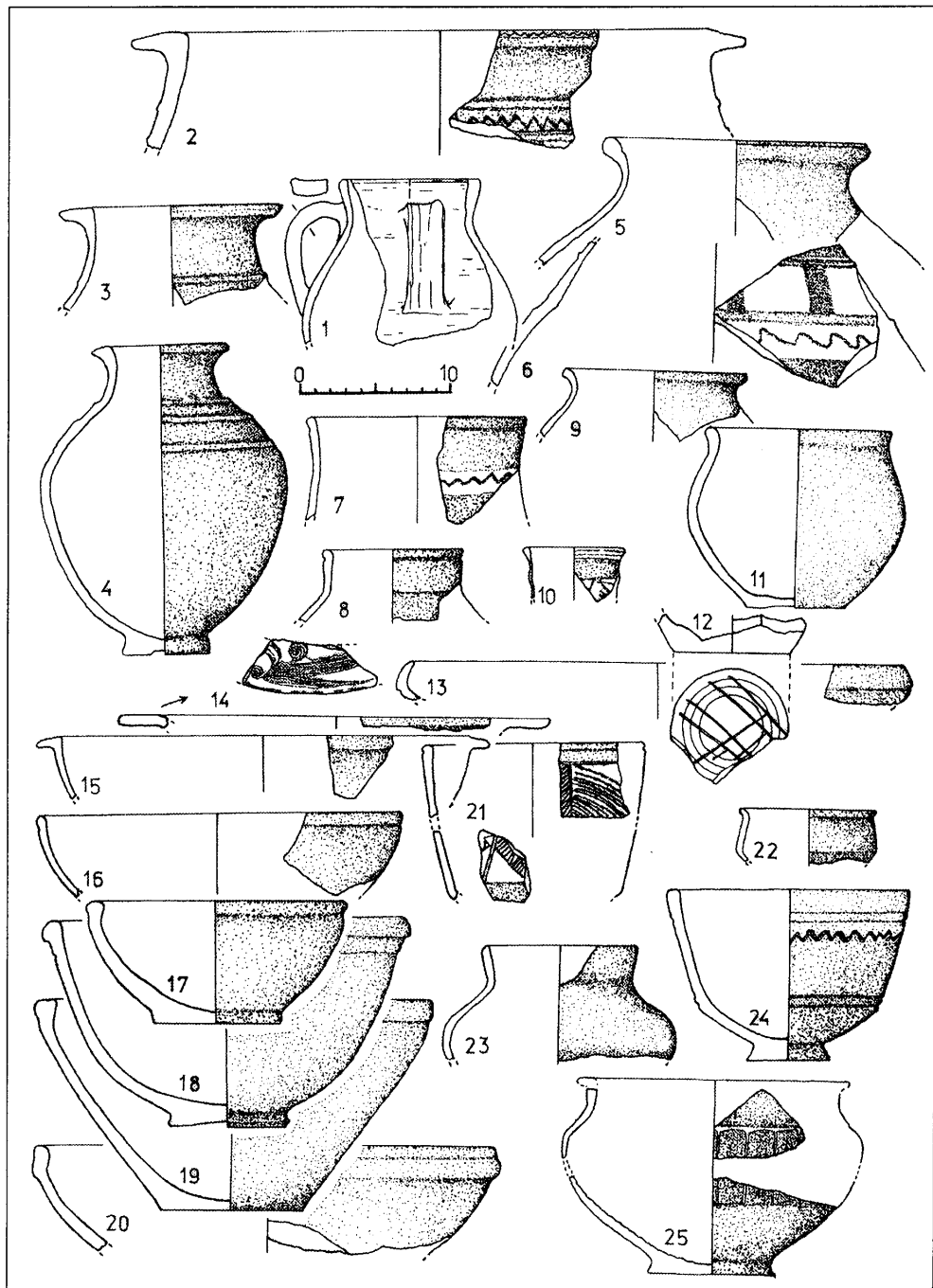

Табла VI - Банајтски Карловац "Калварија", објекат 1, 4. век: 1-5, 16-21 грнчарија домаће израде; 6-15 римска грнчарија
 Table VI - Banatski Karlovac "Kalvarija", object 1, 4th century: 1-5, 16-21 pottery of local manufacture; 6-15 Roman pottery

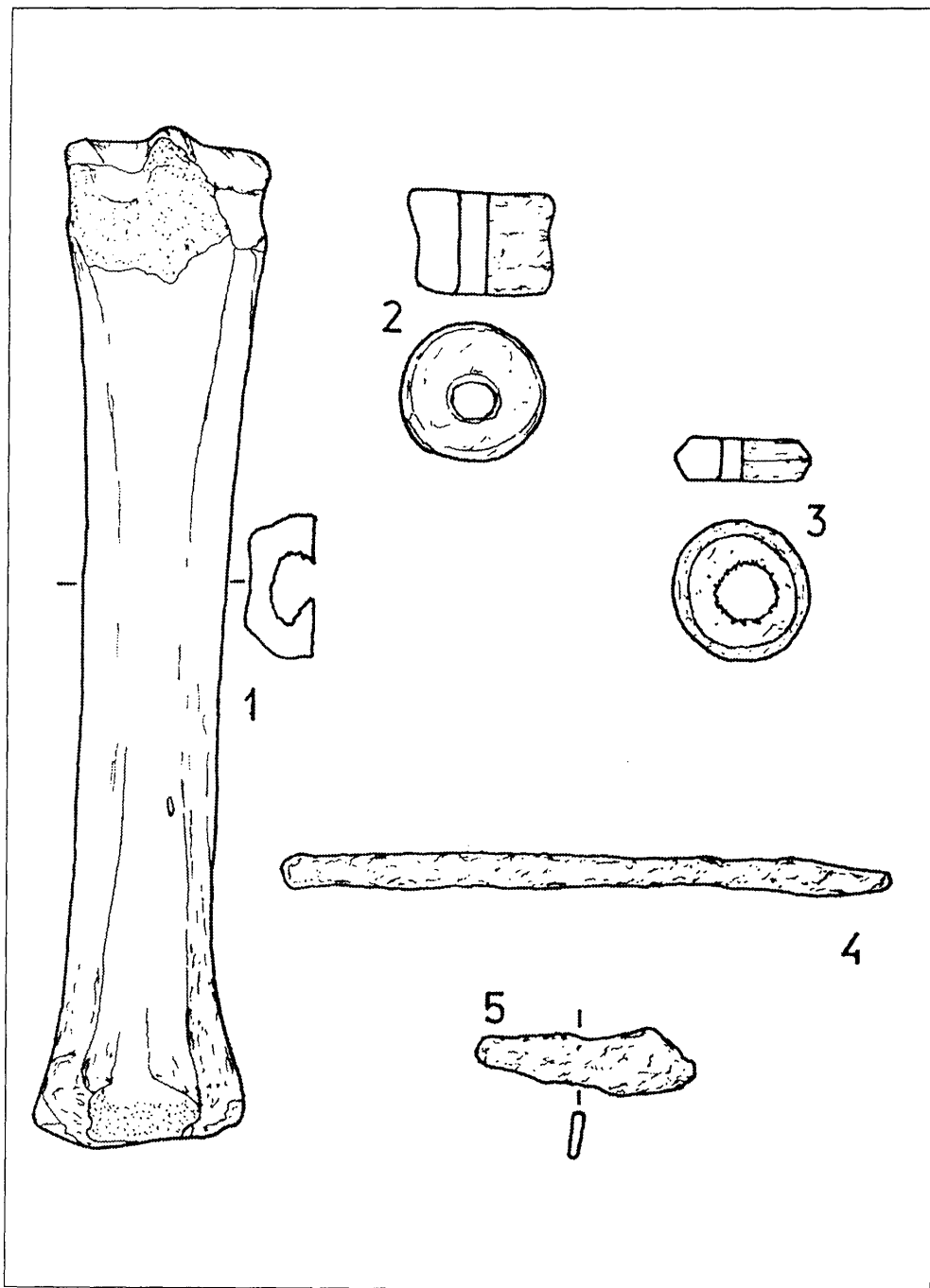

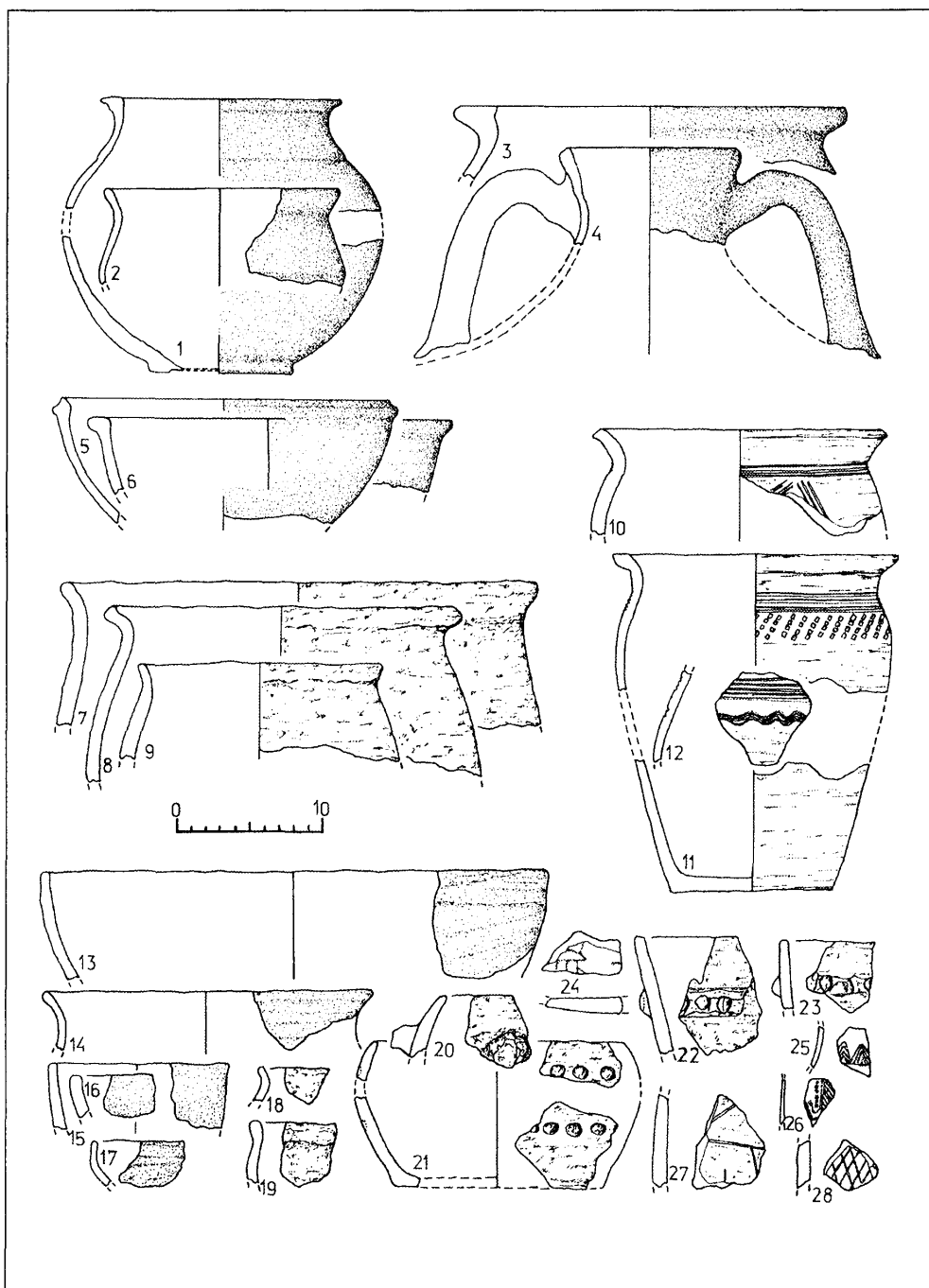
Табла VII - Падеј "Циглана" 4. век: 1-6 римска грнчарија; 7-25 грнчарија домаће израде
 Table VII - Padej, "Cigłana" 4th century: 1-6 Roman pottery; 7-25 pottery of local manufacture

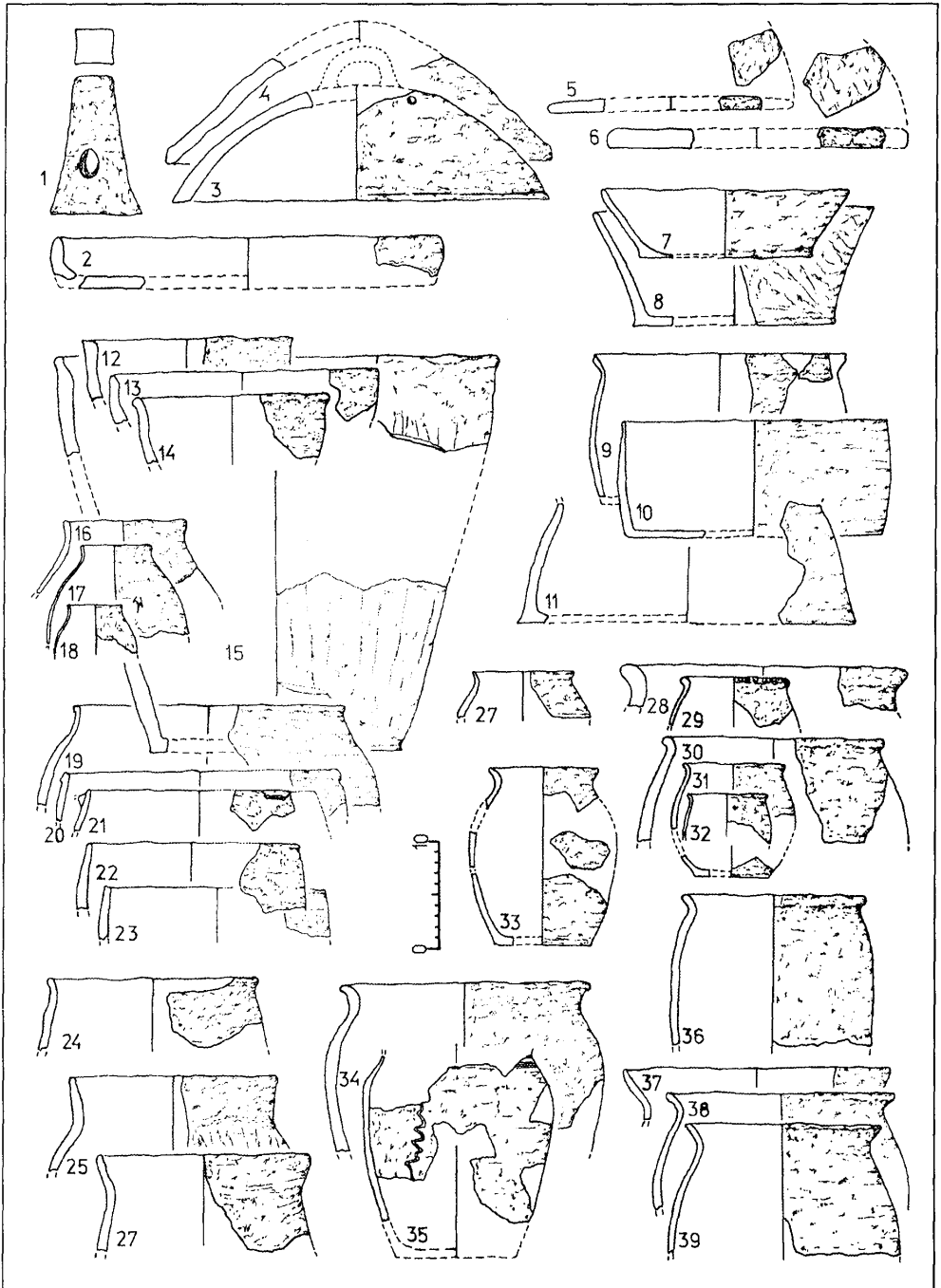
Табла VIII - Падеј "Циглана" 4. век: 1-25 грнчарија домаће израде
 Table VIII - Padej, "Ciglana" 4th century: 1-25 pottery of local manufacture

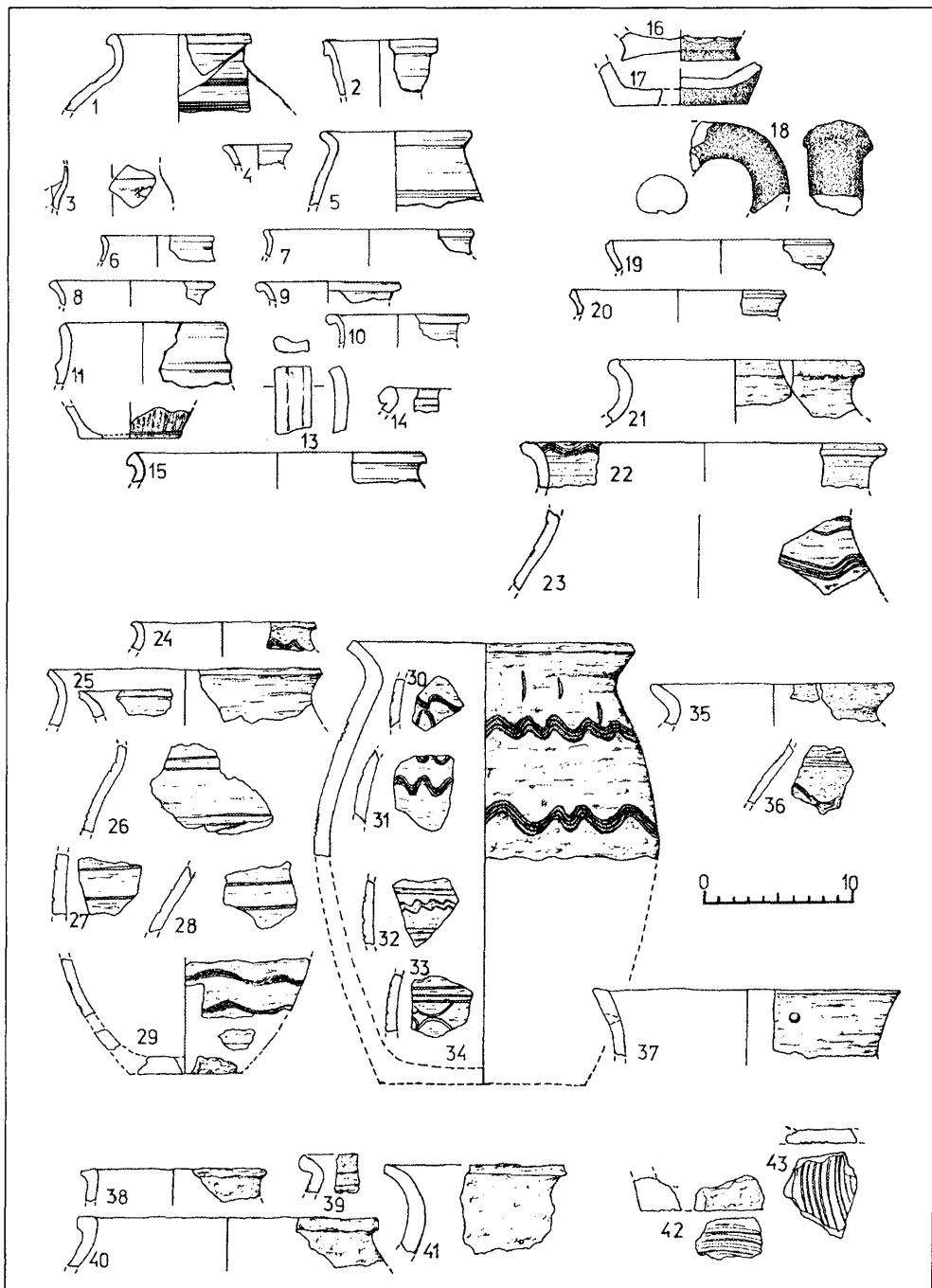
Табла IX - Падeј "Циглана" 4. век: 1 клизаљка; 2-3 приљенци; 4 сврдло; 5 део ножа
 Table IX - Padej, "Ciglana" 4th century: 1 - skate; 2-3 spindle-whorls; 4- borer; 5- knife fragment

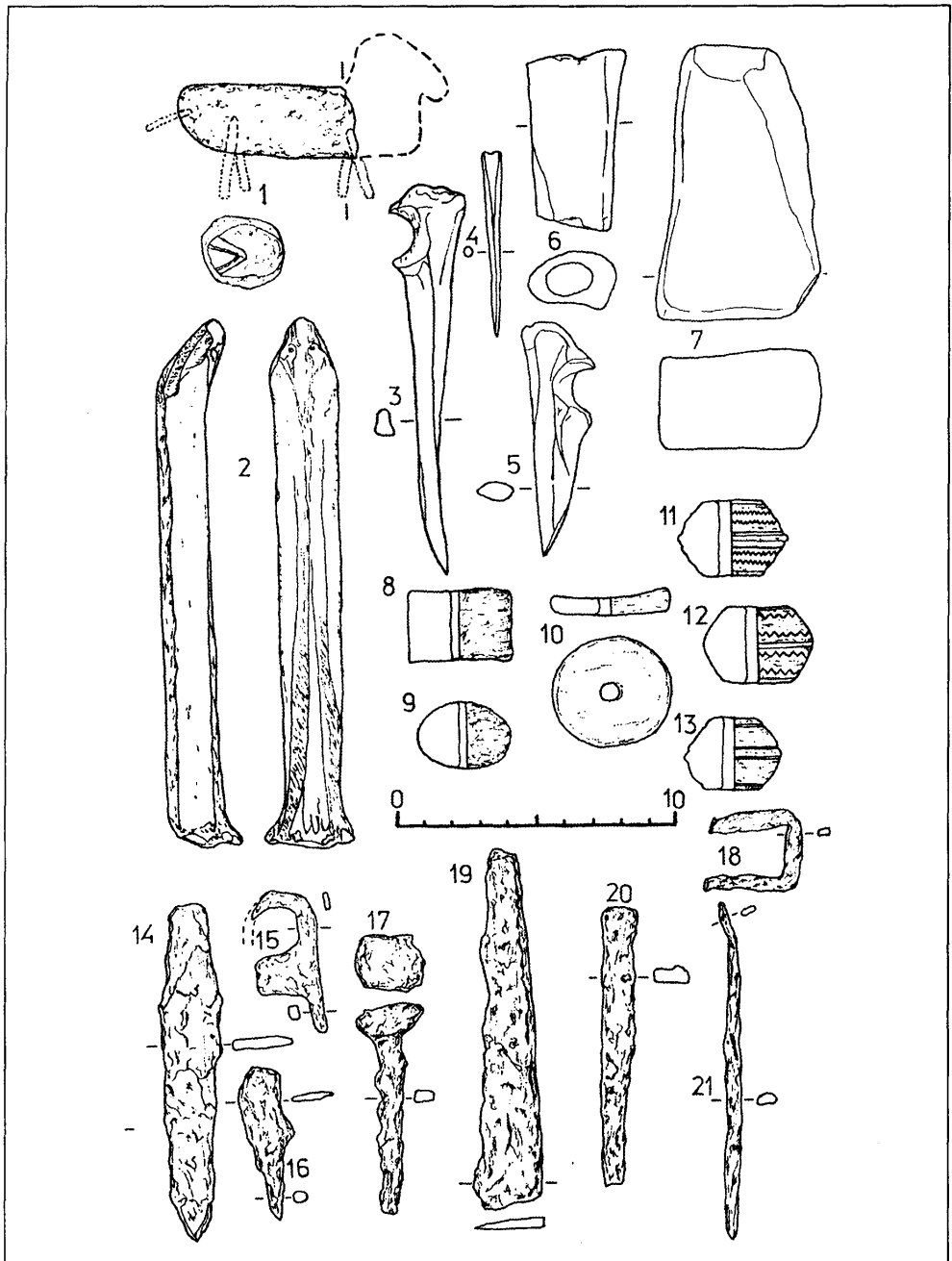
Табла X - Падeј "Циглана", објект 16, 4. век: 1-12 жрнчарија домаће израде 13-28 жермански жрнчарија
 Table X - Padej, "Ciglana", object 16, 4th century: 1-12 pottery of local manufacture; 13-28 German pottery

Табла XI - Хоргош "Стуб 76" 5. век: 1-39 грнчарија домаће израде
 Table XI - Horgoš "Stub 76" 5th century: 1-39 pottery of local manufacture

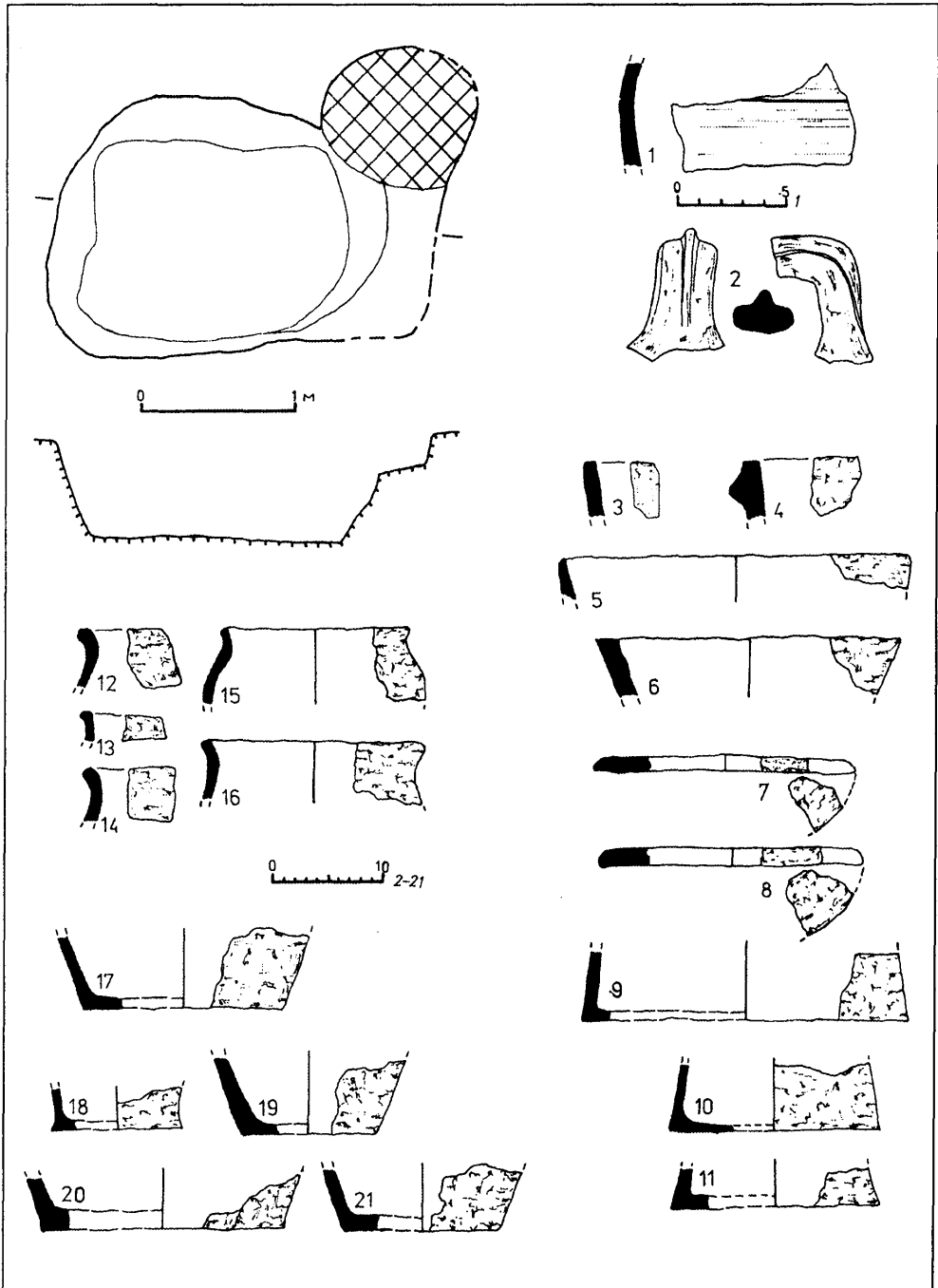

Табла XII - Хоргош "Стуб 76" 5. век: 1-15, 19-23 грнчарија страниг порекла; 16-18, 24-43 грнчарија домаће израде
 Table XII - Horgoš "Stub 76" 5th century: 1-15, 19-23 pottery of foreign origin; 16-18, 24-43 pottery of local manufacture

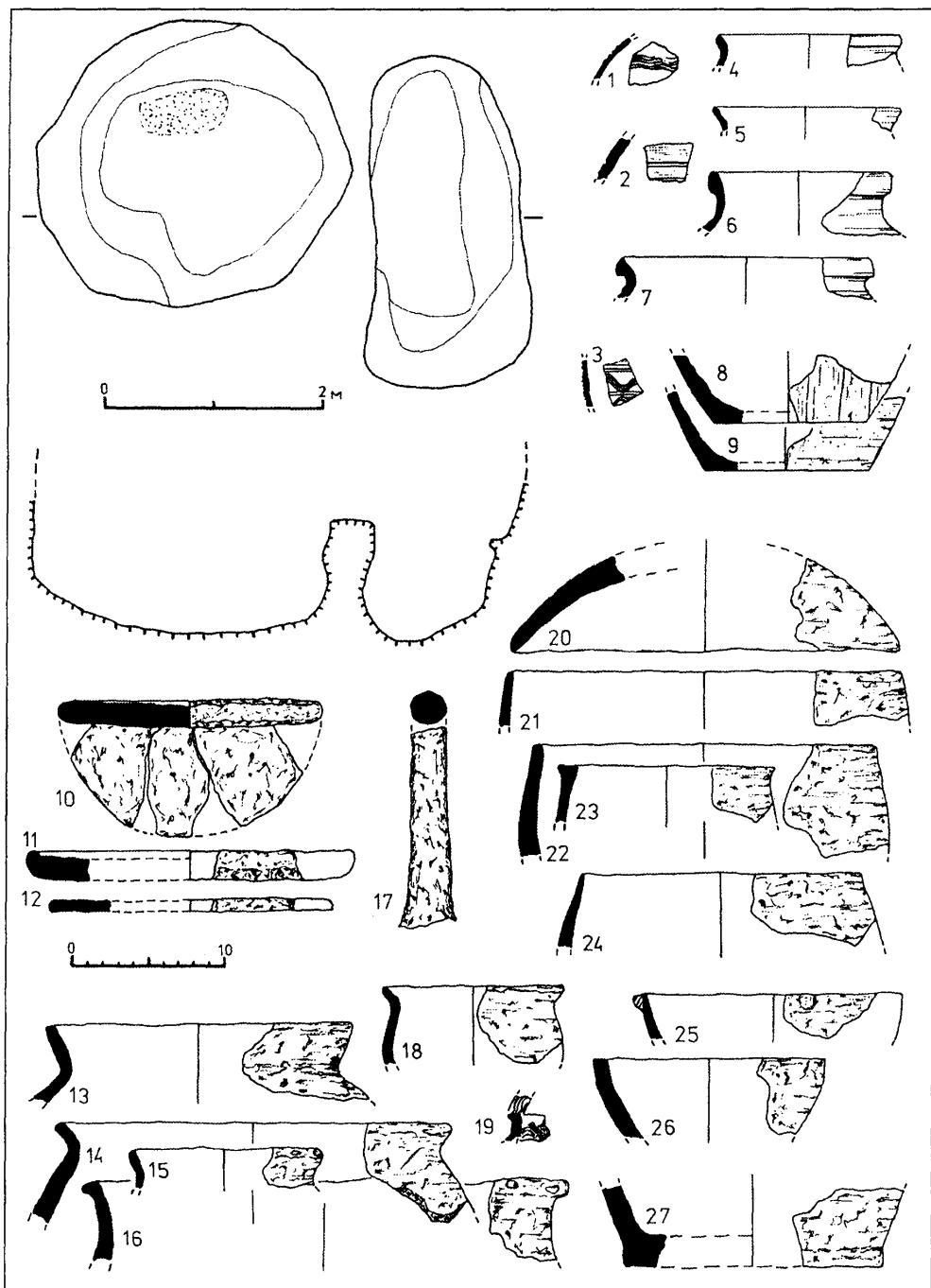
Табла XIII - Хоргош "Стуб 76" 5. век: 1 глинена играчка; 2 клизаљка; 3-5 шила; 6 дршка од кости; 7 брус; 8-13 приљенци; 14-21 гвоздени предмети

Table XIII - Horgoš "Stub 76" 5th century: 1 clay toy; 2 skate; 3-5 awls; 6 bone handle; 7 hone; 8-13 spindle-whorls; 14-21 iron objects.

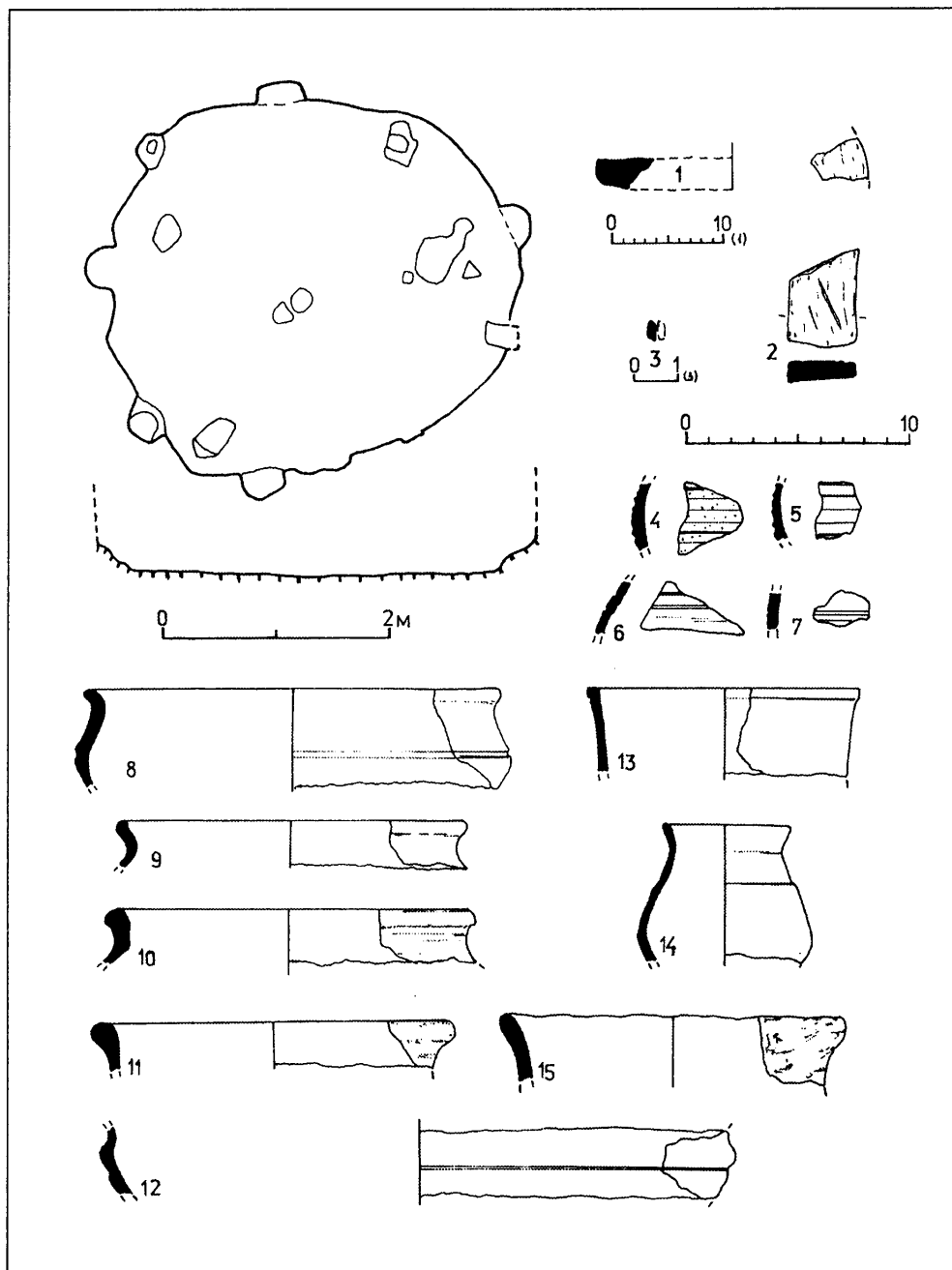

Табла XIV - Гунарош "ПГ Победа", објекат 1, 5. век: 1-11 грнчарија домаће израде
 Table XIV - Gunaroš "PG Pobeda", object 1, 5th century: 1-11 pottery of local manufacture

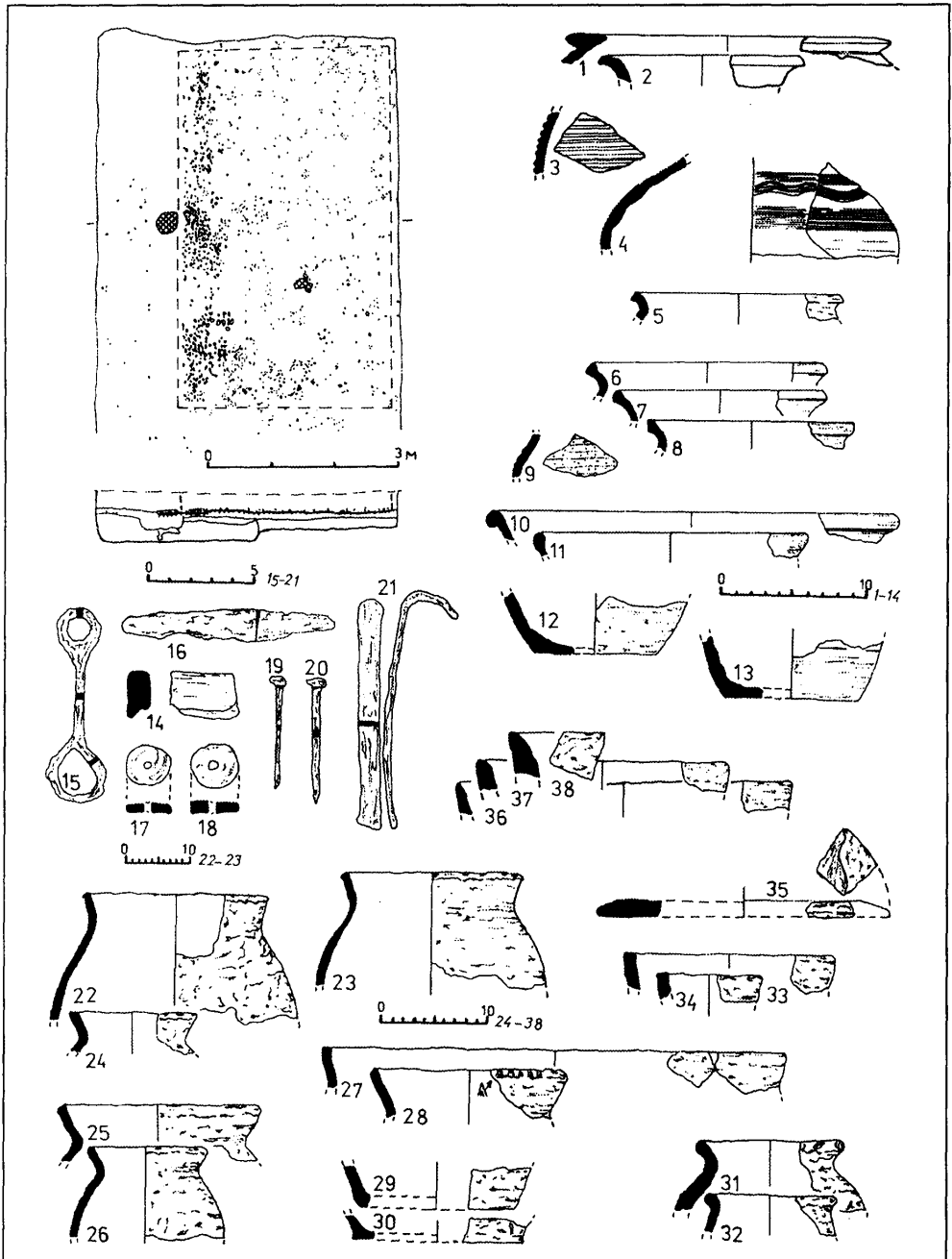

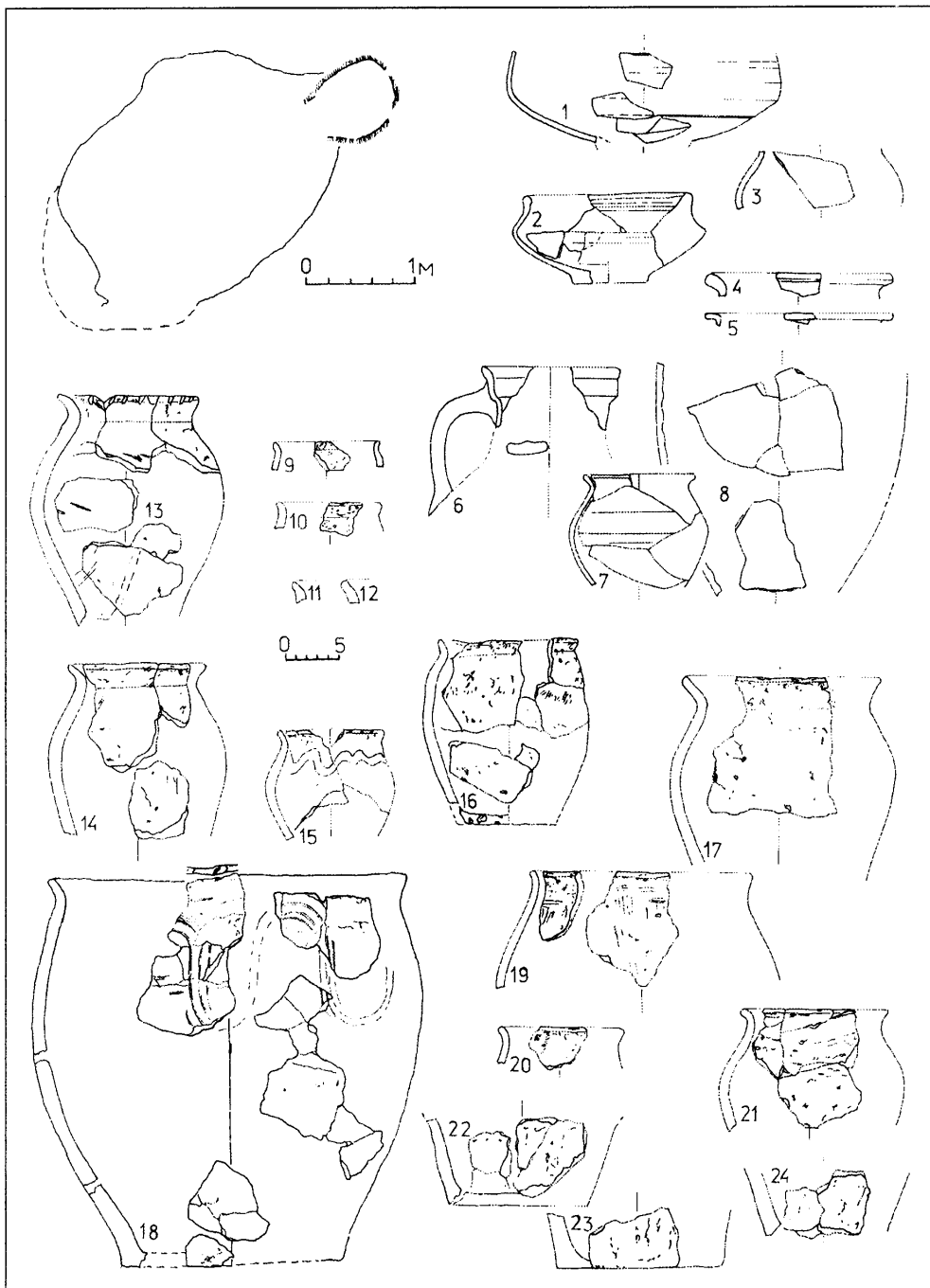
Табла XV - Колут "Баћан" објекат 1, 5-6. век: 1-9 грнчарија ствраног порекла (ромејска); 10-27 грнчарија домаће израде
 Table XV - Kolut "Bačan" object 1, 5th-6th century: 1-9 pottery of foreign origin (Byzantine); 10-27 pottery of local manufacture

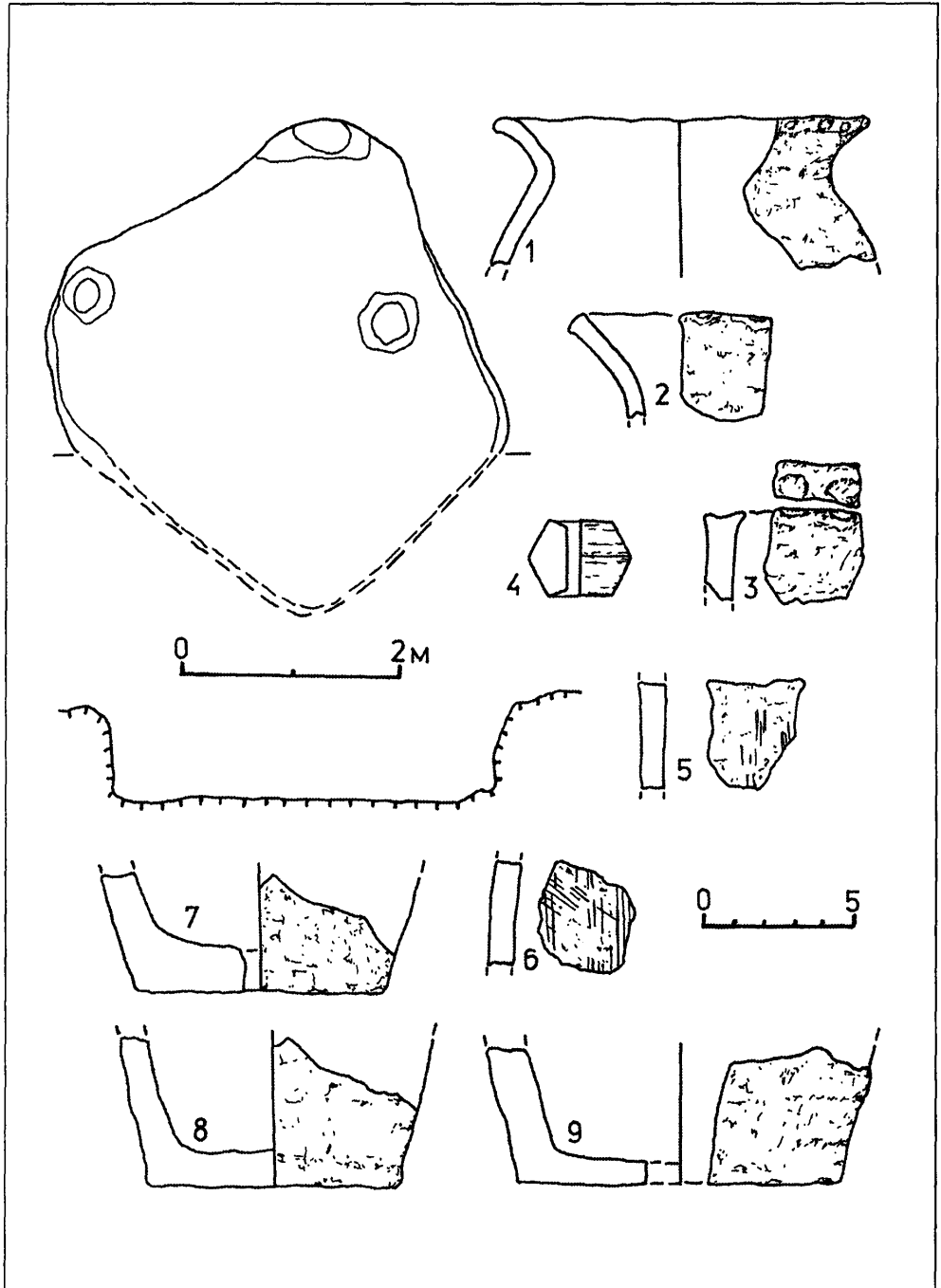
Табла XVI - Колуџ "Ритска долина", објекат 1, 6. век: 1 део жрвња; 2 део бруса; 3 земљана перла; 4-14
 зрничарија ситраноџ њорекла; 15 зрничарија домаће израде
 Table XVI - Kolut "Ritska dolina", object 1, 6th century: 1 grindstone fragment; 2 hone fragment; 3 earth bead;
 4-14 pottery of foreign origin; 15 pottery of local manufacture

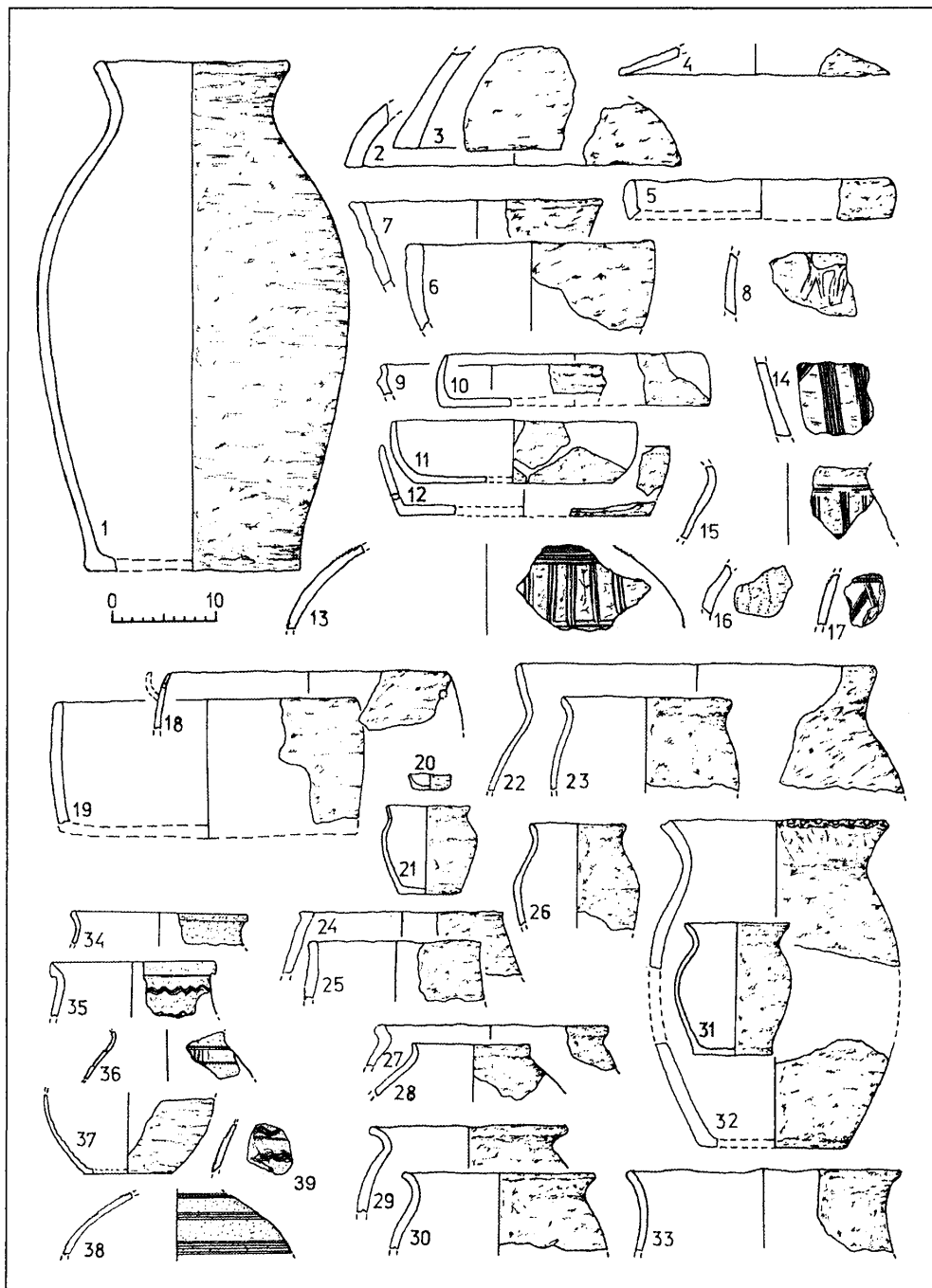
Табла XVII - Колуш "Ритска долина", објекат 4, 6. век: 1-13 грнчарија страниг порекла (ромејска); 22-32 грнчарија домаће израде; 14 део бруса; 15 део жвала; 16 нож; 17-18 пршљеници; 19-20 клинови; 21 дршка
 Table XVII - Kolut "Ritska dolina", object 4, 6th century: 1-13 pottery of foreign origin (Byzantine); 22-32 pottery of local manufacture; 14 hone fragment; 15 fragment of snaffle-bit; 16 knife; 17-18 spindle-whorls; 19-20 wedges; 21 handle.

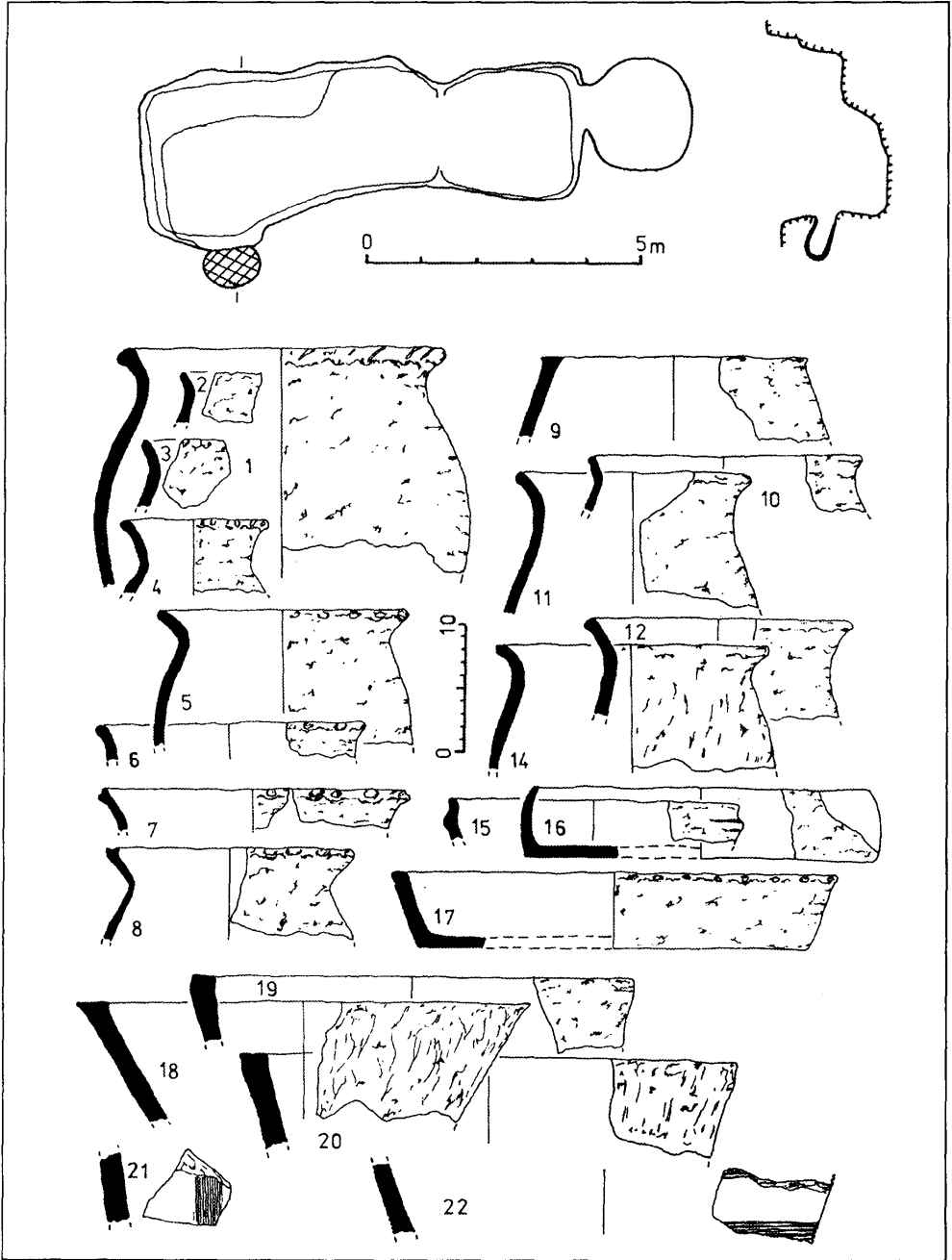
Табла XVIII - Апатин "Магарећи млин", објекат 1, 6. век: 1-8 грнчарија страниг порекла; 9-24 грнчарија домаће израде
 Table XVIII - Apatin "Magareći mlin", object 1, 6th century: 1-8 pottery of foreign origin; 9-24 pottery of local manufacture

Табла XIX - Турија "Подбара", објекат 1, 6-7. век: грнчарија домаће израде
 Table XIX - Turija "Podbara", object 1, 6th-7th century: pottery of local manufacture

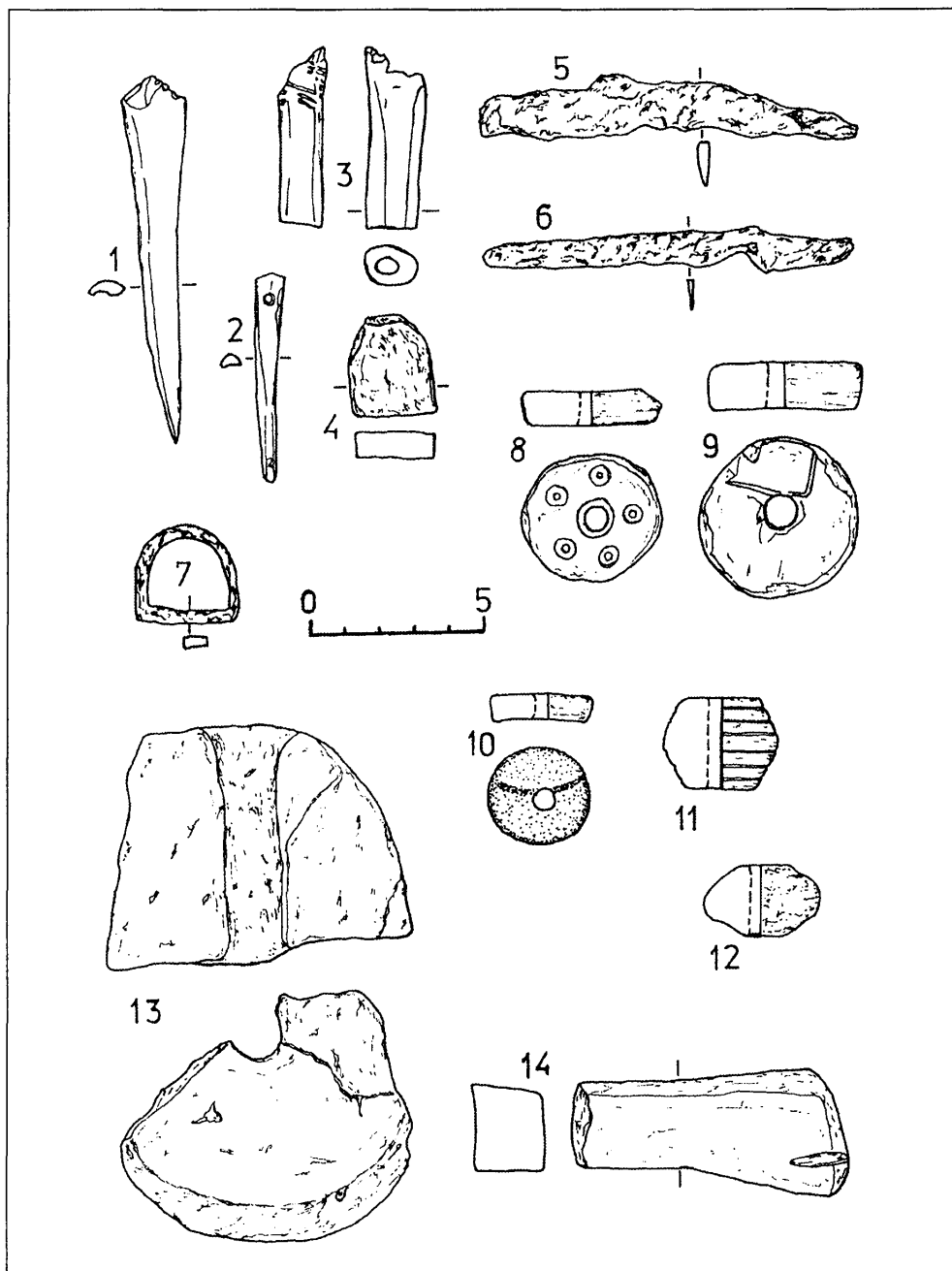

Табла XX - Падeј "Вишњeвaчa" 6-7. век: 1-33 зрнчaријa дoмaћe изрaдe; 34-38 зрнчaријa стpaнoг пoрeклa (рoмeјскa)
 Table XX - Padej "Višnjevača" 6th-7th century: 1-33 pottery of local manufacture; 34-38 pottery of foreign origin (Byzantine)

Табла XXI - Падeј "Вишњeвaчa", објекти 4, 6-7. век: 1-21 грнчарија домаће израде; 22 грнчарија сшраног порекла (рoмeјска)

Table XXI - Padej "Višnjevača", object 4, 6th-7th century: 1-21 pottery of local manufacture; 22 pottery of foreign origin (Byzantine)

Табла XXII - Падeј "Вишњeвaчa" 6-7. век: 1-2 ишлa; 3 кoшћaни прeдмeти; 4-7 гвoздeни прeдмeти; 8-12 приврeтци; 13 тeж зa мрeжу; 14 брус

Table XXII - Padej "Višnjevača", 6th-7th century: 1-2 awls; 3 bone objects; 4-7 iron objects; 8-12 spindle-whorls; 13 net-weight; 14 hone